F
1208
.S73

SPANIENS OCH PORTUGALLS

BESITTNINGAR

UTI

AMERICA.

SPANIENS OCH PORTUGALLS BESITTNINGAR UTI *AMERICA.*

STATISTISK AFHANDLING.

FÖRRA DELEN.

LINKÖPING, 1809.
GROTH OCH PETRÉ.

LIBRARY OF CONGRESS CITY OF WASHINGTON

F1208
.S73

Till Läsaren!

Aldrig har någon beträdt litterära banan, med mindre anspråk och mera behof utaf allmänhetens välvillja och öfverseende, än jag. Billigt fordrar man utaf en öfversättare en fullkomlig kännedom utaf tvänne språk; kan jag uppfylla denna billiga fordran? Om en utaf beundran väckt uppmärksam läsning af de svenska författares skrifter, som bidragit till svenska Vitterhetens höga beskyddares odödliga minne, som med jätteseg lyftat Svenska Litteraturen ifrån medelmåttan till en beundransvärd höjd af odling, förenat grundlighet med behag, tankans djupsinnighet med framställningens klarhet — om, jäger jag deras läsning tändt en gnista af den eld, som underhålles af snillet, så har den, qväfd utaf vanmagt hos mig, ej kunnat undanrödja de hinder, som innom medelmåttan inskränker författare, som skrifva på ett främmande språk. Att öfverskrida denna gräns är snillets afundsvärda lott, den har ej blifvit min.

Språ-

Till Läsaren.

Språkets högre odling har gifvit en mildare och mera dånande riktning åt kritiken: den straffar endaſt den egenkäre författaren, ſom med ett oblygt förtroende till ſig ſjelf, påtrugar en allmänhet ſina arbeten, der falſka ſlutſatſer röja tanklöshet, och ett ſvasſande ſkrifſätt, oſmak. Då blir det kritikens plikt att ſkydda allmänheten för flera forſök, ſom kunna med ſkäl väntas af en författare, hvilkens egenkärlek döljer för honom den erkände ſanning: att det ſom är under kritiken, äfven är under medelmåttan.

Oftare är kritikens ſyftemål blott en varning för den hoffamma medelmåttan, att ej förnya ett miſslyckadt förſök — och denna varning bör åtlydas.

Fullkomligt uppfyller kritiken ſitt välgörande ändamål, då den blir en ung författares ledare, ſom redan uti ſitt förſta förſök röjer ſnillets eld, hvilken af ſmaken bör agas — men ej qväfvas. Då är åldrens ärfarenhet ungdomens rådgifvare; utan att fjettra ſnillet, varnas det för öfverdrift, det hindras ifrån att blott vanarta till qvickhet, hvil-

ken

ken visserligen ej saknar behag då den sparsamt och passande nyttjas, men som, genom ett lätt förvärft bifall, ofta kan förleda en författare, att häldre lysa med ett infall än gagna med en tanka.

Det är egentligen en original-författare, som förtjenar den upplysande kritikens uppmärksamhet; den som meddelar andras tankar kan ej göra anspråk på dess loford, men är derföre icke frikänd ifrån kritikens pröfning. Den fordrar med skäl af en utgifvare urskiljning uti val af ämne, jemte ett skrifsätt, som ej vanställer det valda originalets skönheter. Men denne billiga fordran är svår att uppfylla; hvart språk har sitt egna genie: det manligt sköna, det lekande skämtet, det smekande öfvertalandet, den förledande ordrikheten; och det blir ej lätt att, uti ett annat språk, fullkomligt väl uttrycka en författares tankar, som känt och begagnat sitt språks fördelar. Kritikens rättelser blifva likväl mera tillfridsställande än dess glömska — och ehuru jag känner bristerna uti detta försök, vore det dock för mig förödmjukande, om det ansågs vara under all kritik.

Till Läsaren.

De underrättelser som meddelas läsaren, gå ej längre än till slutet på 1780-talet. De nästan beständiga krig hvari Spanien varit invecklad i sednare tiden, hafva dragit Regeringens uppmärksamhet på inhämska foremål. Koloniernes framtida öde är ännu blott ett ämne för politiska-gissningar; under en vis styrelse komma de att uppnå den höjd af välmagt, hvartill de af naturen äro ämnade.

Penninge beräkningssättet är grundadt på franska myntfoten, äfvensom afståndet orter imellan är bestämdt efter franssyska mil.

INLEDNING.

Bland händelser, som haft ett allmänt inflytande på Europeiska Systemet, bör upptäkten af en ny Verld intaga ett bland de första rum. En okänd Verldsdel prydd med alla Naturens skönheter, utan odling, antingen nyss danad utur grundämnet eller återställd efter en förutgången allmän förstöring, rikedomar gömda uti jordens sköte, fält utan odlare, samhällen utan lagar, en ny Verld upptäckt af en lycklig slump, borde öppnat ett rikt fält för Filosofens, Naturkännarens och Lagstiftarens forskning. Rik hade en Buffons skörd blifvit på dessa vidsträckta fälten, prydda med okända örter, på denna jordyta, betäckt af okända trän, som höjde sina beständigt grönskande toppar upp till skyarne, hvars åboer prålade med de mäst lysande färgor. Med öm omsorg hade en Locke utviklat det hos den rika människan overksamma förnuftet, fritt ifrån fördomar,

ohindrat af en ſkadelig half upplysning, ſkickelig att emottaga riktiga och ſanna begrepp. Männiſko - förnuftets framſteg ifrån de yttre intryck till ett på jemförelſer och ſlutſattſer grundat omdöme hade med erfarenhetens vittnesbörd beſtyrkt hans förträflige theori. Välgörande och efterdömligt, hade en Monteſquieus bemödande blifvit att ſtifta lagar för ett folk, hvars ſeder ehuru vilda ej voro bortſkämda, der okända miſsbruk kunde förekommas, en ſäker grundval läggas till en Konſtitution ſom beſtämt medborgares rättigheter och plikter, faſtſtält gränſen för ſtyrelſens magt och infört en billig beſkattning ſvarande emot medborgares olika fördelar uti ſamhället olika behof och nytta utaf ett gemenſamt förſvar. Vid den tidpunkten då *America* upptäktes vår *Europa* förſänkt uti okunnighetens mörker: ett med *Feodal-Syſtemet* förenat förtryck hade hos menigheten qväft flit och idoghet: Religionen vanſtäld af egennyttiga och okunnige Lärare, ſom öppnade himmeln för den rike, beröfvade uſlingen all tröſt. Riken delte bland Länsherrar under ett öfverhufvud utan magt,

ſönderſlites af inbördes krig, egna fält ſköflades, ſoldater utan krigsaga, liknade röfvare-bander och grymhet intog tapperhetens ſtälle. Sederna voro villda, undervisningen ſträckte ſig endaſt till kroppsöfningar, ſjälen och hjertat ſaknade all odling. Grofva brott ſom ej voro fällſynta, förtjente hårda ſtraff, bruket af Tortur ſom ofta tvingade en oſkyldig anklagad att åtaga ſig ett brott han icke begått, vande människan att med liknöjdhet ſe likars plågor, medlidandet bannlyſtes utur människo-hjertat. Rättvifan berodde på Domarens godtycke, oſkulden ſkulle bevifas genom underverk, brottſlingen frälſte ſig genom bedrägeri eller fann en friſtad uti Kloſter och Kyrkor. Fördragſamhet var en okänd dygd, antingen ſkulle man afſvärja ſin tro, handla emot öfvertygelſe eller blifva ett offer för den på bålet. Hedningar ſom voro okunnige om vår Lära ſkulle omvändas eller utrotas.

Spanien fordom *Heſperien* eller *Iberien* innehades utaf ett folkſlag hvilket lefde under ett angenämt luftſtreck på en fruktbä-

rande jordyta, uti ett forglöft lugn, ftyrdes efter antagna bruk och fedvänor. Jagt var mankönets yrke, Åkerbruk qvinnornas.

Spaniens rikedom okänd och onyttig för invånarne retade Carthaginenfernes vinningsluft, de befökte fom vänner Spanfka kufterne, förfkaffade invånarne alla lifvets beqvämligheter i byte emot metaller hvars värde af infödingarne var okändt. Främlingarne emottogs med glädje, man lemnade dem tillfånd att anlägga nybyggen, inrätta magafiner och uppbygga tempel fom blefvo befäftade platfer och ett lättroget och okunnigt folkflag kufvades med fina egna rikedomar. Carthaginenfernes välde blef fnart odrägligt för Iberiens invånare, de anropade Romrarne om hjelp, efter långvariga blodiga krig förftördes Carthago och Iberien blef en Romerfk provins till femte Seklet.

De mordifka folkflag fom förftörde Romerfka Monarkien öfverfvämmade Spanien. *Götherne* mer krigifke än *Svever*, *Vandaler* och *Alaner* blefvo enfamne i befittning utaf

Spanien och bibehöllo det ända till åttonde Seklet oaktat Judarnes bedrägerier som voro innehafvare utaf hela handeln och ogtat en felaglig styrelse.

Vid denna tidpunkt anlände Araberne, som med en dem egen häftighet underkufvat Afrika, till Spanien. De funno der en Regent utan skicklighet och utan seder, Generaler utan ärfarenhet, Soldater utan mod och krigsaga, Hofmän men inga rådgifvare, ett Folk föraktande sin styrelse, upproriskt i tankfätt och färdig att förena sig med fienden för att härja, röfva och mörda. Innom trenne års förlopp var Kristna väldet förstört och Mahomeths Thron uppreft på en fäker och stadgad grundval.

Araberne medförde sin smak för vetenskaper och fria konster, hyfsning och mildhet uti seder och en grundelig kännedom uti handel. Men denna för Spanien lysande period varade icke länge, en oräknelig mängd Sekter störde lugnet och Araberne förfvagade sin magt då de åt större städer gåfvo egna Regenter.

Under loppet af deſſa händelſer voro Götherne ſom flydt undan Araberne till Aſturiſka bergen förtryckte af fanatiſka präſter, ſänkte uti en mörk okunnighet, ſuckande under fattigdom och invecklade uti beſtändiga invärtes oroligheter, utur ſtånd att till ſin fördel begagna fiendernes invärtes oenighet. Men då Kronan uti tionde Seklet blef ärftelig, då Adelns och Biſkoparnes magt minſkades och folket blef delagtig uti ſtyrelſen, ſå upplifvades National-andan å nyo, Araberne fördrefvos tid efter annan utur Spanſka Provinſerne och innehade vid ſlutet af femtonde Seklet endaſt Konungariket Grenada.

Spanien var då delt uti lika många Konungadömen ſom färſkilta provinſer, efter många hvälfningar, ſammanſmälte de uti tvänne Riken. Giftermålet imellan Ferdinand och Iſabella förenade Caſtillen och Arragonien under en Spira och Spanien fick ett gemenſamt öfverhufvud.

Konungariket Grenada ſom innehades utaf Araberne räknade tre millioner invåna-

re, åkerbruk, manufacturer och handel voro blomſtrande. Inkomſterna ſtego till ſju millioner, en den tiden ovanlig penningeſumma, med ett ord, Grenada var då kanſke det rikaſte land uti Europa. Så många fördelar förmådde Ferdinand och Iſabella att med förenad ſtyrka angripa Grenada; efter ett tio-årigt krig fördrefvos Araberne utur denna deras ſiſta beſittning, hufvudſtaden Grenada intogs i början af år 1492.

Vid denna tid hade Chriſtof Columbus Genueſare, en man af ringa härkomſt, men begåfvad med ſnille och ovanliga inſigter uti Navigation och Aſtronomi, fått den öfvertygelſen att det fanns en okänd verldsdel hvars upptäckt af honom ſkulle verkſtällas. Antipoder en tanke ſom af okunnigheten anſågs ſom en dårſkap och utaf vidſkepelſen fördömdes, ſom endaſt ſnillet kunde finna ſannolikt, antogs af Columbus ſåſom en viſs och oſtridig ſanning. Han tillbjöd Genua beſittningen af den okände Verldsdelen, hans anbud föraktades; England ſom han borde finna benägen till alla

handels-företag följde Genuefarnes exempel, han vände ſig då med ſitt anbud till Iſabella. Drottningens Miniſtrar anſågo Columbus ſom talte om en okänd Verld, ſåſom en ſvärmare, de bemötte honom med ett högtidligt förakt, ſom ofta lyckans gunſtlingar viſa ſnillets: Columbus afſkräktes af inga ſvårigheter, ſtåndaktig uti ſin föreſatts, rördes han hvarken utaf okunnighetens falſka omdömmen, högmodets förakt, ſnålhetens låghet eller lättjans ſenfärdighet: han vann ſluteligen ſin önſkan, honom lemnades tre ſkepp och nittio man. Som Amiral och Vice Konung öfver alla de länder han upptäckte, affeglade han den 3:dje Auguſti med ſin lilla flotta och anlände till Kanari-öarne efter en lycklig reſa, för att d r intaga vatten.

Kanari-öarne till antalet ſju voro i ålldre tider kände under namnet af de lyckliga öarne. På väſtliga udden utaf denna lilla Archipelagen beſtämde Ptoleméus, ſom lefde uti andra Seklet, ſin Meridian efter hvilken han beräknade alla platſers Longitud och Geographiſka läge. Ehuru tillnamnet af

lyckliga öar borde skyddat dem för glömskan så förlorades de utur minnet till dess 1314, efter en ny upptäckt Påfven skänkte öarne till Infanten Don Ludvig de la Cerda, som alldrig fick begagna denna skänk. *Bethencour* seglade 1402 ifrån Rochelle och borttog ön Lancerote, han erbjöd sin tjenst åt Konungen uti Kastillen med hvars hjelp och understöd han eröfrade Öarne *Fortaventura*, *Gomera* och *L'Isle de fer*. *Kanarie*, *Palma* och *Teneriffa* eröfrades 1483, 1492 och 1496.

Värman är på dessa öar odräglig vid kusterne, luften är tempererad på höjderna, bergena äro nästan hela året höljde med snö. Europeiska och Americanska växter trifvas förträfligen väl på öarnes frugtbara men omväxlande jordmon. Landets egna produkter äro Olja, Silke, Säcker, Färgmossa men i synnerhet Vin, hvars export går årligen till 12000 Pipor.

Folkmängden var 1768, 155 tusen personer, oberäknad femhundrade Präster, nio

hundrade munkar och 750 nunnor. Miliſen har uti ſenare tider blifvit bättre diſcipline-radt. Ehuru *Audienzan* är på den ön ſom bär hela *Archipelagens* namn, är likväl *Teneriffa* den förnämſta ön. Berget på *Teneriffa* är efter de nyaſte obſervationer 1904 famnar öfver hafsbrynet. General-Gouverneuren reſiderar på *Teneriffa*, den förnämſta handel afſlutas uti hamnen *S:t Croix* utaf Engländare och Americaner.

Columbus lemnade ön *Gomera* den 6:te September ſedan han reparerat ſina ſkepp och intagit lifsmedel, han ſtyrde Wäſter ut och kom på en förut okänd *Ocean*. Beſättningen förſkräkt öfver åſynen utaf ett omätligt haf, ſom ſkiljde dem ifrån Fäderneslandet började knota, miſsnöjet tilltog, hans vänner vågade ej att taga hans förſvar, de upproriſke hotade att mörda Columbus, ſom lofvade att återvända till Europa om intet land innom trenne dagar upptäcktes, men innom den utſatte tiden anlände han till *Lucayſka* öarne, den ön på hvilken han landſteg kallade han *San Salvador* emedan deſs upptäckt frälſt ho-

nom ifrån döden och befriat honom ifrån sitt aftvungna löfte.

De vilda öboerne togo vänligt emot honom och hans följeslagare, de voro glättiga, förtroliga och gästfria; deras färg och nakenhet väckte Spaniorernes afsky, de hade oaktadt all den välvilja de beviste främlingarne, blifvit illa af dem behandlade, om ej de prydnader utaf Guld som bars af öboerne gjort deras kännedom om de länder derifrån denna metall hämtades nödvändig för Europeerne. *Columbus* lemnade *San Salvador* och seglade till *Hayti* som af honom kallades *Hispaniola* i senare tider Sant Domingo, och nu å nyo af Negrerne sedan Revolutionen nämnd vid sitt första namn.

Denna Ö är två hundrade mil lång, åttatio mil bred och genomskuren af en bergskedja. *Hispaniola* bebodes af fem olika folkslag, som lefde fredligt, styrdes af *Caciquer*, som voro älskade af sina underhafvande. De vilda på *S:t Domingo* voro hvitare än invånarne på *Lucayska* öarne. Mankönet och

flickorna voro nakna, men huſtrurna nyttjade en kort kjortel af bomulls-väfnad ſom räckte öfver knäet. Enligt Spaniorernes egen berättelſe voro öboerne vänliga och godhjertade, utan häftiga böjelſer, okunnige utan håg att lära. Deras Hiſtoria och Moral var författad uti ſånger, hvilka de gamle lärde ſina barn. De hade några fabelfulla berättelſer om Verldens danande, deras öfriga Religionsfattfer äro okända, de beſkyllas utaf Spaniorerne att hafva dyrkat onda andar, men denna beſkyllning tyckes vara ſtridande emot deras naturliga goda böjelſer. Månggifte var dem tillåtit, den mäſt älſkade huſtrun hade några rättigheter framför de andra. Omöjligheten att öfverlefva en älſkad man, förmådde den älſkande att låta ſig lefvande begrafva med honom, men detta bruk var ingen ſkyldighet.

Pilar och ſmå träklubbor voro deras vapen, Spaniorerne behöfde icke frukta dem ty deras kläder voro ogenomträngeliga för ſå ſvaga vapen.

Columbus förſummade inga medel att vinna öboernes vänſkap, han viſte dem likväl, att fastän han saknade vilja, ägde han likväl förmågan att skada dem, de förſök han gjorde med Kanoner och Muſköter öfvertygade dem härom. De vilda trodde Spaniorerna vara öfvernaturliga varelſer nedſtigna från himmeln, Spaniorernes skänker, väckte icke endaſt deras beundran, de blefvo föremål för deras dyrkan, de vildas höga tanka om de vahror ſom Européerne medfört, var fördelagtig för byteshandeln, röda möſſor, glaspärlor, nålar, knifvar, malm-klockor betaltes med guld och lifsmedel. *Columbus* anlade med invånarnes hjelp en liten fäſtning, glättigt ſmidde de ſina egna bojor; ſedan *Columbus* beſett ſtörre delen af ön, ſeglade han åter till Europa. Trettionio Spaniorer qvarlemnades.

Efter ſju månaders frånvaro, kom han till *Palos* en hamn uti *Andaluſien*. Hans reſa till *Barcelona* der Hofvet var, liknade ett ſegertåg. Amiralen föreſtällde *Ferdinand* och *Iſabella* de villda ſom frivilligt följt honom;

han lät frambära guld, bomull, okände foglar och örter: vid ſitt offenteliga företräde åtnjöt han lika heder med Spanſka *Grander* öfverallt firades hans återkomſt. Efter ett kort viſtande vid Hofvet återreſte han till *S:t Domingo* på en flotta utaf ſjutton ſkepp och femton hundrade mans beſättning. Handtvärkare, Misſionairer åtföljde honom; ſpannemål och jordfrukter okända på Domingo medfördes.

Vid ankomſten till Domingo fann han ſin uppbygda fäſtning förſtörd; de fleſte Spaniorer ſom genom ett högmodigt och grymt uppförande hade ådragit ſig Indianernas hat voro mördade. *Columbus* ſom väl inſåg att de vållat ſin olycka, förmådde ſina Soldater att till en annan tid uppſkjuta hämnden. En ny fäſtning anlades ſom kallades *Iſabella*, en annan ſkants S:t Thomas på berget *Cibao* der guldgrufvor ſkulle upptagas. Lifsmedlen voro imedlertid dels förtärde, dels bortſkämde, man tvingades gripa till invånarnes förråder men den måttligaſte Spanſka dageliga förtäring, medtog flera Indianers förråd de

uttömdes, ledsna vid Européernes ſtändiga pläſning förenade alla *Caciquerne* ſig emot Européerne, den *Caciquen* undantagen ſom regerade uti Provinſen *Guacanahari*, hvilken alldra förſt emottagit *Columbus*.

Oaktat briſt på tjenlig föda, liderlighet och *Climat* ſtörtade två tredjedelar af de med *Columbus* anlände Européer uti grafven och ſjukdom hindrade en del att gripa till vapen, ſå beſlöt Amiralen att med 200 man Infanteri och 20 Ryttare angripa fiendtliga Krigshären uti dalen *Vega Real* 1495. Fiendens magt beräknades vara hundra tuſen man. Den enda förſigtighet *Columbus* nyttjade var att angripa dem om natten. Indianerne blefvo vid åſynen utaf Ryttarne förvånade, de inbillade ſig att häſt och karl var en varelſe, de vågade icke göra något motſtånd, kanon-elden utbredde förödelſe och farhåga, de flydde och de ſom undkommit döden begärde fred; Columbus ſkänkte dem freden likväl med nog hårda vilkor. De vilda ſkulle beſörja Åkerbruket och deſsutom månatligen lemna ett beſtämt

qvantum guld. *Indianerne* funno snart dessa vilkor vara odrägliga, de flydde till bergstrakten i hopp att brist på lifsmedel skulle tvinga Spaniorerne att återvända till Europa, de fingo lifsmedel ifrån Europa och blefvo mera grymme emot *Indianerne*, hundar inöfvades att upptäcka och bita de nakna Indianer, där gafs Spaniorer som gjorde ett löfte att dagligen döda tolf Vilda, för att hedra de tolf Apostlars minne. Mera än tredjedelen utaf folkstäcken omkom och folknummern uppgafs till en million. Amiralen hade å nyo rest till Europa, under hans frånvaro hade egennytta och inbördes hat söndrat Europeerne och ett inbördes krig hade utbrustit. Indianerne åskådare till dessa blodiga uppträden hade fattat nytt mod, de väntade att inbördes oenigheten än mera skulle minska deras antal, för att med mera säkerhet anfalla dem. Deras plan hade verkstälts om Columbus varit längre frånvarande.

Columbus hade utaf hofvet blifvit väl emottagen. men Nationens smak för Indien hade betydligen minskats. *Mortaliteten*, de-

ras ſjuklighet ſom voro återkomne, och en med ſkäl befarad briſt på lifsmedel uti *Indien* hade betagit *Caſtilianerne* ſom enſamt fingo reſa till Indien all håg att följa *Columbus* till *S:t Domingo*; Nybyggare behöfdes och Amiralen nödgades taga miſsdådare och tjufvar utur fängelſer och öfverföra dem till nya Kolonien. Uti älldre nybyggen der lagar och ordning finnas ſtadgade, hade en ſådan utväg haft mindre vådeliga följder: att inrätta med röfvare och mördare en ny Stat var ett företag, hvars olyckeliga följder *Columbus* ſnart rönte. De nya Koloniſterne kunde hvarken förmås till lydnad eller ordning. De hotade Amiralen med döden om han vågade ſtraffa någon bland dem. Spanſka Hofvet, underrättadt om oordningarne på *S:t Domingo*, ſkickade *Bovadilla* från Europa för att afdöma de imellan Koloniſterne och Amiralen uppkomna tviſtigheter.

Bovadilla en äregirig, egennyttig, häftig och obillig man, kom till *S:t Domingo*, lätt fängſla Amiralen och ſkickade honom ſom en

miſsdådare till Spanien. Hofvet ogillade väl ett få nesligt uppförande, *Columbus* återfick ſin frihet, men förlorade ſina ämbeten; *Bovadilla* blef för ſitt nedriga uppförande oſtraffad. Så olyckligt var en mans öde, ſom upptäckt en ny verdsdel; erkänſlan hade billigt fordrat att gifva den nya upptäckte verldsdelen den djerfve ſeglarens namn, ſom uppfökt den; afvundſjuka och otackſamhet hindrade det. *Americus Veſpucius* fick denna hedern. Efterverlden har anſett Columbus för en af de ſällſynta männiſkor ſom lik Meteorer lyſa och förſvinna. Columbi fall och Iſabellas död beröfvade Indianerne tvänne mägtige beſkyddare och påſkyndade deras undergång.

För denna tidpunkt bodde Indianerne uti ſina byar, ſtyrdes utaf ſina *Caciquer* efter fordna bruk, men 1506 anhöllo Caſtilianerne hos *Ferdinand* att de vilda ſkulle fördelas imellan dem, ändamålet var att nyttja dem till grufarbeten, denna egennyttiga affigt döljdes af Religionens ſlöja: Katholſka Präſter föregåfvo omöjligheten att kunna omvända In-

dianerne få länge de uti sina byar bodde tillhopa och följde sina gamla sedvanor och bruk. *Ferdinand* biföll deras begäran. *S:t Domingo* deltes uti flera *Distrikter* imellan Castilianer och Arragonier, som äfven väl fått tillstånd att söka sin lycka uti nya verlden: genom denna författning, som följdes uti alla upptäckta länder, blefvo Indianerne slafvar.

Grufvorne lemnade då en viss bestämd afgift, i början fick Kronan hälften, sedermera har den måst åtnöja sig med en femtedel. Fem år efter den omtalte författningen steg de villdas antal på S:t Domingo endast till 14 tusend, man tvingades att hämta slafvar ifrån fasta landet och de närliggande öar.

De olycklige villde sammankopplades som hundar, tvingades att arbeta öfver sina krafter, handterades hårdt; karlarna dogo uti grufvorna, qvinnorna på de fält som de med sina utmattade armar skulle odla. En usel föda kunde omöjligen bibehålla deras lifskrafter, de dogo af hunger och mattighet.

Spaniorerne hade upptäckt *Jamaica*, *Porto Rico* och *Cuba*. Velaſquez, ſom var Gouvernör på *Cuba*, ville att denna ö ſkulle lika med *S:t Domingo* dela fördelarne utaf nya äröfringar. Han affände *Hermandez Cordova* med trenne ſkepp och hundrade tio mans beſättning, på en ny upptäckts reſa. Flottan affeglade den 8:de Febr. 1517, tog koſan till väſter, och de landſtego vid *Yucatan* och *Campeche*. Spaniorerne blefvo fiendtligt emottagne vid bägge ſtränderna, förlorade mycket folk och återvände till *Cuba* efter några månaders olycklig fart. Cordova dog af ſina undfångna ſår.

Johan Gryalva ſkickades 1518 för att inhämta närmare kunſkap om faſta landet, han följde *Campeche* ſtranden och ſeglade mera åt Norr.

Förut hade Spaniorerne på ſina upptäcktsreſor endaſt funnit nakna kringvandrande Villda utan idoghet, utan ſtyrelſe; nu funno de för förſta gången ſamlade folkſlag ſom bodde uti hus, nyttjade kläder, ägde kon-

ſten att utaf metallerne göra kärl och prydnader. Denna kännedom hade med ſkäl kunnat afſkräcka ett ringa antal äfventyrare ifrån ett företag, ſom var förknippadt med en fannolik fara, men hopp om ett rikt byte ſtyrkte deras mod; på flera ſtällen landſtego de, ſtundom angrepos de med häftighet, ſtundom viſte man dem en vördnad liknande dyrkan: det lyckades dem att bortbyta glaspärlor, ſpeglar och knifvar emot guld; och ſedan *Gryalva* inhämtat en fullkomlig kännedom om faſta landet återvände han till *Cuba.*

MEXICO.

Mexico upptäckes.

Ehuru *Gryalva* förſt upptäkt Mexico anſågs han icke ſkickelig att utföra detta Rikes tillämnade eröfring. *Fernandus Cortez* anſågs äga de egenſkaper ſom ett ſå ſtort företag fordrade. Allmänheten hyſte om den unge mannens inſigter och natursgåfvor de fördelagtigaſte tankar. Han hade en ſtark och härdad kropp, en ypperlig talgåfva, mycken ſlughet och en ſinnesſtyrka, ſom af inga oförutſedde händelſer förſvagades eller gjordes overkſam. Han lifvades af en ädel äreluſt, ſom alltid varit driffjädern till ſtora företag. Efterverlden har länge bibehållit denna af hans anhängare fattade mening, men ſedan Filoſofien närmare granſkat häfderna, ſå har man funnit att felen hos Cortez uppvägt hans egenſkaper.

Velaſquez anförtrodde *Cortez* den vigtiga *Expeditionen*, men vid närmare granſkning öfvertygad att Cortez äreluſt vore mindre pasſande för *Velaſquez's* enſkilta affigter, ångrade *Gouvernören* ſitt val och ville återtaga den honom gifne fullmagt. *Cortez* hade förutſett det och påſkyndat ſin reſa, han affeglade den 10:de Februarii 1519; hans flotta var ellofva fartyg, han hade 109 Matroſer, 508 Soldater, 16 Häſtar, 130 Muſköter, 32 Bågar, många Värjor och Pikar, 10 Fältſtycken och 4:ra mindre Kanoner. Denna ehuru obetydliga utruſtningen gjordes på Pairates bekoſtnad. Kronan lånte endaſt ſitt namn till dylika företag, miſslyckades de ſå var förluſten för privat räkning, deras lyckliga framgång ökte Kronans inkomſter.

Sedan Cortez ſatt ſina troppar i land, tågade han genaſt emot Mexico; på vägen angrep han Indianerne ſom bodde uti Provinſen *Tabaſco*, de blefvo ſlagne uti flere träffningar. *Cortez* tvingade dem till fred, de blefvo hans bundsförvanter. Indianſka qvin-

nor följde Spaniorerne, deras tillgifvenhet för främlingar hade en billig orsak.

Mankönet uti *Mexico* hade en mot naturen stridande böjelse, hvars grund ej som några föregifvit låg uti Fysisk svaghet, hvilken haft en motsatt verkan, utan snarare var en följd utaf ett hett och brännande klimat, utaf det ringa nöje de kunde smaka uti sina af arbete utmattade qvinnors armar. Jagten bidrog äfven härtill, Amerikanerne lefde flere månader skiljde ifrån Könet. Qvinnorna föraktade och öfvergifna följde Spaniorerne, med dem tillfridsställde de naturens starkaste behof. Deras böjelse för de nyfs ankomne främlingar var dem ganska nyttig, de blefvo Spaniorernes vägvisare, skaffade dem lifsmedel och upptäckte flere emot dem hemligen tillställda sammangaddningar.

Den berömdaste bland Amerikanska fruntimmern var *Marina*, hon var en mägtig *Caciques* doter, hon hade ifrån barnåren blifvit bortförd till Mexico, nya händelser förde

henne till *Tabaſco* kort före Spaniorernes ditkomſt. *Cortez* tyckte om henne, hon fattade en häftig böjelſe för honom. *Marina* lärde ſnart ſin älſkares ſpråk, hon blef hans tolk och hans rådgifvare, *Marina* tillerkännes med ſkäl mycken del uti *Mexicos* öfring.

Enligt Spaniorernes uppgift var endaſt ett Seculum framlupit ſedan Mexicanſka Rikets inſtiftning, men man kan icke fätta mycken lit på människors vittnesbörd, ſom hvarken hade upplysning eller håg att underſöka och forſka, utan tvärtom förſtörde alla gamla minnesvårdar och hindrade derigenom de upptäkter, ſom kunnat göras af dem ſom ſenare beſökt detta rike.

Med ſäkerhet vet man, att Montezuma regerade i Mexico, då Cortez ditkom. Kejſaren blef ſnart underrättad om främlingars ankomſt. I detta vidſträkta riket voro kurirer på kortare afſtånd fördelte, ſom genaſt un-

derrättade Regenten om allt hvad som hände märkvärdigt på de aflägsnaste orter. Deras Depecher voro en på bomulls-väf med *Hieroglypher* tecknad berättelse.

Billigt faller man i förundran att en Monark, som genom tapperhet banat sig vägen till Thronen, som hade en talrik och efter landets bruk öfvad krigshär, ej genast angrep ett ringa antal äfventyrare. Spanierne, som älska det underbara, anse denna overksamhet såsom ett förfynens underverk. Några af Spanska Författare påstå, att en ofynlig magt tillkännagifvit Mexicanerne Européernes ankomst, hvilka på ett grufligt sätt skulle straffa deras emot en uppretad Gud begångna brott, att denna spådom förskräckt Montezuma. En så påtaglig ofanning har länge haft anhängare i bägge verldsdelarne, denna blinda öfvertro hos ett okunnigt folk grundar sig på naturliga skäl.

Jorden har ifrån dess danande undergått flere Revolutioner. Utom den dagliga och

årliga rörelſen ifrån Weſter till Öſter, har den en näſtan okänbar och förut obemärkt dragning åt ſöder, ſom icke kan beräknas. Om hela Planet-Syſtemet, med en mot deras *orbita* ſvarande långſam rörelſe, närmar ſig åt *Polerne*, blifver den omärkbar; men om jorden i ſin gång ſmåningom faller till en motſatt punkt emot *Planet-Syſtemets* långſamma rörelſe, ſå ſkulle haſva händt, att de landſkap, ſom legat under *Polerne* kommit under *Æquatorn* och tvärtom. Men utom en ſådan ſtor förändring har vår jord ſäkerligen undergått flere mindre hvälfningar, hvilka ſmåningom blifvit märkbara, ſom till exempel hafvets öfverſvämningar och deſs aftagande, hvilka händelſer genom traditioner fått en öfvernaturlig ſtämpel, verkat en naturlig farhåga hos den okunnige och alſtrat *Mythologi* och *Aſtrologi*.

Ehuru *Montezuma* lätt kunnat vara intagen af fördomar och farhåga ſå äger man likväl intet ſäkert ſkäl till en ſådan miſstanka, mera öfvertygad kan man vara att hans Statsklokhet varit mycket inſkränkt. Sedan

Montezuma tillträdt Regeringen, hade han visst inga egenskaper, som man af en Regent kan fordra, han föraktade och förtryckte underfåtarne, han var overksam och svag. Spaniorernes ankomst återgaf ingen styrka åt hans af välluft förslappade känslor, han förlorade tiden med oyttiga underhandlingar, med skänker ville han förmå *Cortez* till återtåg. Spanske Anföraren begagnade *Montezumas* fenfärdighet, han tågade fram, förfäkrade, Montezuma om sina vänskapsfulla affigter, hans ditkomst hade endast ett förbund imellan den mägtige Mexicanske Kejsaren och Spanska Monarken till syftemål, alla *Montezumas* föreställningar om afresan befvarade han med en alltid förnyad begäran att få sjelf framföra sitt ärende. Då slutligen *Montezumas* utskickade nyttjade ett mera hotande språk och talte om sin Monarks rikedomar och magt, så vände *Cortez* sig till sina följesslagare; kamrater! sade han, här finna vi det vi söka, guld och faror. Han lätt uppbränna sina skepp, dö eller segra blef nödvändigt, *Cortez* tågade fram till Mexico.

Hans väg gick genom *Republiken Tlaſcalas* område, deſſe Republikaner voro Mexicanernes affvurne fiender, *Cortez* trodde derföre finna dem benägna för ſig. Han anhöll om att fritt få tåga genom landet, och erbjöd dem ſin vänſkap, föreſlog dem att med honom afſluta en Allians-traktat emot *Montezuma*, hans begäran afſlogs, han tvingades att angripa dem. Tlaſcalerne förſvarade ſig tappert, men Européernes vapen beſtämde ſegern, utöfningen af en bland de villda helig plikt bidrog äfven till nederlaget: det var omſorgen att begrafva eller bortföra ſina döda, ſom förorſakade mycken oordning uti deras krigshär.

Republiken *Tlaſcala* var deld uti flera diſtricter, ſom ſtyrdes af Höfdingar eller *Caciquer*: alla deras författningar ſkulle likväl pröfvas och faſtſtällas utaf Senaten i *Tlaſcala*. Till Ledamöter uti Senaten valdes en af hvarje kanton utaf folket. Sederne bevakades med ſtränghet. Lögn, barns olydnad och Pederaſti, ſtraffades med döden. Månggifte

var tillåtit. Tjufnad, hor och fylleri ſtraffades med landsflygt, endaſt gamle krigsmän tilläts bruket af ſtarka dryçker,

Enär *Tlaſcalerne* tågade i fält, förde de tvenne pilar med ſig, på hvilka bilden af tvänne hjeltar fans graverad, vid ſtridens början affkjöts den ena pilen, ſom hedern ålade krigshären att återtaga.

Republikanerne älſkade dans, Skaldekonſt och Skådeſpel. Kärleks-Gudinnan var af dem den mäſt dyrkade Gudomligheten, alla borde biviſta de högtidligheter, ſom firades uti hennes tempel.

Landet var bergigt men väl odladt och folkrikt.

Sådane voro de varelſer, ſom Spanioerne ville neka att erkänna för ſina likar. Mäſt föraktades hos *Americanerne* deras kärlek för frihet. De anſågos ej hafva någon regering, emedan deſſe Republikaner icke

ſtyrdes af ett enväldigt Öfverhufvud; de hade ingen *Polis*, emedan der fanns ingen *Inquiſitoriſk* domſtol, inga dygder, intet förnuft, emedan de ej kände Spaniorernes dogmer och lagar. Intet folkſlag har varit ſå intagit af fördomar ſom Spanioren. De nyttjade ſitt naturliga eldiga ſnille till Sofismens uppfinning för att ſtyrkas uti villfarelſen, de följde gamla vanor utaf högfärd, de hade viſt ſamma forakt för *Athén* ſom för *Tlaſcala*.

Tlaſcalernes Allians var ilkväl nödvändig för *Cortez*. Republiken lämnade hjelptroppar och lifsmedel. *Cortez* nalkades *Mexico*. Landet genomſkurit af ſtora floder, var fruktbärande och rikt på okände växter och frukter. Jorden frambragte en mängd okända örter, man ſåg en myckenhet af olika foglar med de mäſt lyſande färgor. Naturen var ombytlig, angenäm och rik. En beſtändig men måttelig värma bibehöll en afväxlande fruktbarhet. Träden buro ömſom blommor och frukt, man ſådde ett fält under det mnn ſkördade ett annat.

Spaniorerne voro känſlolöſa vid åſynen af detta präktiga Skådeſpel, naturens ſkönheter rörde dem föga. Guldet endaſt retade deras begär. Guld lyſte uti Mexicanernes hus och Tempel, deras vapen blänkte utaf denna metall, denna ſyn ådrog ſig främlingarnes uppmärkſamhet, lik *Miltons Mammona* ſom uti himlen glömde Gudomligheten för att betrakta ingången och golfvet, ſom var utaf Guld.

Montezuma ſom förſummat att vid deras ankomſt angripa Spaniorerne och uraktlåtit att förena ſig med Tlaſcalerne, beſlöt att ſjelf föra dem till *Mexico*.

Kejſaren hade trettio Vaſaller ſom kunde ſtälla betydliga krigshärar i fält, hans makt var oinſkränkt, Mexicanerne krigiſka, han ägde alla medel att förſvara ſig mot ett ringa antal äfventyrare, han förſummade att nyttja dem. I ſtället att förſtöra *Vera Cruz*, ſom i återtåget var en vapenplats för fienderne, ſökte han genom förräderi att befria ſig från en fiende han bort angripa med

hela ſin magt. Han öfverhopade ſina gäſter uti *Mexico*, med ſkänker och vänſkaps betygelſer. *Cortez* ſom märkte Kejſarens uppſåt, åtföljd af nägra Officerare begaf ſig till *Montezumas* palats och förkunnade honom död eller fångenſkap. *Montezuma* förſkräckt af Cortez's hotande djerfhet blef hans fånge.

Narvaez ankomſt, ſom af Gouvernören på *Cuba* var med en Armé ſkickad till Mexico för att ſkilja Cortez vid befälet, tvingade *Cortez* att gå honom till mötes. Bägge Arméerne råkades, *Cortez* ſegrade, *Narvaez* blef fången. Den öfvervundna krigshären tvingades att nedlägga ſina vapen, hvilka den återgåfvos, ſedan han lofvat följa Cortez. Genom ſin mildhet vann han deras hjertan, med glädje erkände de ſegervinnaren for ſin Anförare; med dem förſtärkt återvände han till Mexio, der han lemnat två hundrade Soldater till bevakning hos *Montezuma*.

Mexicanſka Adeln var miſsnöjd med Kej-

farens fångenskap, Spaniorernes oförsigtiga Religions-nit, som förmått dem, att på Mexicanernes högtidsdag nedrifva afguda altaren och att mörda deras talare och präster, påskyndade en allmän folkresning.

Mexicanernes Religion och Seder.

Mexicanska Prästerne gjorde ett grufligt missbruk utaf en vidskepelig Gudstjenst. Mexicanerne erkände ett öfver-Väsende, ett Lif efter detta, der straff eller belöning borde väntas, men dessa för *Moraliteten* nyttiga Religions-*Dogmer* voro uppblandade med en så orimlig vidskepelse, som betog dem all trovärdighet. Mexicanska Religionen bestämde vid slutet af Hundrade år verldens undergång, det sista året var uti hela riket en förglig tidpunkt. *Mexicanerne* dyrkade flera mindre Gudar under namn af *Genier*, *Camis*, *Manitous*, *Anglar* och *Feticher*. Den ringaste af dessa små Gudomligheter hade sitt eget tempel och sin särskilta dyrkan, alla gjorde underverk. Med ett heligt vatten bestänkte

Mexicanerne ſig vid ingången utaf Templet, Kejſaren drack deraf: Pelegrimsfärder, heliga Procesſioner och i ſynnerhet ſkänker till Präſter voro förtjenstfulla goda verk; uti Mexico firades faſta, bot och bättrings-dagar.

Några bland Mexicanerne brukeliga vidſkepelſer voro deras lära egna: de valde till hvarje år en Slaf, ſom inſtängdes uti ett Tempel, man tillbad honom, hans biſtånd åkallades, men vid årets ſlut offrades han högtidligen.

En annan vidſkepelſe var lika okänd och beſynnerlig, men mindre grym. Präſterne gjorde en bild utaf deg ſom bakades i ugnen, en viſs dag uppſtäldes bilden på altaret uti templet, ſedan den blifvit af det förſamlade folket anropad ſom en Gud, ſönderſkars den af Präſterne och utdeltes bland folket, ſom förtärde den med mycken andakt.

Krigsfångar offrades åt Krigs-Guden, hvilka ſedan af Präſterne förtärdes. Enär

Prästerne önskade krig, så tillsade de Kejsaren att Krigs-Guden dog af hunger, för att skaffa Krigs-Fångar, borjades kriget.

Mexicanska Religionen var i allt afseende grym och omänsklig, alla högtider voro sorgliga och blodiga, människan intogs af en beständig fruktan, Prästerne voro envåldsherrar.

Spaniorernes afsky för en så vanstäld Religion var naturlig, men den ursäktar icke deras egen grymhet, ägde de rätt att mörda en i templet forsamlad folkskara, derföre att den var afgudadyrkare; kunde de utan ansvar röfva och mörda rika Mexicaner för ett så obilligt uppgifvet skäl.

Cortez fann vid återkomsten sina qvarlemnade Landsmän insparrade, han kunde med svärighet tränga sig fram till dem, sedan han befriat dem, måste han gifva flera blodiga drabbningar, Mexicanerne visle ojäfagtiga prof på ett oförfäradt mod, de kastade sig

halfnakne och illa beväpnade midt uti Spanſka lederne för att dels borttaga deras vapen, dels hindra deras bruk. Somlige forſökte att genom kanon-gluggarne tränga in i palatſet, ſom Cortez bebodde, alla ville dö, för att befria ſitt Fädernesland. Cortez hade intagit ett tempel ſom hade en fördelaktig belägenhet, på en altan betraktade han en häftig ſtrid, tvänne unga förnäma Mexicaner nedlade ſina vapen och kommo ſom öfverlöpare till *Cortez*, de föllo på knä men fattade det ſamma uti honom, kaſtade ſig ut för Altanen för att draga honom med ſig, Cortez höll ſig faſt vid gallret och gjorde ſig lös ifrån ynglingarne, ſom krosſades utaf fallet och blefvo ett offer för ett ädelmodigt men förolyckadt förſök.

Spaniorerne önſkade att komma uti vänlighet öfverens med Mexicanerne, de öfvertalte *Montezuma* ſom följt dem att muntligen öfvertala ſina underſåtare, men Mexicanerne voro ſå uppretade emot honom ſå att de med ſina pilar dödade honom.

Montezumas efterträdare *Quetlevaca* var tapper, förståndig och eftertänksam, han insåg, att häftiga anfall voro farliga mot en fiende som hade så mordiska vapen, han beslöt derföre att afskära fienden all tillgång på lifsmedel, så snart *Cortez* märkte hans uppsåt var han betänkt på att återvända till *Tlascala.*

Verkställigheten af återtåget fordrade mycken skyndlamhet och mycken tysthet; hans troppar började defilera på en smal Chaussée midt imellan tvänne sjöar, men snart fann han att Mexicanerne kände hans företag: Arriergardet angreps med häftighet, på sidorne anföllos Spaniorerne utaf Mexicanerne fördelte på båtar vid sidorna af vägen. Om Mexicanerne stält en del af sina troppar vid ändan af vägen, eller undangräft dämningen, så hade alla Spaniorer ofelbart omkommit. *Cortez*'s lycka var att Amerikanerne försummade sina fördelar. Efter oräkneliga faror och mödor kom han med mycken förlust till slutet af sjön. Arméens under marcher iråkade oordning hade kunnat blottställa honom

för ett oundvikligt nederlag; en händelse frälste Cortez.

Mexicanerne blefvo vid gryningen varse bland de döda Montezumas bägge söner, denne syn förskräckte dem, tankan att hafva mördat sin Konung, de olyckliga Prinsars far nedflog deras svaga själar, de ville försona sina brott med uppfyllandet af en helig plikt, den att högtidligen begrafva sin fordne Regents Söner, med denna ceremonie förlorade de en tid, de bättre kunnat använda.

Spaniorerne fortsatte ohindradt sitt återtåg. 200 Spaniorer och tusen *Tlascalteker* hade stupat under marchen, de öfrige voro till största delen blesserade, en stor del af Artilleriet var förlorad.

Sedan Mexicanerne begrafvit sina döda, förföljde de Spaniorerne å nyo, de kringrändes uti dalen Otumba, mängden hade segrat öfver krigs-konsten, om ej Cortez' slughet hade frälst qvarlefvorna utaf Arméen. Cor-

tez viſte att utgången af en batalj berodde på ägandet utaf Kejſerliga baneret, till utſeende vida ſkiljdt ifrån de öfrige fanor, det fördes endaſt vid vigtiga tillfällen i fält; under träffningen var det helt nära Cortez: med några af ſina tappraſte vapenbröder borttog han det och förde det uti Spanſka lederna; då Mexicanerne ſingo ſe det uti Spaniorernes våld, bortkaſtade de ſina vapen och flydde; Cortez kom utan vidare motſtånd till *Tlaſcala.*

Ännu hade Spanſka Anföraren hoppet att eröfra Mexico qvar, Mexicanſka Regeringsſättet, ſinnenas gäsning och Mexicos läge gynnade värkſtälligheten af hans plan.

Mexicanſka Regerings-Formen.

Mexico var ett Val-Rike, viſſa *Caciquer* voro Valherrar, vanligt valde de en af ſina likar. Vid tillträdet till Regeringen aflade Kejſaren en helig och högtidlig ed att under hans Regering ingen ſkadelig torka ſkul-

le inträffa, ingen ſkada af öfverſvämningar förorſakas, inga miſsväxter åſtadkomma hungersnöd, ingen ſmittoſam ſjukdom bortrycka invånarne. Detta löfte härledde ſig ifrån det theocratiſka regeringsſättet, hvars ſpår igenfinnes uti de fläſte ſtyrelſer. Ändamålet ſom åſyftades var kanſke en varning för Regenten att med vishet ſtyra ſitt rike, emedan de fleſte olyckor utaf en klok ſtyrelſe dels kunna förekommas, dels afhjelpas, och på det landsplågor ej kunde anſes ſom följder af en Regents oförſigtighet eller ſom ſtraff för hans laſter och utſväfningar.

Kronan borde enligt lagen blifva en belöning för förtjenſten, men vidſkepelſen lemnade Präſterne för mycket inflytande på Kejſar-valet.

Så ſnart Kejſaren var hyllad, ſå var hans förſta pligt att ſkaffa Krigs-Fångar, krig blef ſålunda hans förſta göromål.

Kejſaren var enväldig, ty inga regerings-lagar inſkränkte hans magt, antagna ſedvanor och bruk kunde han afſkaffa och ändra.

Lagen ſtraffade de brott ſom bland alla folkſlag anſes ſtraffvärde, men Präſterne frälſte oftaſt brottſlingen.

Alla brott mot Religionen och ſtyrelſen ſtraffades med döden, men då förbrytelſerna ej noga voro beſtämda, få blefvo många oſkyldiga, offer för enſkild hämd, för Hoffolkets och Präſternes egennytta.

Adelig värdighet var belöning för mod, gudsfruktan och tålamod, deras pröfning var ſträngare uti Templet än lägret, ſedan de blifvit Adelsmän fingo de Hof-ſyſſlor, ſom ålade dem de lägſta göromål.

Cortez trodde att ibland en mängd *Vaſaller* några miſsnöjde ſkulle finnas, ſom gärna önſkade att afſkudda ſig oket.

Han märkte att de mindre folkſlag, ſom lydde under Mexico, hatade Mexicanerne; de buro en hemlig afſky för Religionen och i ſjelfva *Mexico* viſte de mera upplyſte ett kallſinnigt förakt för en ſå vanſtälld lära.

Efter ſex månaders hvila uti *Tlaſcala* fullföljde *Cortez* ſin uppgjorde plan. Han tågade å nyo emot Mexico, hans Armée utgjordes af 590 Spaniorer och tio tuſen *Tlaſcaler*, han hade fyratio häſtar och nio fältſtycken med ſig.

De mindre Nationer, ſom kunnat hindra hans tåg, underkaſtade ſig dels frivilligt, dels tvungit Spanſka väldet.

Hugkomſten af förut uthärdade beſvär, fruktan för nya faror förorſakade en hemlig ſammangaddning emot Generalen. ſom likväl en af de medbrottſlige upptäckte. Hufvudmannen *Villafagna* ſtraffades, men liſtan på de öfrige ſammanſvurne uppbrändes under föregifvande: att *Villafagna* förtegat de-

ras namn. För att hindra dem ifrån att tänka på det framfarna påskyndade Cortez sin marche, under hvilken många svårigheter mötte honom.

Höga klippor, berg och mossar omgåfvo en dal af fyratio mils omkrets, uti dalen funnos flere stora sjöar förenade genom kanaler: vid nordliga stranden utaf den största sjön var mexico anlagd, som var den största staden uti America. Trenne vägar gingo dit öfver sjön, de hade med mycken möda blifvit genom uppdämningar anlagde och liknade Chausséer: de som bodde för långt ifrån desse vägar rodde dit på sina *Canots* (Indiska båtar).

Cortez lät hopfätta de små fartyg han lyckevis låtit förfärdiga uti *Tlascala*. *Sandoval*, *Alvaredo* och *Olid* togo de tre omtalte vägar uti besittning, hvarje utaf desse anförare hade ett lika antal manskap och kanoner med sig. Mexicanerne hade beredt sig på ett kraftigt försvar under *Quetlevacans*

Montezumas broder anförande, men han dog utaf koppor, en ſmitta, ſom en af Narvaez's ſlaf har medfört till *Mexico*. *Guatimoſin* blef under belägringen hans efterträdare.

Alla *Guatimoſins* anſtalter voro kloka. Hans mod, hans förträffliga talgåfva intog allas hjertan och förvärfde allas kärlek.

Mexicanerne förſvarade ſig tappert, fältet ikring ſtaden var höljdt med döda kroppar, hungersnöd och ſmittoſamma ſjukdomar bortrykte ett vida ſtörre antal. Spanioerne hade framrykt uti medelpunkten af *Mexico*. *Guatimoſin* förmåddes att öfvergifva en till ſtörre delen förſtörd ſtad, för att uti provinſerne fortſätta kriget, en Spanſk brigantin borttog båten, på hvilken den ädelmodige men olycklige furſten var. En Spanſk Finanzier, ſom trodde att Guatimoſin hade undangömda ſkatter, lät lägga Kejſaren och deſs Gunſtlingar på glödande kol, Kejſarens ſvar till den ſig jämrande Miniſtern är af alla Hiſtorie-Skrifvare upptecknadt, (och

jag, jag hvilar på roſor). Alla ſom läſt deſſa ord, bära en förtjent afſky till en Nation ſom lemnade en ſå grym och omänſklig gärning oſtraffad. Mexicanerne hafva ſin Martyrologi, men de Kriſtnas förföljelſer emot Hedningarne torde äfvenſom de ſenares emot Kriſtne anſtälde förföljelſer en gång grufligen blifva hämnade.

Mexico, ſom efter tvänne månaders belägring intogs, var efter Spaniorernes berättelſer en präktig ſtad. Uti trettio tuſende hus innom Stadens murar, bodde en oräknelig folkmängd. Kejſarens palats var en vidlyftig byggnad utaf Marmor och Jaſpis, förſedd med ſpring-vatten, bad-hus och prydd med Statuer och konſtigt ihopſatte målningar af mångfärgade fjädrar, ſom hade glans och uttryck. Caciquerne och de ſtörre Embetsmän hade Menagerier, uppfylda med nya verldens djur och trädgårdar prydde med rara växter och trän.

Uti Deſpotiſka Riken afgjör hufvudſta-

dens förluſt hela Statens öde, van att lyda den magtägande, erkänna öfvervundna folkſlag Segervinnarens välde, héla riket underkaſtade ſig Spanſka oket. Mexicanſka Staten kallades utaf Cortez *Nya Spanien*, en landſträcka af 500 mils längd och 200 mils bredd. Segervinnaren ökade ſina äröfrade länders gränſor med den vidſträckta rymden i ſöder imellan *Guatimala* och *Dariſka* viken, denna tillökning koſtade litet blod, men var utaf ringa betydenhet, deſſa provinſer äro föga kände, der finnas få och fattiga invånare. *Moſquiterne*, ſom fordom innehade det fruktbara landſkapet *Nicaragua*, flyttade efter Spaniorernes ankomſt till *Cap Grazias a Dios*.

Tillökningen åt norr var vida förmonligare. Man hade en ringa kännedom om de norra provinſerne till deſs Jeſuiten *Pater Ferdinand Conſang* på Regeringens befallning genomreſte alla trakter ikring *Californiſka* viken, han reſte med kännedom och uppmärkſamhet och lemnade vid ſin återkomſt en noggran berättelſe åt Adminiſtrationen, om Stränderna, om Hamnar, Jord-

mon, Strömmar, naturliga Produkter, Invånare m. m. Manfann efter denna upptäktsresa att skepp utan hinder kunde segla från *Acapulco* in uti *Mare Vermio* (*La Mer Vermeille*) och öfverföra till de kringliggande provinser, *Missionärer*, Soldater, Grufarbetare, Lifsmedel, allt med ett ord, som nybyggen behöfva. Spanska inbillningen smickra des utaf att se ett nytt rike uppstiga bredevid det gamla lika rikt, men mera fruktbart och under ett angenämare och hälsosammare luftstreck.

Detta hopp var grundadt, men värkställigheten var svår, de infödde villda hade både vilja och mod att förfvara sin frihet, de skulle antingen vinnas genom välvilja och mänsklighet, eller kufvas; den förre utvägen nyttjades alldrig utaf Spanioren; till den senare hade de ej tillräckelig styrka. År 1768, började man likväl att förföka den senare utvägen, men framgången var ej fullkomlig. Uti bebodde länder göras hastiga framsteg, men uti de landskap, der folkstäcken är gleft fördeld på en vidlyftig jord-

yta är framgången långsam; Spaniorerne voro 1771 ännu sysloſatte med att förfölja *Apacherne* ett krigiſkt och ſin frihet tillgifvit folkſlag, under deſſa trenne år hade de kufvat *Platos* och *Sibupapas*, deras grannar *Papagos*, *Nizoras* och *Zopas* erkände utan motſtånd Spaniorernes herravälde.

Grufvorna uti provinſerne *Senora* och *Cinaloa*, ſom nu kallas *Nya Andaluſien*, öfverträffa uti rikedom alla andra kände grufvor. Der finns en Guldgrufva fjorton mil i omkrets, ſom vid två fots djup lemnar en rikhaltig Malm till öfverflöd. Uti en ſilfver grufva upptages Gediget Silfver, uti en annan gifves en Zentner mineral och åtta marker rent Silfver. Om deſſa uppgifter äro ſanna, om grufvornas djuphet ſvarar mot deras längd, få lära de ſenaſt kufvade olyckliga Indianer finna ſin graf uti deſſa grufvor.

Den präktiga berättelſen Spaniorerne gifvit oſs om Mexicanſka Rikets magt, om

Stadens ſkönhet, om ſegelfarten på ſjön till Mexico, dit dagligen hundrade tuſen båtar förde lifsmedel, är öfverensſtämmande med ett högfärdigt folks ſkrytſamma fåfänga; vid närmare granſkning förlorar den all trovärdighet. Man kan ej beſtrida Spaniorernes uppgift med jämnförelſen af Mexicos nu varande tillſtånd, nogſamt kände äro de förödelſer ſom åtfölja tyranniet; andra ſkäl böra nyttjas. Vändom vår uppmärkſamhet på de minnesvårdar, ſom efter de Nordiſka Nationers förödelſer ännu vittna om de ödelagda länders fordna magt; finnas uti Mexico dylika ruiner? Människors arbeten bero utaf deras egen ſtyrka till en del, mäſt bero de af de verktyg de nyttjat. Utan Mekanik äro flera arbeten omöjliga. Utan jern fås inga till byggnader och ſtora arbeten nödvändiga verktyg; utan ſågar, yxor, hamrar, ſpadar och ſpik, kan hvarken timras, ſnickras eller muras, äfven med alla deſſa verktyg behöfs lång tid till att flytta en ſtenmaſſa, ſkilja den ifrån berg och jämna den. Om en Amerikan ſett ett af våra palats, ſå hade han viſst icke anſett det ſom ett konſtens

mäſterſtycke, men ſnarare ſom ett Naturens underverk. Mexico öfverträffade utan tvifvel de andra Amerikanſka landſkap, men med Europeiſka Stater kunde det icke jämnföras.

Mexicanſka Regerings-Formen uti de äröfrade Provinſerne.

Regerings-Formen uti Mexicanſka Riket var Deſpotiſk, åtſkilliga provinſer, ſom hörde till Kejſaredömet, ſtyrdes af inländſka Caciquer efter antagne erkände ſedvanor. De provinſer ſom gränſade till Mexico ſtyrdes af Kejſerlige Gouvernörer. En ſtörre eller mindre jorddel åtföljde hvarje ſyſſla och ombyttes med den.

Viſſa Allmänningar lämnades åt Invånarne, hvilka antingen deltes, eller odlades gemenſamt: uti viſſa diſtricter funnos ſlafvar ſom åtföljde jorden (*Adſcripti Glebæ*).

Alla Underſåtare betalte ſkatten åt Kejſaren uti landets produkter, aldrig med metaller, ehuru der var öfverflöd på Guld och Silfver. Förſamlingarne voro ſkylldiga att i hvarje diſtrict bruka en del af jorden för Kejſarens räkning, af den öfriga afkaſtningen erlades en tredjedel till Kronan; alla andra närings-idkare betalte en tredjedel af ſin behållning till Kronan. Tiggare borde äfven väl lämna tredjedelen af undfångna allmoſor.

Mexicanernes Lefnadsſätt.

Landtbrukaren ſyſſelſattes med *Mais* och *Cacao* kulturen, utan färdeles drift eller flit. Mexicanerne voro af Naturen böjde för lättja och det var en foljd utaf Climatet, de hade deſsutom inga paſsande redſkap för Åkerbruk, hvarken Häſtar eller Oxar.

De rikares inkomſter berodde på afkaſtningen utaf jagt och fiſke, af mängden af kalkoner, ankor och kaniner, deſſa med ett

ſlags ſmå hundar voro de en da hemtamda djur.

Mais tillagadt på flerehanda ſätt, *Cacao* upplöſt i varmt vatten var Allmogens vanliga föda.

Starka drycker voro ſträngt förbudne. Gammalt folk och ſjuklingar fingo nyttja dem ſåſom ſtärkande medel. Fylleri ſtraffades, den brottſliges hår afrakades, hans hus nedrefs, han förklarades oſkicklig att bekläda något Ämbete.

Allmogen gick naken, de målade kroppen med åtſkilliga färgor, deras hår var prydt med fjädrar, i öron och näsborrar hängde ſmå zirater utaf guld. Qvinnorna ſkylde ſig med ett lintyg ſom räckte öfver knävecket och var öppet vid bröſtet: Kejſaren och de förnäma buro mantlar af bomullstyg.

Deras hus voro rymliga, men utan beqvämlighet och fönſter. Husgerådet beſtod utaf en golfmatta af halm, halm att ligga på,

ſtolar af ihopſnodda palmblad och några af ler illa gjorda kärl. Mexicanernes guld och ſilfver-arbeten ſaknade nätthet och ſmak, lika ſå ofullkomligt voro deras målningar.

Inga Vetenſkaper florerade uti Mexico, deras grannar voro lika okunniga, ſom de ſjelfve. Skrifkonſten var okänd, deras hieroglypher och teckningar voro ofullkomliga. De tecknade under figurligt uttryck, lagar och Dogmer; äfven ſom de uti riket timade hvälfningar, ſom med muntliga förklaringar lämnade ifrån ſlägte till ſlägte någon upplysning om framfarna händelſer.

Spanioren lärde icke upplösningen af hieroglypherne. Munkarne anſågo dem ſåſom tillhörande guda-dyrkan och på Biſkopen *Zumaragas* befallning uppbrändes de och med dem förſtördes all möjlig kännedom utaf forntiden.

Man är ſåledes fullkomligt okunnig om Mexicos fordna hiſtoria. Spanſka häfderne omtala, att Mexico före tionde ſeklet var

bebodt af villda kringvandrande horder, att vid denna tidpunkt andra folkflag ifrån norra och nordväftliga trakter intogo en del utaf Mexico, att trehundrade år fenare ett mera hyffadt folkflag, fom ditkommit ifrån *Californien*, nedfatte fig vid ftränderna utaf tvänne fjöar, att de der anlade ftaden Mexico, att detta folk, öfverträffande alla Americaner uti upplysning, valde fjelf fina ftyresmän, hvilka för fin förvaltning af underfåtarne kunde ftällas till anfvar, och den dem anförtrodde magten fråntagas; att federmera den infkränkta och delta magten utan förbehåll lämnades åt en, hundrade åttatio år före Spaniorernes ditkomft, och att de nio Monarker, fom under den tiden regerat uti Mexico, anfenligt utvidgat rikets gränfor. Kan man fätta någon tro till berättelfer, fom i många delar motfäga fig, fom äro uppfyllde med Fabler och Sagor. Okunnige Soldater och vidfkeplige Munkars vittnesbörd förtjena intet förtroende.

Spanfka häfdatecknare omtala, fåfom oräknelig, folkflocken uti Mexico, de motfäga

ſig likväl ſjelfve, då de berätta: att alla krigsfångar offrades åt Krigs-Guden, att ett viſt antal människor offrades vid Kejſarnes, Caciquers och de högre Embetsmännens begrafningar, att en omänſklig ſmak hindrade dem ifrån att lefva med könet, att barnen diade till ſjerde året, att qvinnor tidigt upphörde att vara frugtſamma, att landet var betäckt med ſtora ſkogar, att Spaniorerne ledo af hungersnöd: omſtändigheter ſom hindra folkmängd.

Hvad heder gjorde de Nationen med ſina ſkrytſamma uppgifter, ville de väcka andra folkſlags affky för ſin Nation, ſom, om deras berättelſer varit ſanna, ſtörtat en oräknelig folkſkara uti grafven, hvarföre ville ni föreviga och förſtora edra landsmäns begångna grymheter?

Invärtes Oroligheter uti Mexico.

Sedan Spanien kom i fredlig beſittning utaf Mexico, ſå har detta riket varit förſko-

nadt ifrån fiendtligt anfall. Kuſterne hafva någon gång blifvit ofredade utaf fjöröfvare, i ſynnerhet uti norra delen af Mexico; en gång plundrades och förſtördes *Campeche*, två gånger *Vera Cruz*. Uti det inre af landet öroades de utaf *Chichemecas*: detta folkſlag innehade enligt *Herrea* och *Torquemada's* berättelſer den fruktbaraſte delen utaf Mexico, före Spaniorernes ditkomſt; för att bibehålla ſin frihet flydde de undan uti bergiga och ſkogrika trakter, der ett fullkomligt djuriſkt lefnadsſätt ökte deras vildhet; de ſtröfvade ikring och förſtörde Spaniorernes nybyggen, de miſshandlade i ſynnerhet dem, ſom naikades bergstrakten för att uppſöka grufvor; förgäfves anlade man ſkantſar vid gränſorna, uti ſitt vilda raſeri trotſade de alla faror.

Detta invärtes krig räckte till 1592, då öfvertalte *Caldena* dem att göra ett fredligt ſlut på fiendtligheterna. För att mildra villdheten af deras ſeder, flyttades fyra hundrade hushåll ifrån Tlaſcala till dem, der

anlades byar, de kläddes på Regeringens bekoſtnad, länge förſökte man utan framgång att bibringa de villda någon håg till fredliga yrken, i början på ſextonde ſeklet förmåddes de att ſjelfve odla ſin jord, att förſe ſig med kläder och föda.

Det då uti Mexico återſtällda lugnet ſtördes å nyo utaf en häftig ſtrid imellan Verdſliga och Andliga Magten.

En för flera brott anklagad och öfverbevift brottſling tog ſin tillflygt uti ett tempel, där han vid Altaret trodde ſig finna en fäker friſtad, Vice Konungen *Gelves* lät bortföra honom. Bannlysningen följde, ett rättvift förfarande, ſom förklarades vara förolämpande emot det högſta Väſende. Klericiet uppviglade Pöbeln, Vice Konungens hus uppbrändes, många af hans vänner, anhängare och vakt mördades, han ſjelf öfverfördes fångſlad till Europa. Ärkebiſkopen, ſom var upphofvet till deſſa Mord-Sener, följde med ſåſom anklagare; efter något tvekande tog Hofvet fanatismens parti, emot

en vis Styresman, Thronens, lagens och ordningens förfvarare dömdes att fluta fina dagar uti bojor, efterträdaren anbefalldes att lyda ett Andeligt välde, fom få nesligt misbrukades.

Ordet friftad uti fin vidfträcktafte bemärkelfe, betyder hvarje ftälle, hvart privilegium, fom fkyddar en brottfling ifrån lagens tilltal och ftraff. En friftad fom man perfonligen medför och är omgifven utaf, är vida farligare och mera ftridande emot allmän ordning, än den man måfte föka.

Sådan var uti Katholfka länder i fynnerhet uti Spanien Präft- och Munk-drägten; kan något anftötligare tänkas än ett fådant privilegium. Ett Ständ, hvars plikt det är att föra en dygdig vandel, ett Ständ, fom noggrant bör uppfylla Religionens förefkrifter, ett få anfvarigt ftånd, var befriadt ifrån ftraff, man hade intet medlidande med en annan brottfling, fom icke hade få heliga plikter att uppfylla, man föraktade perfonen,

men man tvingades att bära vördnad för kläderne.

Men deſſa fordna miſsbruk, förtjena ej mera vår uppmärkſamhet, vi vände den på den friſtad, ſom brottſlingar ſöka och ännu kanſke i några länder finna uti Kyrkor och vid altaret.

I de älſta tider voro friſtäder *Aſilium* äfven väl kände, men de voro ämnade till oſkuldens förſvar, till ingen fäkerhet för brottſlingen; der kunde den oſkyldigt förföljde anropa lagen emot Våldet, der kunde han uppmana ſina medborgare att antaga ſig oſkuldens förſvar, der underſöktes anklagelſe-punkterne utaf Domaren, den anklagade förhördes, vittnen afhördes, befanns den anklagade vara brottſlig, få ſtraffades han ej allenaſt för brottet, utan äfven väl för friſtadens ohelgande.

Snart underkaſtades denne i ſin början nyttiga inrättniug flera miſsbruk, hvilka under Påfvedömets vanſtällda Religions-nit till-

togo emedan de voro fördelagtiga för Påfve- och Katholſka Präſtväldet. En beſtändig ſtrid om billigheten eller obilligheten af *Aſilen* uppkom imellan den verdſliga executiva magten, ſom anſåg den för ſkadelig och den andeliga magten, ſom med envishet tog defs förſvar, ömſom rådde den andeliga magten under ſvaga och vidſkepeliga Regenter, ömſom inſkränktes den af viſa och djerfva Monarker.

Varagtigheten utaf ett miſsbruk ſå fynbart ſtridande emot borgerlig lag och ordning, emot naturlig billighet, Religionens ära och vår Gudomliga lärares föreſkrift, förtjenar förnämligaſt vår förundran; det är denna varagtighet, detta enviſa förſvar utaf ett ſå vanhedrande miſsbruk och framför allt de lagklokes bemödande att beſtämma denna rättighets vidd efter Kyrkornas värdighet och ſtorlek, ſom bör verka vårt åtlöje förenadt med förakt för deras okunnighet eller hyckleri.

Beſynnerligt är det, att ingen Monark ingen förnuftigt tänkande Andelig man, in-

gen Domare, under flera generationer återkallat för fin famtid minnet af den förſta Kriſtna Kyrkans renhet. Då måſte en ſyndare vid Kyrkans portar afbedja ſitt brott; hans ånger måſte vara upprigtig, hans förbättring bevislig, hans vandel oklanderlig, innan han vågade nalkas altaret. Nu i ſenare tider kunde en hämndfull människa vid Altaret ſtöta dolken i fiendens bröſt och han kunde göra det oftraffadt.

Det var vidſkepelſen förbehållen att göra det högſta Väſendet i ſitt tempel till beſkyddare för brottſlingar här, hvilkas brott han ſtraffar med eviga plågor uti det tillkommande lifvet.

Detta bruk har blifvit afſkaffadt i alla Katholſka länder, där upplysningens ſtrålar genomträngt vidſkepelſens mörker, men uti förra feklet, har det ännu bibehållits uti Mexico. Folket är där okunnigare än uti de öfriga Spanſka beſittningarne.

En annan olycka utaf näſtan lika art hände uti nya Mexico, denna vidlyftiga land-

ſträckan var länge okänd. Miſſionären *Ruys* upptäckte den förſt 1580, honom följde ſedan Capitainerne *Eſpayo* och *Johan d'Onato* ſom efter ett ifrån 1599 till 1611 forſatt bemödande och arbete uppfökt och upptagit flere grufvor. Invärtes oroligheter ſtörde 1652 ordningen och lugnet; då varande befälhafvaren *Roſas* blef mördad och oroligheterne räckte till Pagnaloſſas ditkomſt. Denna ſtränge men oförſkräkte befälhafvaren hade dämpat upproret, då han olyckligtvis gaf en näsvis och hotande Munk en örfil, Franſiſkaner-Munkarne af hvilkas Orden Munken var, lät genaſt fängſla *Pagnaloſſa*, han lämnades åt Inqviſitionen, ſom dömde honom till betydliga böter: han beklagade ſig vid Hofvet, men hans fienders anſeende var ſtörre än hans, för att frälſa lifvet flydde han till England. Efter hans flygt utbruſto oroligheterna å nyo, och lugnet återſtälldes förſt efter tio års Anarki.

Munkväldet har varit farligt för alla Regeringar, Munkar åtminſtone i viſſa Or-

den äga föga kunſkaper, fällan goda ſeder; deras uppförande är anſtötligt, deras biktſtolar likna handelsbodar, der fyndare för en penning köpa fynda-förlåtelſe och famvetslugn, ofta förföres oſkulden uti biktſtolen, ofta förledas huſtrur och flickor till brottſliga utſväfningar. De hindra ofta domaren uti utöfningen af deſs lagliga myndighet, ofta reta de pöbeln till uppror, de underhålla vidſkepelſen, ſom varit orſaken till de fleſta Politiſka oredor. Så länge Munkar finnas uti Spanſka America underhålles en beſtändig Anarki.

Å nyo tände förbudet emot ſtarka drycker 1693 upprors-facklan uti Mexico. Detta förbud hade i affeende till dyrheten inga Europeiſka Likörer till föremål, de kunde omöjligen förtäras och köpas af Allmogen, Regeringen ville affkaffa bruket af en Americanſk dryck, ſom kallades *Pulk*. Denna dryck tillverkas utaf ſaften af en växt, känd i America, under namnet *Magueij*; till yttre utſeendet är denna lilla växt lik *Aloë*, bladen äro tjocka och flere fot långa, uddvaſſa

uti ſpitſarne, ſtammen har aldra öfverſt ſina blommor utaf en gulaktig färg: Blomkronan har ſex Stamina, Piſtillen är deld uti tvänne fröhus. *Magueij* växten finns på alla orter uti *Mexico*. Telningarne ſlå rötter när de planteras och äro mycket tjenliga till häckar. Alla växtens ſärſkilta delar äro nyttiga. Af rötterna göras rep, ſtammen ger ved, bladens hvaſſa uddar nyttjas till nålar och ſpik, bladen användas till taktäckning; enär de rötas ſom lin, ſpinnas tråd af dem. Högſta värdet får Magueij utaf vattnet, ſom ſamlas uti ett hål, ſom göres midt uti plantan, ſedan de inre bladen och ſidſkotten äro borttagne; detta fyra á tre tums djupa hål fylles dagligen, detta fortfar vanligt i tolf månader och ofta längre. Denna tjocka vätſka är ſöt ſom ſåcker, upplöſt uti källvatten och fylld på ſtora krukor, kommer den innom några dagar uti gäsning och får en angenäm ſtickande ſmak lik *Cider*, tillägges Citron- eller Pomerants-ſkal, blifver drycken ſtark och rusgifvande. Denne ägenſkap värderas mäſt utaf Mexicanerne, de glömma förluſten utaf ſin

frihet, de döfva med denna dryck ſina bekymmer och de tillſbringa ofta hela veckor uti de hyddor, der denna dryck förſäljes, forglöſt förtära de der, hvad ſom till huſtru och barns underhåll borde användas. Miniſtéren ville hämma deſſe utſväfningar, hjelpmedlet valdes illa; i ſtället för att genom ömma föreſtällningar återföra Allmogen till en ordenteligare lefnad, eller åtminſtone förmå dem till ett måttligt bruk af *Pulk*, förbjöds deſs nyttjande vid ſträngt ſtraff; detta förbud uppretade Allmogen, de våldförde Embetsmännen, ſom verkſtälde Regeringens befallning, förbudet upphäfdes, men bruket belades med en afgift, ſom ſtiger till en million två hundratuſen Liver.

Trettio år ſenare gjorde ett röfvare-band, följden af en vårdsſlöſad polis, alla landsvägar oſäkra, intet ſteg togs utaf den dervarande Styrelſen för att afhjelpa denna oordningen. Hofvet uti Madrid, väckt ſlutligen af ett förtryckt folks ofta förnyade klagan, anbefallte *Velaſquéz* att afhjelpa denna oordningen. Genom *Velaſqués's* vakſamhet och

verkſamma anſtalter ſkingrades röfvar-bandet och genom kloka polis-författningar ſkyddades landet för framtida oordningar.

Mexicanerne äro nu mindre olyckliga än de varit. Vår tids Spaniorer äro helt olika medelåldrens, ſom qvarhöllos utaf Munkar och Präſter uti okunnighet. Europeiſka ſädesſlag och frukter, ſom väl trifvas uti Mexico, lemna rika ſkördar. Deras hus äro bättre byggde och beqvämare inredde än fordom; Allmogen är bättre klädd. Smak för alla deſſa lifvets beqvämligheter har gjort dem mera omtänkſamma. Invånarne uti provinſen *Chiapa*, ſom haft *Las Caſas* till Biſkop, utmärka ſig framför andra *Mexicaner*, de äro ſtörre, qvickare och höfligare; deras jord är väl brukad och fruktbar. Hufvudſtaden *Chiapa dos Indos* är bygd vid en ſtor och ſegelbar flod.

Man räknar uti Chiapa fyra tuſen hushåll. Invånarne äro glade. De roa ſig med Muſik, dans och målning; de anſtälla på flo-

den små sjöträffningar uti sina båtar, till lands belägringar och krigsöfdingar nästan med mera skicklighet och vighet än Spaniorerne.

Manufacturer och Producter.

De mera förmögne Mexicaner sysselsätta sig med Manufactur-arbeten. Uti *Angeles* Hufvudstaden uti *Tlascala* äro de bästa fabriker anlagde, der tillverkas fina kläden, vackra bomullstyger, goda hattar, galoner, spetsar, glas-arbeten och nipper. Konsterna borde göra hastigare framsteg uti en provins, som längst forfvarat sin frihet och som Spaniorerne skonsamt behandlat. Provinsens läge bidrager mycket till dess välmåga, *Mexicos* invånare resa igenom landet till den stora marknaden uti *Vera Cruz*, de som komma för sent nödgas köpa sina behof uti *Angeles*.

Boskapskjötsel har i senare tider blifvit ett förmonligt näringsfång. Före Européer-

nes ankomſt till America fanns der hvarken horn-boſkap, får eller ſvin. Columbus förde dem till *S:t Domingo*, derifrån öfverfördes de ſedermera till faſta landet, der de anfenligen föröktes. Hudar är en betydlig exportations-vara, men ullen är grof och torr ſom vanligen under *Tropiken* (Vändkretſen).

Vin-rankor och Olive-träds plantering har icke lyckats, i början var den förbjuden men 1706 tilläts den *Jeſuiterne.* Marquiſen *del Valle* en af Cortez's ättlingar fick tillſtånd att anlägga Vinberg, men förſöket ſvarade ej emot Marquiſens hopp.

Upptäkten utaf Jern och koppar, ſom är få hård, att den kan tillverkas till Åkerredſkap, har varit nyttig för landtbruket. Bomull, Silke, Cacao, Såcker och våra Europeiſka ſädesſlag trifvas mer och mindre väl, briſt på arbetare tvinga deſſa näringsgrenar innom egna behofvets gräns.

Landets egna produkter äro *Jalappa*, *Vanille*, *Indigo* och *Cochenille.*

Jalappa är ett uti Medicinen mycket nyttjadt afförnings-medel. Växten har fått sitt namn efter staden *Zalappa*, der ikring den ymnogt finnes. Roten, det enda som utaf växten är nyttigt, liknar en aflång rofva, hvit inuti, uppfylld med en mjölkaktig saft.

Växten har länge varit okänd, nu vet man att det är en *Convulvulus* Snärsgräs (Liferon) som lindar sig ikring buskar och träd: stjelken är något luden, bladen stora, glatta på utsidan men skrynkliga innuder, blommorna växa i små klasar längs åt stjelken. Calis blomkronan är deld i fem delar. Corollan är lik en klocka, innanföre purpurfärgad på utsidan hvit med fem *Stamina*, fröhuset är rundt och innehåller fyra röda och ludna frön.

Rötterna äro tunga och väga ifrån tolf till tjugu marker, de skäras i flera remsor för att desto snaråre kunna torkas, enär de äro torra få de en mörkbrun färg, smaken är skarp och äcklig. Jalappa extract bör varsamt nyttjas. Årligen öfversändes Jalappa-rot

till Europa för en ſumma af 972 tuſen Liver.

Vanille är en planta, ſom lik *hedera* eller jordref fäſter ſig vid de trän, den råkar och växer lika högt med dem. Stjelken liknar vinrankan, blommorna äro ſtora, hvita inuti, gröna utanpå! frukten är köttfull och liknar en ärt-ſkida utaf ſju eller åtta tums längd. Vanille växer hälſt på ſidlända och fuktiga ſtällen, der ſtora träd finnas. Skörden börjas uti September och räcker vanligt i trenne månader. Enär ſkidorna äro afplåckade, drar man en tråd genom flera, doppar dem uti kokhett vatten, upphänger dem till torkning uti fria luften, då allt vattenagtigt bortnimner, denna affilning befordras genom en lindrig kramning två a tre gånger om dagen, för att långſamt torrka dem beſtrykas ſkidorna med olja, ſom bibehåller dem mjuka och afhåller inſekter; på det ſkalet icke må ſpricka ombindes en tråd; ſedan ſkidorne blifvit väl torra, nedtagas de, då arbetarne böra doppa ſina händer uti olja, ſedan förvaras de uti glaſerade lerkärl.

Det är hvad man vet om Vanille-planteringen, den som växer på de minst tillgängliga ställen uti nya Spanien är den bästa. De infödde känna ensamt Vanille-planteringen, man påstår, att de sins imellan med ed förbundit sig att för Spaniorerne dölja odlingssättet; sannolikare är, att denna okunnighet är en följd af Spaniorernes forglöshet, nöjda med de rikedomar de finna uti nya verlden, förakta de kännedomen af Naturens märkvärdigheter lika med Naturforskarens vettgiriga bemödande.

Fem tusen skålpund Vanille betaltes på sjuttiotalet uti förra seklet med 431 tusen 568 Liver, nu kostar ett skålp. Vanille här ungefär tjugo R:dr banko.

Indigo planteringen är mera känd. *Indigo*-plantan växer ifrån en fots läng rot, hvilkens lukt liknar persiljans, uti en två fots hög stamm, den är hvit inuti, den yttre barken är grå. Växten är bladrik, bladen sitta två och två ihop på sidorne utaf grenarne, de äro mjuka och mörkgröna, blom-

morna äro utan all lukt, röda med tio Stamina, Piſtillen blir en ſkal frukt ſom innehåller cylinderformiga mörkbruna frön.

Plantan begär en fet men lös jord: mycken våta ſkämmer växten, derföre böra ſidlände plantager genomſkäras af täta afloppsdiken. Fröet ſättes näſtan ſom ärter, en fot imellan hvarje frö, ſå mycket möjligt är uti en rät linea. Allt ogräs bör varſamt frånränſas, ſom i vidrigt fall qväfver den ſpäda Indigo-plantan: bäſta ſänings-tiden är om våren; jordens fuktighet och en lindrig värma uppdrifver plantan innom tre a fyra dygn: den mognar efter två månader, den afſkäres då med krokiga knifvar, om årstiden är något fägnig fortfares med afſkärningen hvarje ſjette vecka.

Efter tvänne års förlopp är plantan oduglig; den bör upryckas och en ny plantage anläggas.

Då Indigo-Plantan ſnart utmagrar jor-

den och ej på ſina blad ſamlar dagg nog för att återgifva jorden en tillräcklig väta, få böra plantage-ägare alltid hafva ett tillräckligt fält beſkuggadt af trän, hvilka fällas enär en ny plantage ſkall anläggas: ſtora trän ſuga åt ſig luftens våta partiklar, ſom de meddela jorden i erſättning för den vätan, ſom de utur jorden uppſuga: i brift på ſkog ſätter man på de redan nyttjade fält, potäter eller andra blaſter-rika växter, ty dels bibehålla de fuktigheten, dels är deras aſka, enär de brännas, ett gödnings-ämne.

Man gör uti Mexico mycken ſkillnad imellan äkta och oäkta Indigon. Den oäkta betalas mindre men planteras med mera fördel, den är tungare och tål mera regn än den äkta. Indigo-planteringen är många vådeliga händelſer underkaſtad, en uti America mycket vanlig maſk gnager Roten, då Stammen torkar: ett ſlags kåhl - eller gräs maſkar uppäta ofta *en* hel *Plantage* innom dygnet, derföre ſäger man uti Mexico: att en plantage ägare somnar rik men vaknar fattig.

Indigo-bladen böra varſamt afpläckas,

mjölet, som sitter på dem, innehåller finaste färg-ämnet. De kastas uti ett stort kar fullt med vatten, innom fyra och tjugu timmar komma de i gäsning, då tappas vattnet uti ett annat kar, det är då mättadt utaf fina jorddelar, som innehålla färgämnet och böra skiljas ifrån alla saltagtiga partiklar, som hindra färgämnet att sjunka till botten; det sker genom en beständig rörning med små ämbare, men hål i botten och med en lång stång: rörningen bör ske varsamt, ty rör man för litet, så förloras det färg ämnet, som icke kunnat skiljas ifrån salt-partiklar, rör man i vattnet sedan de äro frånskiljda, så kunna de åter samlas och en ny gäsning befordras. Så snart den eller de som röra, se på vattnets färg, att färg-partiklarne samlat sig, så upphörs med rörningen, färgämnet sjunker då till botten och vattnet klarnar, det utsläppes då genom flere högre och lägre hål som finnas uti karet, försedde med tappar; färgämnet, som är qvar på botten, liknar en fet lera, man uttager då vid botten af karet tappen och låter den fuktiga leran rinna uti det tredje karet (Reposoir) (hvilkar) vid

denna operation bortgår mycket öfverflödigt vatten, fedan famlas färgämnet uti linne påsar, der, fedan det ännu qvarvarande vattnet är affiladt, färgleran blir mera tjock, den nedpackas fedan uti kiſtor der den fullkomligen torkas.

Indigo ſom kommer ifrån provinſen *Guatimala* är den bäſta. På ſjuttiotalet utſkeppades ſex tuſen Zentner Indigo, ſom betaltes med 7 millioner 626 tuſen 960 liver; nu betales för ett ſkålpund af den finaſte Indigo 2 R:dr a 2 R:dr 16 ſkilling banko.

Indigo tillverkningen ſkulle viſſerligen blifva vida ſtörre, om Americanerne fingo för egen räkning anlägga Indigo plantager, då ſkulle Indigo ifrån Mexico i godhet lika med öarnes, kunna i affeende till mängden ſäljas för bättre pris, hvarigenom öarnes affättning mycket ſkulle minſkas.

Nya Spanien vinner än mera på *Cochenill.*

Denna Inſekt, ſom gör Purpur och Skar-

lakans färgen och som endast finnes uti Mexico, har länge varit okänd.

Acosta 1530 och Herrera 1601 hade beskrifvit den, lika så väl som våra nyare naturforskare, men Spanska Litteraturen är icke mycket känd bland främmande folkslag.

Man vet nu att Cochenillen är till storlek och utseende lik en vägglus. Honan är illa proportionerad, långlam och trög, Hannen mera fällsynt, är mera liflig, smal och längre. Honans ögon, mun och ben äro så inkrupna, så att de endast med *Mycroscop* blifva synliga. Hannen har en smal hals, bröstet har en elyptisk form, han har sex fötter och hvar fot har tvenne leder, vid bakdelen af kroppen har han tvänne hår, som äro tre gånger så långa som hela djuret, på ryggradens öfra sida sitta tvänne vingar, som sänka sig lik flugvingar. Hannen har en högröd, Honan en mörkröd färg. Hannen parar sig med flera honor, honan blifver efter sammanparningen ofta med flera hannar oförmärkt tjäck, hon lägger en gräk-

nelig mängd ägg, ſom ſnart förvandlas till ungar och utbreda ſig på den buſken, ſom tjenar dem till föda, de ſky öſtanvädret på hvilken ſida buſken är grön, då deremot den är hvit på de ſidor der Cochenillen fäſtat ſig.

Buſken kallad *Nopal*, eller Indianſka Fikonträdet, är vanligt fem fot hög, ſtammen är bred och platt, lik törnen, full med taggar, frukten liknar ett fikon, frön äro inneſlutna uti ett rödaktigt fröhus, afkaſtningen utaf de yngre Nopaler är fördelagtigaſt. Denna buſke växer ymnogaſt uti provinſen *Oaxaca*. Så ſnart årstiden tillåter det, flytta Invånarne de uti ſmå näſten gömda Inſecterne ut på buſkarne, de få ſnart ungar, ſom med en underſam ſkyndſamhet utſprida ſig på alla blad, de fäſta ſig vid bladen och ſuga muſten utur dem. Trenne gånger om året ſamlar man Inſekter, ſom äro tre olika generationer, inſecten ſkiljes med en knif ifrån bladet, man ſamlar dem uti fat, ſom äro platta på ena ſidan, ſå att de kunna ſkjutas nära intill trädet.

Korrt före regn-tiden afskär man de grenar, hvaruppå de små Insecterne sitta, de förvaras innom hus och bibehålla sin friskhet till dess regntiden är förbi, då de utplanteras, som nyss är nämndt. De vilda Cocheniller äro starkare men mindre och icke så färggifvande som de, hvilka utplanteras. Så snart Cochenillerne äro afplåckade kastas de uti varmt vatten för att döda dem, de torkas sedan uti solen, då de få en brun mörk färg som Spaniorerne kalla Renegrida: eller uti ugn, då få de en grå färg med purpur ådror, den kallas *Jaspenda*; det tredje och sämsta sättet, som likväl Indianerne mäst bruka, består uti att lägga dem på plåtar der de oftast brännas också kallas de *Neyra*.

Cochenill ehuru tillhörande djurriket kan länge gömmas, den borde trifvas uti alla Mexicanska provinser, men ännu har provinsen *Caxacá* driftigast skött denna förmonliga handelsgren, skörden har varit rikast på en mager jordmon, där *Nopalen* under ett tempereradt luftstref bäst trifves.

Mexicanerne kände *Cochenille* innan Eu-

ropéernes ankomſt, de färgade ſina hus och bomull uti detta koſtbara färgämnet. Ehuru Spanſka Hofvet uppmuntrat Cochenille ſköt-ſeln, ſå har den likväl till ſtörre delen blif-vit lemnad åt Indianerne; förſkott tvingas de taga utaf Spaniorerne mot nog dryg ränta. Cochenille föres till Provinſens hufvudſtad *Oaxaca*. Denna Stad, där man andas en be-ſtändig vårluft, är anlagd uti en rymlig dal, omgifven af väl odlade fält, gatorne äro breda och räta, hufen väl något låga, men beqväma, torg, vatten-ledningar och alla publika hus röja ſmak och inſigt uti bygg-nads konſten. Der finnas ſiden och bomulls manufacturer. Bruket af Aſiatiſka och Eu-ropeiſka produkter är der allmänt. De re-ſande, ſom beſökt denna plats, förſäkra: att invånarne der, framföre alla andra orter i nya verlden äga mäſta belefvenheten och bä-ſta fällſkaps-tonen; deſſa fordelar tyckas vara följder af den välmåga de förvärfva med Co-chenills-handeln.

Ett fält af högſt trehundrade qvadrat fot, där en *Nopaleri* är anlagd ger vanligt

fem a ſex Zentner Cochenill, utom denna färgens affättning på Indien öfverſkickas årligen 4 tuſen Zentner utaf fin *Cochenill*, tvåhundrade Zentner utaf *Granill*, trehundrade Zentner utaf den villda. De betaltes fordom med 8 millioner 600 tuſen liver, nu äro priſerne väl tredubbelt högre.

Herr Thierry Franſyſk Botanicus har med mycken ſvårighet öfverfört Cochenill till S:t Domingo, hans förſta förſök lyckades tämligen väl.

Grufvorna uti Mexico.

Man har haft ſkiljagtiga tankar om Metaller, ſomlige trodde, att metallerne ifrån jordens daning varit gömde uti jorden, andre tro med mera ſannolikhet, att de ſmåningom tillkomma: troligt är att Naturen beſtändigt är verkſam ſå väl under ſom öfver jorden.

Enligt Chemici mening äro alla Metaller förenade med en dem egen jordart. De vifa fig antingen tydligt för allas ögon, då malmarten kallas gedigen, eller få blandade att en kännare endaft kan urfkilja den, då malmen kallas mineraliferad. I bägge händelfer finnas de ofta horizontelt fpridde uti ytan, hvilket likväl icke är deras naturliga läge, vanligaft finnas de uti jämna ftrek och ådror, eller uti klimpar uti klippor och berg.

Enligt Naturforfkares gifsning, frambringar den underjordifka hettan fvafvel och faltagtiga ångor, hvilka fätta de mindre malm-partiklar uti rörelfe, de förena fig, och enär de blifvit för tunga att fväfva ikring uti jordens ihåligheter, få falla de och famlas på hvarandra: möta de uti fina flerfaldiga rörelfer ingen främmande kropp, få formera de rena metaller, annorlunda förhåller det fig i vidrigt fall.

Männifkans ínålhet har uppfökt metallerne, faftän Naturen fökt att undangömma dem. Flera gjorda förfök hafva beftämt vis-

ſa tecken, på hvilka de ſtällen igenkännas der metaller finnas. På malmrika berg äro växter ſällſynta och de ſom äro der, gulna haſtigt, träden äro låga och krokiga, jorden är torr, dagg, regn och ſnö, ſom ſnart ſmälta, ſuga ſig haſtigt uti jorden, ſvafvel ångor uppſtiga utur jorden, vattnet är mättadt med vitriol-ſalt och ſanden är blandad med mineral. När deſſa tecken på ett ſtälle äro förenade, ſå är berget malmrikt.

Grufvors upptagning fordrar ett mödoſamt arbete, berget måſte ſprängas på djupet, underjordiſka kanaler anläggas för att afleda vattnet; gallerier byggas, ſom hindra gruf-hvalfvet att raſa; der fordras flera ugnar och många hydrauliſka machiner. Arbetarne äro dagligen blottſtällde för flera faror, om de undvika en våldſam död, ſå gör en långſam tvinſot ett ſäkert ſlut på ett mödoſamt och uſelt lif.

Enär den Mineralogiſka proceſſen är ſlutad, ſå börjas den Metallurgiſka. För att

ſkilja guld ifrån den dermed förenade ſten-arten, behöfs den blott ſonderbultas och förvandlas till pulfver, detta pulfret blandas med qvickſilfver, ſom attraherar endaſt guldet. Med eldens tillhjelp utdrifves qvickſilfret och guldet blifver efter utdunſtning qvar på botten, ſom renas uti deglen. Samma method nyttjas med gediget ſilfver. Är ſilfret blandadt med främmande jord- och ſten-arter, eller andra metaller, behöfves mycken kunſkap och erfarenhet för att fullkomligen rena ſilfret; anledning gifves, att Spaniorerne ſakna denna kännedom.

Svenſka och Tyſka Mineraloger och Grufarbetare ſkulle fäkerligen uti den vid grufvorna bortkaſtade malmen ännu finna mycket ſilfver och grufvor, ſom Spaniorerne i brift på kunſkap anſe otillräckligt gifvande till omkoſtnadernes beſtridande, bleſvo i deras händer en fäker källa till rikedom.

Mexicanernes Metallurgiſka kunſkap var ändå vida ringare än Spaniorens, de hade derföre mindre ſilfver än guld, deſſa ädla

metaller nyttjades endaſt till Zirater. I början plundrade Spaniorerne Mexicanernes hus och Tempel. Indianerne nedgräfde ſina ſkatter dels uti jorden, dels kaſtades de i ſjöarne, ſnålheten tillfridsſtäldes utaf qvarlefvorna, men ſedan deſſa lätta tillgångar voro uttömda, ſå upptogos grufvor, förſt de ſom voro närmaſt ſtränderna; men då erfarenheten beviſte, att de voro mindre gifvande, ſå uppſöktes rikare grufvor inuti landet, förnämligaſt i norra trakter, ſom minſt behöfva frukta främmande Nationers beſök.

Nuno de Guſman den grymmaſte bland alla Spanſka äfventyrare utſkickades 1530 för att kufva de folkſlag, ſom innehade de rikaſte grufvor, ſedan flera tuſende Americaner på det grymmaſte fått uppoffrades åt egennyttan blef han efter trenne år mäſtare utaf den landſträckan ſom kallas *Caudienza di Guadalaxara.*

Utom de grufvor ſom i ſenare tider blifvit upptäckte uti nya *Andaluſien*, äro de ri-

kaſte uti nya *Gallicien* och *Biſcaya*, förnämligaſt uti provinſen *Zacatecas*, derifrån hämtas de metaller, ſom årligen till ett belopp af åttatio millioner liver myntas uti *Mexico*: Landets egna mynt-behof, Oſtindiſka och den öfriga Americanſka handeln, med hvad ſom för förbjudna varor betales, går ungefär till 37 millioner, öfverſkottet föres till Spanien; därtill bör läggas värdet utaf 5634 ſkeppund koppar, ſom öfverföras till Spanien.

I början betaltes alla varor med guld och ſilfver-ſtänger, ſom voro ſtämplade af Regeringen men 1542 inrättades myntet uti Mexico, där äfven koppar myntades, Americanerne föraktade kopparmyntet, kaſtade det uti ſtrömmar och ſjöar; kopparmyntet kom utur rörelſen.

Grufvorna tillhöra den ſom upptäcker dem, malmen proberas af Regeringen, finnes den vara gifvande, ſå utlemnas mutſedel. Upptagaren lämnas en ſå ſtor ſträcka jord, ſom han begär, mot en piaſter för hvar-

je qvadrat fot åt jordägaren, tredjedelen tillhör kronan som i början upptog sin tredjedel för egen räkning, nu säljes den, antingen åt gruf-upptagaren eller någon annan. Alla öfvergifna grufvor tillfalla Kronan.

En afgift utaf 240 Liver betalas Kronan för hvarje Zentner Qvickſilfver, hvars inköp deſsutom är ganſka dyrt. Oaktadt flere upplyſte män beviſt obilligheten af denna afgift, ſom är ſkadelig för gruf-arbetet, få hafva deſſa föreſtällningar endaſt förſkaffat grufupptagarne tvänne års kredit, likväl emot ränta.

Alla deſſa dryga afgifter förenade med oſäkerheten ſom åtföljer grufarbetet, affkräcker förmöget folk ifrån att våga ſina kapitaler på få oſäkra och farliga företag, de förſökas af dem ſom antingen redan äro ruinerade eller åtminſtone nära att blifva det. Det ſom alldramäſt afhåller klokt och rikt folk ifrån grufarbetet är den $\frac{1}{5}$delen utaf ſilfret och $\frac{1}{10}$delen utaf guldet ſom ſkall lämnas åt Kronan. I början var denna afgift li-

ka för guld ſom ſilfver, alla guldgrufvor lämnades. Sedan ett ſtörre qvantum af ädla metaller kommit i rörelſen, ſå hafva alla varor fått ett högre värde, eller rättare har metallernes värde minſkats, man har varit nödſakad, att göra gruf arbetet, ſå litet koſtſamt ſom möjligt, enär denna beſparing hunnit en viſs höjd, ſå lärer det blifva nödvändigt för Spanſka Regeringen att minſka ſin afgift, ty i vidrig händelſe öfvergifves gruf-arbetet, kanſke får Kronan då åtnöja ſig med 2 realer eller 26 Sous i ſtämpel och controll-afgift.

Skattläggning och Utſkylder uti Mexico.

Spanſka Kronans inkomſter utaf *Mexico* äro ganſka betydliga, de beſtå uti:

1:o Hufvudſkatt. Hvar American utaf mankön betalar ifrån 18 år till 50 år 11 Liver 16 Sous: Metis betala de tvänne förſta generationerne lika med Americanerne, men

Negrerne äro befriade, der betales uti ett för allt 280 Liver för hvarje Neger, som kommer till Mexico. Spaniorerne äro befriade ifrån koppskatten, $\frac{2}{9}$delar går in uti Statskassan, det öfriga användes till åtskilliga behof. Metis kallas de barn Européer äfla med Americanskor.

2:o Trettiotre procent af de varors värde, som skickas ifrån Europa till America deraf betalas 25 procent vid varans affärdande ifrån *Europa*, åtta procent vid hennes ankomst till *Mexico*.

3:o *Alcavala* en afgift på alla varor uti handel och vandel.

Den infördes 1341 uti Spanien och steg efter hand till 10 procent för alla varor, som såldes i gråss, till 14 procent för alla varor som säljas uti minut, denna afgift förnyas hvarje gång en vara säljes. Philip den andre tvingades, sedan hans flora oöfvervinnerliga flotta var slagen och skingrad, att införa

denna utlaga uti America. Ehuru den var beſtämd till en viſs tid, har den likväl ſedermera blifvit bibehållen, men icke tillökt, denna afgift var enligt förſta ſkattläggningen uti Nya Spanien 2 ½ procent.

4:o *Cruciaden* en afgift ſom betalas för viſſa af Påfven erhållna friheter, ſom t. ex. under Faſtan tillſtånd att få förtära ägg, oſt och mjölk; Påfven afſtod denna inkomſt till Spanſka Regeringen, ſom beſtämde afgiften för diſpenſerne efter de Skattſkyldiges förmögenhet, ſom indeltes uti fyra klaſſer: 1:o de ſom lefde utaf fitt arbete, betalte 2 Liver 6 Sous. 2:o De ſom hade ett kapital af 10 tuſen 500 Liver betalte 5 Liver 5 Franſka Sous. 3:o Den ſom ägde 58 tuſen 600 Liver erlade en afgift af 10 Liver 10 Sous. 4:o Vice Konungen och de förnämſta Ämbetsmän betalte 52 Liver.

Denna beſkattning ſteg i början till 2 millioner 600 tuſen Liver, afgiften var frivillig, ty den berodde utaf hvar invånares uppgift, men den ſkulle ſkje på ſamvete och

man fruktade Präſterne, ſom på dödsſängen nekade dem religionens ſiſta tröſt, ſom förſummat att köpa de omtalte friheter. I ſenare tider har äfvenväl uti America vidſkepelſen mycket minſkats, klaſſifikationen upphäfdes 1756 och afgiften blef nedſatt till fyratio Sous.

5:o Afgift på Salt och Tobak: alla andra pålagor betaltes utan knot, men deſſa taxor förorſakade ett allmänt miſsnöje; afgiften på ſalt, ſom var en nödvändighets-vara, anſågs ſom högſt obillig och ſtridande mot människans naturliga rättigheter; afgiften på Tobak, ſom var ett Monopolium indrefs med ytterſta ſtränghet ock förorſakade ett allmänt miſsnöje; några lindrande inſkränkningar minſkade gäsningen till en del, den kan likväl lätt utbryta å nyo, om Regeringen förſummar, att genom några uppoffringar vinna Underſåtarnes välvilja, befrielſen ifrån Charta Sigillata afgiften, ſom är ganſka hög, ſkulle enſamt hafva den lyckligaſte verkan.

Utom deſſa beſtämda taxor hafva Span-

ſka Regenter under namn af lån uppburit ſtora Summor uti Kolonierna, ſom federmera icke blifvit betalte. Philip den femte nyttade flere gångor denna utväg, ſom uti America mycket bidrager till hatet för Franſka Nationen.

Allmänna välmågan lider mycket utaf Präſternes ſnålhet, de indrifva med ſtränghet ſin tionde utaf all afkaſtning, de taga en öfverdrifven betalning för alla ämbets-göromål. Deras beſittningar äro vidſträkta och ökas hvarje år; man tror att Andeliga Ståndets inkomſter utgöra fjerdedelen af hela Rikets. Biſkopen i *Les Angeles* har 1 million 260 tuſen Liver årlig inkomſt. Präſterne utgöra en femtedel utaf Europeiſka folk-nummern uti *Mexico*.

Kronans behållning, ſedan Ämbetsmännen ſå väl civila ſom militära äro aflönta och alla andra utgifterne uti kolonien beſtridde, ſtiger till ſex millioner 300 tuſen Liver. Statsförvaltningen anſes vara vida

bättre uti *Mexico* än uti de öfriga Spanſka beſittningarne, men både högre och ringare Ämbetsmän blifva rika på Kronans bekoſtnad.

Uti Mexicanſka Riket äro trenne högre domſtolar eller *Audienza*, provinſerne ſtyras af *Corregidorer*, i alla ſtäder finns en militär befälhafvare, *Commendant*, alla deſſa högre Ämbetsmän hafva flere mindre under ſig, ſom mer och mindre nyttja en liten induſtri, till förbättring utaf lönerne, ſom äro otillräckliga, ty lefnadsſättet är yppigt och dyrt uti ſtäderne, i ſynnerhet uti Mexico.

Nya Mexico, ſom på den gamla Stadens ruiner är uppbyggd utaf Cortez, ligger ſom på en ö uti en ſtor ſjö, ſom likväl genom Chauſéer är förenad med faſta landet; ena hälften af ſjön har ſött vatten den är lugn och fiſkrik, den delen af vattnet ſom är ſalt, är vanligen upprörd och utan fiſk. Man är oenſe om orſaken till denna befynnerliga olikhet, den mäſt antagne och ſannolikaſte mening är, att Sjön härleder ſig från ett ſtort och högt berg belägit ſydväſt ifrån Me-

xico och att den delen utaf Sjön, som har falt vatten runnit genom en med mineralämnen uppfylld jordmon. Sjöns omkrets är inemot 30 Franska mil.

Före Spaniorernes ankomst var Mexico och flera andra städer som lågo vid sjön blottställda för öfversvämningar. Dammar, som med mycken kostnad och arbete äro uppförde, genombrytas ofta af det ifrån bergen med häftighet nedströmmande vatten. De flesta hus uti nya Mexico hafva sjunkit flera fot, oaktadt de äro byggde på pålar, ty grunden är icke nog stadig.

För att afhjelpa alla dessa olägenheter ville man afleda vattnet genom djupa kanaler, man läser öfverdrifna berättelser om detta arbete, t. ex. att 1604, 471 tusen 154 Indianer arbetade på knalen, för att bestrida utgifterne, fordrades af jord och husägare $\frac{1}{100}$delen af deras förmögenhet eller egendomars uppgifna värde, samma förut okända beskattning lades äfven på alla köpmans varor. Brist på kunskap, klenmodighet och förnämligast pri-

vata perſoners egennytta, bidrogo till att detta nyttiga företag miſslyckades.

Vice Konungen *Ladeyrera* föreſtällde Hofvet nyttan och äfven nödvändigheten att bygga *Mexico* på ett läkrare ſtälle, men ſnålheten ſom alldrig kan förmås till några uppoffringar, välluſten, ſom ägarne icke vilja förſaka, nöjen, beqvämligheter och lättjan, ſom ſky arbetet, förenade ſig emot ett förſlag, ſom äfven var flere invändningar underkaſtadt.

En fortfarande fruktan för öfverſvämningar har minſkat folkmägden uti Mexico, de trovärdigaſte fornteknare uppgifva invånarnes antal till 200 tuſen, nu utgör folkmängden högſt femtio tuſen perſoner.

Före utflyttningen ifrån Mexico voro näſtan alla nya verldens rikedomar ſamlade uti Mexico, allt hvad ſomeljeſt vanligt är utaf jern eller koppar var der utaf guld eller ſilfver, luxen var öfverdrifven och en oförſtåndig täflan gjorde den lika ſkadelig för al-

la, ingen ville vara den fämſta. Luxen har minſkats, ſedan de rikaſte familjerne flyttat till *Lès Angeles* och andra ſtäder; *Mexico* bibehåller likväl företrädet framför alla andra ſtäder i Riket, där är Regeringen, Myntet och flera Publika Inrättningar, Staden ligger uti medelpunkten utaf Riket, de rikaſte Posſeſſionater bo der och de vigtigaſte afhandlingar ſlutas uti Mexico.

Handeln.

Mexicanſka Rikets Handel med de andra Americanſka länder är väl obetydlig, men bör likväl omnämnas. Öfver Nordhafvet får *Mexico* ifrån *Maracaibo* och *Caraque*, *Cacao* ſom är bättre än den Mexicanſka, ifrån *Havana* och *Carthagena* ſvarta Slafvar, ſom betalas Pjaſtrar och mjöl. Handeln på Söderhafvet, är föga betydligare men nyttigare. I början lämnades Peruvianſka Handlande tillſtånd att årligen ſkicka tvänne ſkepp till nya

Spanien, värdet utaf laddningen fick ej öfverſtiga en milliön, ſedermera nedſattes det till hälften, *Perou* förlorade denna rättigheten 1636 under föregifvande att Spaniens handel förlorade genom denna colonial-handeln. De handlande uti *Lima* beklagade ſig öfver ett förbud, ſom berörvade dem all affättning på ſina varor och all tillgång på Mexicanſka produkter; Spanſka Regeringen frigaf handeln deſſa Riken imellan, men med ſådane inſkränkningar, ſom beviſte, att de icke kände fördelen utaf den beviljade Kommunicationen. De fartyg, ſom ſkickas ifrån *Calao* och *Guayaquil* till *Acapulco*, *Sonſonato* och *Guatimalas* kuſter medföra *Cacao* Olja, Vin och Bränvin; de hämta derifrån Bek, Tjära, *Rocou*, *Indigo*, *Cochenill* och ifrån *Angeles* ſå mycket Oſtindiſka varor de kunna, ty de äro kontraband.

Sedan Spanſka Hofvet beſlutit att anläg ga ett betydligt nybygge på Philippinſka öarne ſå var det betänkt på alla de medel, ſom kunde befordra detta beſlut; flera hinder möttes; vinningsluſten drog alla, ſom

ville lämna ſitt fädernesland till America, de kunde icke förmås att nedſätta ſig uti OſtIndien med annat vilkor, än att få handla med *America*. Nybyggarne fingo tillſtånd att alla år ſkicka OſtIndiſka varor till *America*, ſom betaltes med Pjaſtrer och Guld. Denna oinſkränkta handels-frihet, blef ſå förmonlig och drog ſå mycket guld och ſilfver ifrån *America*, ſå att den väckte Spanſka handlandes afund, af dem förmåddes Spanſka Regeringen att beſtämma laddningen till ett värde af tre millioner 150 tuſen Liver, denna ſumma fördeltes på tolf tuſen Aktier. Hvarje husfader ſkulle äga en Aktie, Ämbetsmän ett emot deras värdighet ſvarande antal, Andeliga Orden och Kloſter deltogo enligt det förtroende de förvärft. Jeſuiterne hade 500 Aktier, emedan deras vidſträkta företag och göromål fordrade ſtörre medel.

I början ſeglade handels-flottan ifrån Ön *Cebu* ſedermera ifrån *Lucon*, de ſtyrde förſt till *Perou*, hvilken omväg gjorde ſjöreſan långſam, men ſedan de bemärkt viſſa beſtändiga vindar ſeglade de direkte till Mexico, hvarigenom ſegelfarten förkortades till hälften.

Alla år ſkickas nu ifrån Manilla en Galion vanligen af 1800 till 2000 Ton's, ſtarkt laſtad, ſedan den förbiſeglat flera öar ſtyrs ifrån Öſter åt Norr till deſs galionen hinner 30° latitud och får en beſtändig väſtlig vind ända till Mexicanſka ſtränderne. Sex månader åtgå till reſan, ty nattetid ſpäns aldrig ſtora ſeglet. Galionen ſeglar, emedan den näſtan är öfverlaſtad, ganſka tungt.

Mexicos ſtränder äro olika de *Peruvianſka*, ſom vid alla årstider äro tillgängeliga, der under Cordillierenes ſkygd, inga häftiga ſtormar raſa. Så ſnart ſkeppen paſſerat vid höjden af Panama linien, ſå blifver klimatet förändradt; ty inga höga berg hindra luftens ſpelning ifrån Öſter till Väſter; uti deſſa farvatten är ſeglationen ſäker ifrån October till Maji, men den öfriga årstiden är man blottſtälld för häftiga väſtan ſtormar; ett långvarigt regn, en odräglig hetta och ofta ett långvarigt hafs-lugn. Längs en ſexhundrade Franſka mils ſtrand, ſyns ingen fiſkare-båt, ingen Indianſk farkoſt, hamnarne äro utan allt förſvar; *Acapulco*, der *Galionen* uppnår målet för ſin reſa, är den enda hamn ſom

förſvaras utaf fäſtningsverk; Skanſen är likväl ganſka ſvag, ſextio mans beſättning och fyratiotvå kanoner, ſom af en ſå ringtalig beſättning icke kunna ſerveras; utgör hela förſvars-ſtyrkan.

Hamnen har tvänne inlopp, ſom formeras utaf en Ö, man löper in om dagen med hafsvind, om nätterne ut med en vind ifrån landſidan. Hamnen är omgifven med höga nakna berg, luften är tung, brinnande och ohälſoſam. Den ringa folkmängd ſom der är, ökas vid Galions ankamſt, då komma handlande ifrån alla Mexicanſka platſer till *Acapulco*, ſom bortbyta ſina varor och 10 millioner redbart mynt emot OſtIndiſka varor. Galionen uppehåller ſig inemot tre månader, men uti Mars begifver den ſig på hemreſan, ſedan den tagit två hundrade man om bord, hvarmed Garniſonen på *Manilla* rekruteras; en del utaf de medförde penningar ſtanna qvar uti *Manilla*, reſten lämnas åt de främmande köpmän, ſom haft del uti laddningen.

Galionen finner på denna långa ſjöreſa

ett förfriſkningsſtälle på *Larron* öarne, ſom nu kallas *Mariana* öar: de upptäktes 1521, glömdes ſedan till 1678 då ett nybygge der anlades. Ehuru deſſe öar ligga under den hetaſte himmel, ſå är luften likväl ren, temperad af hafsvinden och hälſoſam.

Före Européernes ditkomſt gingo öboerne nakna, de lefde utaf frukt, rötter och fiſk. Deras *Canots* voro bättre byggde än de andra Indianernes båtar. En talrik folkmängd bebodde öarne, den fins ej mera, de få Indianer ſom äro qvar finnas på ön *Guam*; hamnen är på väſtra ſidan af ön, den förſvaras af ett batteri med åtta Kanoner, fyra ſkepp ligga ſäkra uti hamnen för alla vindar utom väſtan-vädret, ſom ſällan är ſtormigt. Fyra mil ifrån kuſten ligger den vackra och ſtora byn *Agana*, der ock uti 21 mindre byar äro femton hundrade Indianer fördelte, ſom äro de enda olyckliga qvarlefvor utaf en förut talrik folkſtock.

En verkſam och kunnig människovän har infört åkerbruket på *Guam*, han blef åkerbrukare för att med ſitt efterdöme upp-

muntra Indianerne till efterföljd, han delte jorden ibland dem. *Ris*, *Cacao*, *Mais*, andra jord och träd frukter, som förut voro okända växter, odlas nu och gifva en härlig skörd. Idoghet och arbete öka invånarnes välmåga, de äro nu lyckliga Åboer utaf ett af de skönaste landskap.

Denna oväntade men lyckliga förändring är Herr Tobias verk, som 1772 var Gouvernör öfver *Mariana* öarne. Om dessa öar ifrån början styrts med lika vishet, så hade de länge varit odlade, invånarne varit talrika och hyffade. Utan tvifvel hade andra folkslag haft en betydlig nytta utaf deras kännedom och välmåga, men Spanien hade vunnit mäst på dessa ömfesidiga relationer. Mariana öarne hade länge varit en blomstrande koloni, i stället att de blott ansetts, såsom en förfriskning-plats.

Upptäkt af Californien.

Californien är egentligen en lång landtudde som ifrån *Americas* nordliga kuster går imellan öster och söder.

Den kända delen af halfön är trehundrade mil i längden, men bredden varierar mellan tio och fyratio mil. Stilla hafvet fuktar på bägge fidor Californiens ftränder.

Uti ett få vidfträckt land, kan jordmonen och luften icke vara lika, i allmänhet är likväl luften torr och het. Marken bergig, ftenbunden och fandblandad, följakteligen ofruktbar. Ibland de få trädflag fom växa der är *Pitahaya*-trädet det nyttigafte, defs frukt är Californiernes vanliga föda. *Pitahaya* har inga blad, ftammen är rak, taggig och bär hvita blommor, frukten fom växer på ftammen är få ftor fom ett hönsägg, röd utanpå, hvit inuti; fmakar lik fikon faft fötare och angenämare, fröna äro fkinande fvarta.

Hafvet rikare än landet, lämnar flera fmakliga fifkflag tilll öfverflöd, Pärl-fifket är förmonligt úti viken; enär tiden till detta fifke inträffar, få befökes Californifka viken af alla Mexicanfka Rikets Folkflag.

Californiens invånare äro ftarka och väl bildade, men klenmodiga, oftadiga, känflolöfa och dumma, de kunna anfes fom barn, deras

förnuft är oöfvadt, det ligger ännu i linda; de äro till färgen mörkare än Mexicanerne; de hade ingen Religion, intet Regeringsfätt; hvarje by beftod utaf flera hushåll utan ftyresman; lydnad för föräldrar var för dem en okänd plikt, barnflig kärlek är likväl vanligt hos villda folkflag, om icke ftarkare, åtminftone varagtigare än hos hyffade Nationer. Vanan återför den villde till den hyddan, der han förft fkådat ljufet; famhälls människan lämnar vid en vifs åldor den fäderlige boningen, för att i verlden föka fin lycka, och en ärfättning för den på hans uppfoftran använda koftnad, den villde lefver ihop med fina föräldrar till defs döden åtfkiljer dem; de villdas barn äga all möjlig frihet, de gå, de komma, de blifva borta flera dagar, utan att dem en gång frågas hvareft de varit, uti civiliferade famhällen äga barn ingen frihet, uppfoftran är fträng och långfam, minfta fel måfte beftraffas, ofta är beftraffningen orättvis eller för hård, beroende utaf föräldrarnes ojämna lynne, då minfkas kärleken hos barnen. De villde behöfva få kunfkaper, deras böjelfer förblifva na-

turliga, mindre lömska och mindre fasliga, det förſta man lär ſom ſamhälls människa är förſtällning, man måſte ſynas annorlundare än man är: föräldrarne måſte, för att lära barnen detta tvungna beroende utaf andra, ofta motſäga ſina barn, ofta händer att de motſäga ſig ſjelfve. Barn, ſom på allt hvad ſom föregår äro uppmärkſammare än man tror, bemärka ſnart föräldrarnes ojämna uppförande och vacklande omdömen, detta verkar köld och hemligt förakt.

De villdas kunſkaper grundas på traditioner och berättelſer, ſom föräldrar göra ſina redan gamla barn, om förfädernes och egna krigs bragder, jagter, utvandringar m. m. de afhöras med vördnad, beundran och nöje; Uti våra fällſkaper ſkrattar ett ſjelfsvåldigt barn eller ungdom ofta åt ſina gamla föräldrars ofammanhängande och oftaſkryttſamma ungdoms-berättelſer, ett väl uppfoſtradt barn, ſitter oftaſt ängſlig öfver att hans gamla föräldrar ſäga någon dårſkap, emedan våra gamla äro pratſamma, de villda deremot tyſtlåtna.

Vi finna då att innom och utom samhällen, förmoner erfätta brister, att fällheten har sina gränsor och att fullkomlighet alldrig blifver människans lott.

Uti *Californien* gick mankönet naket men Qvinnkönet skylde mycket omvårdsamt sin nakenhet.

Cortez kom 1526 till Californien, men ryktet om hans död, som förorsakat en resning uti Mexico tvingade honom att dit återvända.

Spanska Regeringen ledsen vid flera olyckliga försök tänkte ej mera på *Californiens* äröfring, till dess *Jesuiterne* utaf Spanska Monarken 1697 begärde tillstånd att uti *Californien* anlägga Nybyggen, hvilket dem beviljades.

Jesuiterne började genast verkställningen af sin uppgjorde Lagstiftnings-plan, alldeles fri ifrån ofördragsamsamhet och missförstådt Religions-nit. De medförde sådane saker, som af de villda voro omtyckte och som roade dem, de medhade äfven lpannemål

till invånarnes föda och kläder att skyla deras nakenhet.

Hatet för Spaniorerne förföll småningom genom *Missionärernes* välvilja. De blefvo Timmermän, Murare, Väfvare, Åkerbrukare för att gifva de villda invånarne kännedom och smak för dessa yrken. Tid efter annan samlades *Californierne* uti fyratiotre byar, som för jordmonens ofruktbarhet och vattenbristen voro skiljde ifrån hvarandra.

Enligt *Jesuiternes* plan skulle upptäkterna fortsättas norr ut, der föreningen imellan *Missionen* på halfön och den på fasta landet skulle verkställas.

Åkerbruk och boskapskötsel äro detta Nybyggets hufvudyrken. *Indianerne* hafva sina egna fält, de tillverka några grofre väfnader. Deras öfriga behof betalas med pärlor och ett vin som liknar *Madéra*.

Några få enkla föreskrifter utgöra deras lagbok. De skickligaste i hvarje by undfingo af Missionärerne inseende öfver lagarnes efterföljd olydnad, dryckenskap och andra förseelser

ſtraffades med kroppsſtraff eller fängelſe. Uti *Californien* finnas endaſt tvänne ſkanſar med trettio mans Garniſon hvardera, hvarje *Miſſionär* har ſin Soldat. Deſſa troppar betaltes af Spanſka Regeringen, men Jeſuiterne hade under ſin ſtyrelſe-tid befälet öfver dem.

Californiens Invånare blifva lyckliga få länge inga Grufvor upptäckas, ſker det, hvartill all anledning är, få undergår detta lilla och fälla ſamhället ett lika förſtörande öde, ſom de öfriga Spanſka beſittningar.

Spanſka Regeringens fördel fordrar, att uppmuntra *Miſſionärernes* bemödanden, med deras tillhjelp kan den anlägga fältningar och fätta ſig uti förſvarsſtånd emot Engelsmännen, ſom ſökt ifrån Nordväſtra ſidan upptäcka farten till ſtilla hafvet.

Ryſſarne 1741 trängde på 12 grader när, till *Cap Mendocino* den Nordligaſte udden af Californien, men då denna ſeglingen endaſt kan företagas ifrån *Kamſchatka*, få bör den icke förorſaka någon farhåga, emedan ſjöruſtningar ifrån den ſidan blifva ſvaga. Den ſäkraſte fördelen, ſom beſittningen af *Californien*

nien erbjuder, är kommunikationen med de provinfer, ſom ligga på andra ſidan utaf Californiſka viken till floden *Collorado*, deſſa provinfer ligga långt ifrån *Mexico* och äro otillgängliga ifrån den ſidan, men när Spanioren är mäſtare af *Californiſka* viken, ſå hindrar intet att tänka på deras äröfring. *Madritſka* Kabinettet miſskände ſitt intereſſe då det ſträckte *Jeſuiternes* landsförvisning äfven till *Californien.* Nu finner *Galionen*, ſom ſeglar ifrån *Manilla* till *Acapulco*, en ſäker hamn uti *S:t Lucar* på ſödra ändan af viken; Galionen kom 1734 förſta gånden dit, men ſedan har den alla år beſökt denna hamn.

Det antagna *ſyſtem*, att alltid hålla nybyggen uti en oundviklig och ſträng afhängighet utaf moderlandet, har uti *Spanien* haft den olyckliga verkan att Regeringen fruktat *Mexicos* handels-förbindelſer med *OſtIndien*; endaſt fruktan att förlora *Philippinſke* öarne har hindrat Spanſka Miniſteren att alldeles upphäfva deſſa *relationer*, den har blifvit inſkränkt. *Perou* får icke deltaga uti handeln, de nödgas, till följe af flera anordningar, taga OſtIndiſka varor ifrån *Spanien*, detta för-

bud har gifvit anledning till eſt betydlig och för Spanien högſt ſkadande ſmyghandel.

Alberoni, ſom inſåg handels-inſkränkningars ſkadliga påföljder, vill alldeles frigifva den. *Indierne* ſkulle enligt hans plan kläda *Americas* invånare, denna oinſkränkta handels-frihet ſkulle bidraga till bägge beſittningarnes välmåga, och hindra en främmande ſkadelig ſmyg-handel.

Spaniens inkomſter hade icke minſkats, emedan en lindrig Tullafgift kunde uti kolonierna läggas på alla OſtIndiſka varor. Miniſterns ſpeculationer voro ännu vidſträktare, handeln imellan Spanien och *Orienten* ſkulle hafva *America* till medelpunkt. Phillippinerne, ſom betalt en betydlig afgift åt de Nationer, ſom påfört dem ſina Varu och Manufactur-behof, kunde då med *Americanſka* penningar och metaller hämta dem ifrån förſta handen och för bättre pris än de, ſom intet direkte hade mynt eller metalltillgång; ifrån *America* varorne inſkeppade uti *Manilla* komma öfver ett ſtilla haf med ſamma vind utan ſjöfaror till *Panama*, en kort ka-

nal som länge varit önskad, kunde befordra Americanska Varors transport till *Chagra* flöden, der de sedan på Spanska handelsflottan till *Europa* kunde utskeppas.

Alberoni väntade att de öfriga Europeiska Magter skulle villja hindra en plan, som undergräfde deras handel och var stridande således emot deras *intresse*, han hade derföre satt *Spanien* uti förfvars-tillstånd, användt stora summor på Spanska Flottans förbättring, gifvit befallning att befästa alla hamnar vid Söderhafvet, för att kunna mota en fiendtlig flottas anfall.

Cardinalen Alberonis fall gjorde slut på den oro, som hans plan väckte så väl i gamla som nya veriden.

Utaf Ministerns vänner berömdes hans affigter, såsom ländande att åt den aftynande Spanska Monarkien återgifva sin förlorade styrka. *Cardinalens* ovänner deremot afmålade denna plan, som en förvirrad inbillningsfoster, som misräknat sig på *Spaniens* tillgångar, och på denna misräkning grundat ett falskt hopp, ty huru skulle en Stat, som

uti tvänne fekler icke kunnat drifva fin egen handel, komma uti bdfittning utaf hela verldens handels-rörelfe.

Kommunikationen imellan Perou och Mexico var alldeles frigifven 1774, denna handels-frihet är i fynnerhet förmonlig för provinfen *Guatimala.*

Guatimala utgör en egen *Audienza*, fom ftyr fju eller åtta provinfer, den äröfrades 1524 och 1525 utaf *Pedro Atvarado.* Han anlade flera ftäder, bland hvilka hufvudftaden *Guatimala* är den betydligafte.

Guatimala ligger uti en ftor däld imellan tvänne berg. Ifrån berget, fom ligger uti föder, rinna vatten ftrömmar ned på fältet vid foten af berget, vattnet ger en angenäm fvalka och bidrager till jordens fruktbarhet.

Det i norr liggande bergets utfeende är rysligt, der fyns ingen grönfka på berget utan endaft afka och ftenar, der hörs ett ftändigt underjordifkt dån, eld rök och fvafveldunfter uppftiga utur jorden och fmitta luf-

ten, derföre säger man uti *America* att *Guatimala* ligger imellan paradiset och helfvetet.

Provinsen *Guatimala* är den fruktbaraste af Nya Spaniens besittningar: luften är ren och angenäm: jorden gifver en rik skörd, god fisk finnes till myckenhet uti insjöar och strömmar, där tillverkas den skönaste Indigo. Alla varor skickas på Mulåsnor till *S:t Thomas*, som ligger vid en stor sjö, som har sitt utlopp uti *Honduras* viken, dit årligen några fartyg komma för att afhämta varorne. Ifrån *Honduras* tages i *retour* hudar, *Casfa* och *Saffaparilla*, som äro de enda produkter *Honduras* kan afsätta.

Den glans, som Gulgrufvorna i början gåfvo åt denna vidlyftiga landsträckan, förfvann hastigt, sedan flere tusende Indianer der funnit sin graf, nu är *Honduras* den fattigaste provins uti America.

Exporten ifrån *Guatimala* beräknas till ett värde utaf Sex millioner, alla varorne föras, som redan nämndt är, till *S:t Thomas*

ſjön på hvilken de inſkeppas är alldeles öppen utan något förſvar, blott tvänne klippor göra inloppet trångt, de kunde lätt beſättas, men Spaniorerne hafva förſummat att göra det, torde hända att de blifva ſtraffade för ſin förſummelſe. Utan ſvårighet kan en fiendtlig flotta öfverföra tolfhundra man landſtignings-troppar till *S:t Tomas*; derifrån är väl vägen till hufvudſtaden i början något ſtenig, men ſedan går den genom de ſkönaſte fält, där finns ingen beſättning inga fäſtnings-verk. Indianer, Negrer och några Spaniorer, ſom äro obeväpnade, äro utur ſtånd att förſva ſig.

En jordbäfning förſtörde 1772 den rika ſtaden *Guatimala*. Snart kan en ny ſtad uppbyggas af ett verkſamt och flitigt folkſlag. Idoga människor odla de ofruktbaraſte fält, de öppna ſig väg genom berg; de ſammanbinda klippor med likſom i luften hängande broar: på några hopſogade bräder trotſar människan *Elementerna*, vindarne föra henne på det bruſande hafvet ifrån en verldsdel till en annan, hon vågar allt för att uppnå ſina önſkningars ſyftemål. Ett ſå oförfärad

mod viſte de förſta Spaniorer, ſom upptäckte *America*: öfverſtöd och klimat hafva förſvagat deras afkomma uti nya verlden, deras matta armar trötrna vid arbetet, det minſta beſvär är odrägligt för dem. Nu på några år har ſtyrelſen viſt mera drift: plan till en ny ſtad ſtadfäſtades af Regeringen, den anlades åtta mil ifrån den förra ſtaden, nödiga penningar anordnades, invånarne förmåddes genom befriande ifrån pålagor att arbeta på ſtadens åter uppbyggande, om detta arbete med lika drift de ſenare åren blifvit fortſatt, ſå kan den nya ſtaden i vackerhet, rikedom och prakt öfverträffa den gamla.

Yucatan.

Imellan Honduras och Campeche viken ligger halfön *Yucatan*. Då Spaniorerne upptäkte den, var invånarnes antal ganſka ringa, odlingen obetydlig.

Spaniorerne föraktade en upptäkt, där inga grufvor funnos. Man öfvertygades ſedan, att det trädet ſom växer i myckenhet

på *Yucatan* gaf ett förträffligt färgämne; ſtaden *Campeche* anlades.

Campeche-trädet liknar om det vore ſmalare hagtorn, bladen äro ſmå af en mattgrön färg: kärnan eller det inre af trädet gifver ſvarta och violetta färgen. Spanioerne voro enfamt ägare af denna handels-varan till dels Engelsmänen äröfrade *Jamaica*.

Ibland de många kapare, ſom ifrån *Jamaica* öfverſvämmade alla haf ſeglade några till *Campeche*-viken, för att uppſnappa Spanſka handels-fartyg; de kände icke värdet utaf *Campeche*-trädet utan nyttjade det till ved. En bland deſſe ſjöröfvare hade borttagit ett ſtort fartyg laſtadt med detta färgämne, han förde det till London i affigt att der låta armera det till kapare, emot all hans förmodan betaltes laddningen ganſka dyrt. Sedermera glömde kaparne alldrig, enär de icke gjordt något byte, att vid floden *Champeton* borttaga de der liggande tillhuggna trädplankor.

Vid freden 1763 fick England tillſtånd att fälla träd uti viken, dock nekades dem

att anlägga fäſtningsverk eller nybyggen. Den artikeln uti Traktaten ſom rör denna frihet, är likväl ſå obeſtämd, att den lätt kan inſkränkas inom de ſtällen, der Engelſka kapare förut hämtade plankor.

Spanien, ſom på norra ſidan af ön ikring *Campeche* har bäſta trädſlaget, behofver endaſt uppmuntra huggningen, för att till öfverflöd utſkeppa detta färgämne, ſom uti alla hamnar betalas dubbelt emot det Engelſka, ſom hugges på ſidan af Honduras viken. Då kan Spanien återfå en nu näſtan förlorad handelsgren, emedan på åttatiotalet uti förra ſeklet en enda laddning hämtades till Spanien, det öfriga fördet på mindre fartyg till *Vera Cruz*.

Vilja Vera Cruz gamla ſtaden byggdes af Cortez på det ſtället, der han förſt landſteg vid en flod, ſom under torra årstiden näſtan är utan vatten, men under regntiden blifver ſå djup att ſtora ſkepp kunna ſegla på den: ſkeppen voro der ſom uti de bäſte Americanſka hamnar blottſtällde för grufliga ſtormar, en ſäkrare hamn uppſöktes, den

fanns aderton mil längre ned på ſamma redd der anlades *Vera Cruz Nulva* nya ſtaden ſjuttiotvå mil ifrån Mexico. Luften är oſund, hettan vid viſſa och regnet vid andra årstider lika odrägliga; invånarne lefva uti *Vera Cruz* ſparſammare än uti andra Mexicanſka ſtäder. Staden är omgifven af en mur förſedd med åtta torn och ſtvänne baſtioner. Fäſtningen *S:t Johan d'Ulloa* förſvarar hamnen, den kan rymma 35 Fartyg, ſom äro likväl blottſtällda för nordliga ſtormar, inloppet är ſå ſmalt att blott ett ſkepp i ſönder kan inlöpa uti hamnen, ty inloppet är fullt med ſmå holmar, ſom af Spaniorerne kallas *Caya*. Sedan ſtaden 1712 plundrades har längs ſtranden torn blifvit uppbyggda, der beſtändig vakt hålles.

Uti denna hamn anländer flottan ifrån *Europa*, den går hvartannat eller hvart tredje år allt efter behag och omſtändigheter ifrån *Cadiz* och beſtår vanligen af tolf eller fjorton ſkepp, alltid eſcorterad utaf två krigsſkepp, ibland utaf flera. För att undvika ſtormarna uti *Americaaſka* farvattnen afgår flottan ifrån *Cadiz* uti Maji eller Junii till

Porto Rico der intager flottan vatten och andra förnödenheter, efter en högſt åttatio dagars ſegling, anländer flottan till *Vera Cruz*, derifrån föras varorne på mulåsnor till *Xalappa*. Denna ſtad ligger tolf mil ifrån hamnen in uti landet, där hålles alla år en marknad, ſom enligt förſta inrättningen endaſt borde räcka uti ſex veckor, men varar vanligt i fyra månader och blifver ofta på handlandes begäran förlängd, enär handeln är ſlutad, ſå ſkickas penningarne och Mexicanſka Varor till *Vera Cruz*. Återreſan rättar ſig efter årstiden, farligt är att affegla uti Auguſti och September, omöjligt uti October och November.

På hemreſan feglar flottan till *Havana*, förenar ſig der med de handelsſkepp ſom komma ifrån *Carthagena*.

Uti *Havana* ligger flottan några dagar för att intaga lifsmedel och inlaſta ön Cubas produkter. Kanalen vid *Bahama* paſſeras, ſedan feglar man opp till höjden af nya England, man feglar då några dagar under fyratio graders bredd, ſedermera ſtyr man åt

ſydoſt, förbi *Cap S.t Vincent* och inlöper uti *Cadiz.*

Tvänne Krigsſkepp ſom kallas *Azogua* öfverföra Qvickſilfver ifrån *Spanian* till *Mexico*, fordom hämtades det ifrån *Perou*, men då denna transport gick långſamt, var ofäker och blottſtäld för underſlef, ſå beſlöts 1734 att öfverföra qvickſilfver direkte ifrån *Spanien.* Grufvan *Almaden* uti *Eſtremadura* lämnar den. *Azoguerne* taga de ſummor tillbaka ſom för förfälde varor influtit. Regeringen tillåter tre eller fyra handelsſkepp att följa *Azoguerne.* Deras laddning borde enligt Författningen endaſt utgöras utaf vin, bränvin och frukter, men andra handels-varor medfölja hemligen. De återkomma vanligen med barlaſt.

Om Politiſka händelſer hindra en ny flottas afgång, ſå ſkickas ett krigsſkepp ifrån *Havana* till *Vera Cruz*, för att afhämta de penningar, ſom tillhöra Skattkammarn, äfven ſom dem borgenärer eller ſpeculanter ſända till Spanien.

Nya *Spanien* har öfverhufvud ſkickat till

moderlandet ifrån 1748 till 1753, 62 millioner 661 tuſen 461 Liver ifrån *Vera Cruz* och Honduras; af ſumman betaltes uti guld 571 tuſen 550 Liver, uti ſilfver 43 Millioner 6 tuſen 497 Dito: varor efter Europeiſka priſer en ſumma 18 millioner 465 tuſen 419 Liver. De Kronan tillhöriga varor utgjorde ett värde af 529 tuſen 200 Liver, de privates gick till 17 millioner 936 tuſen 219 Liver. Uti redbart mynt voro i omlopp uti handeln 25 millioner 649 tuſen 40 Liver; 12 millioner 67 tuſen 7 Liver tillhörde Kronans Agenter och Privata Perſoner, ſom öfverſkickades till *Spanien:* ſex millioner 480 tuſen liver inkommo uti Skattkammarn.

Krigsmagten uti Mexico.

Fordom utgjorde Invånarne uti Mexico ett Landtvärn, ſom i början var kringſpridt, men ſedan blef indeldt uti ſex Infanteri och två Kavalleri-Regimenter, de öfvades uraf Europeiſka Officerare. Men människor ſom

hade fredliga yrken att ſköta imellan krigs-öfningarne anſågos mindre paſſande till Rikets förſvar, i ſenare tider underhölls derföre en beſtändig milis, beſtående utaf två batailloner Infanteri och två Regimenter Dragoner. Efter Freden 1763 inſåg Spanſka Regeringen att ett af välluſt och lättja förſvagadt folk var oſkickligt till krigstjenſt; ſedan den tiden har Regeringen ifrån Spanien öfverſkickat till Mexico fyra batailloner öfvadt Krigsfolk, ſom aflöſas hvart fjerde år.

Fäſtnings-verken på *S:t Johan d'Ulloa* en ö uti hamnen vid *Vera Cruz* äro raſerade, i deras ſtälle äro goda fäſtningsverk anlagde på en klippa på ſamma ö. Åttatio mil längre upp uti landet, enär man kommer utur bergs-trakten uti en ſtor dal, lades 1770 grunden till fäſtningen *Perota*: Kaſerner, Arſenal och Magaſiner äro bomfria.

Förmodeligen lärer Spanien alltid bibehålla en beſtändig krigsmagt uti *Mexico*; men den delen af kronans inkomſter, ſom åtgått till Fäſtnings-verken, torde kanſke göra en

betydlig beſparing för Skattkammarn, ſom kan användas till andra nyttiga inrättningar, hvilket ockſå redan ſkett.

På floden *Alvarados* ſtränder der ſkeppsvirke till myckenhet finns, äro ſkeppshvarf anlagde. Flera andra nyttiga inrättningar ſkulle med tiden kunna upphjelpa Mexico till den höjd af välmåga, hvartill detta rike af Naturen är ämnadt. I detta glada hopp lämne vi nu Spaniorernes Norr-Americanſka beſittningar.

PEROU.

Uti den ſödra delen af Spanſka beſittningarne uti *America*, hvilka nu blifva ett föremål för vår uppmärkſamhet, finna vi, i följd utaf förſynens oföränderliga lagar, ſamma verkan frambringas af lika orſaker; vi ſe förtryck allſtra hat, miſstroende en ſkadelig öfverdrifven förſigtighet, afund upptänka hinder för fiit och idoghet, olyckan hämna olyckor; en oklok envishet hindra det ondas afhjelpande, vi ſe det ock ropa med förundran; *Blifva då ärfarenhetens läror alltid onyttiga för vårt ſlägte.*

Blodigare uppträden än dem vi i det förgående läſt, komma att väcka vårt medlidande, öka vår afſky: hvarthän vi vände våra ögon ſe vi dödslian ſkörda millioner oſkyldiga människor, fruktbara fält höljas med blod, *Religionen* vanhedras, Spanioren, grymmare än den hungrigaſte tigern, tröttnar ej att mörda ſå länge en *Indian* ännu finnes qvar att uppoffra åt egennyttan. Vi öppna tideböckerna och hvarje händelſe blifver en outplånlig ſkamfläck. Store Gud! du ſkapte

människan för att med välbehag skåda ditt florverk, huru ofta har du med ovillja måst bortvända dina ögon ifrån henne; Spaniorernes grymheter hafva de kunnat undfalla ditt förutseende?

Så snart *Columbus* var i besittning utaf *S:t Domingo* var han betänkt på nya äröfringar. På en utaf sina sjöresor upptäkte han floden *Orenoque*, på en annan *Honduras* viken. Han insåg, att de länder han besökt voro sammanhängande, han förmodade att på andra sidan om fasta landet, på en annan *Ocean* finna en kortare väg till OstIndien. Att uppsöka föreningen imellan dessa verldshaf blef ett föremål för hans bemödande: han seglade nära kusterna, landsteg på alla tillgängliga orter och sökte vinna invånarnes vänskap. *Dariska* näset fästade förnämligast hans uppmärksamhet, de floder som der kasta sig uti hafvet trodde *Columbus* vara en del utaf den *Oceanen* han sökte, han trodde att ett sund förenade Nordhafvet med söderhafvet, hans hopp var bedrägligt, *Columbus* tvingades öfvergifva det nybygget han der anlagt.

Flera Äfventyrare befökte deſſa kuſter, de anlade inga nybyggen, de inrättade ingen handel, en ſnål vinningsluſt, ſom med litet guld var tillfridsſtälld, var driffjädern till deras företag, bägge verldsdelarne utblottades på folk. Bland deras antal var *Vaſco, Nugnez de Balbao*, en man af vacker bildning, ovanlig kroppsſtyrka, oförfäradt mod och ſom njutit en omvårdſam uppfoſtran. Vid ſin ankomſt till Dariſka Näſet fann han där ſmå hvita männiſkor, lika dem man upptäkt uti Africa och på några Aſiatiſka öar, kände under namnen *Albinos* och *Kakerlaker*, han fann där äfven några Spaniorer, ſom valde honom till ſin ſtyresman. Öfvertygad om att längre in uti landet finna mera guld, trängde han med ſina följeſlagare genom bergstrakterne, där fann han till ett ringa antal deſſa ſmå hvita varelſer, ſom intet hade hår utan en fin hvit ull, röda ögonſtenar, ſom endaſt ſågo nattetid och voro ſvaga och rädda; längre fram mötte honom ett ſtort och modigt folk, ſom tappert förſvarade ſin frihet. Genom den ytterſta ledens affkäring på en finger utmärktes änkor och änklingar,

en fed okänd bland andra Americanſka folkſlag. Enär en änka dog, ſå begrof man de barn med hänne, ſom ännu icke kunde förſörja ſig ſjelfva, ingen ville förſörja deſſa uslingar, de villdes medlidande ſträckte ſig ej ſå långt. Sedan *Balbao* nedergjordt det ſtörſta antalet utaf de villda, ſkingrades eller kufvades de öfriga.

En dag då *Balbaos* följeſlagare tviſtade om guldets delning, vände en ung *Caciq* upp och ned på vigtſkålen. Hvarföre ſade han med förakt tviſten ni om ſå litet? Hafven ni för denna *Metall* öfvergifvit ert Fädernesland och mördat mina landsmän, ſå ſkall jag föra er till ett land, där guld finnes till ſå ſtor myckenhet, att det nyttjas till allt. Icke långt härifrån ligger hafvet, öfver hvilket ni kommen till detta land. *Spaniorerne* inbillade ſig att det var hafvet ſom *Columbus* ſökt. Den förſta September 1513 affegladе 190 Spaniorer, åtföljde af tuſende Indianer ſom medförde lifsmedel. Reſan var beſvärlig, ehuru vägen endaſt var ſextio mil lång. Landet var genomſkurit af breda ſtrömmar, branta berg och träſk. Efter tju-

gofem dagars mödoſam ſegling och march hunno de fram. *Balbao* tog landet i beſittning med då brukeliga *ceremonier* uti Konungen af *Caſtillens* namn: korſsteknet nedſattes och *Ferdinands* namn inſkars uti träd. Landet kallades *Perou*, *Balbao* vände åter till Dariſke viken, för att ſamla ſå mycket folk och vapen, ett ſå ſtort företag ſom *Perous* äröfring fordrade. *Pedraria* var imedlertid utnämnd till *Balbaos* efterträdare; *Balbao* fängſlades, anklagades, dömdes och halshöggs. Ett märkligt exempel på regeringars orättviſa, ofta affkedas en förtjent man för att lämna platſen åt en oſkicklig gunſtling. *Pedraria* plundrade, brände och mördade, intet förbund holls, inga löfien uppfylldes, ſedan han förſtört tre hundrade franſka mils landtſträcka, anlade han nybygget *Santa Maria* vid ſtilla hafvet på ett ſtälle ſom kallades *Panama*. Några år framlupo utan att der vidare tänktes på *Perous* äröfring, till deſs tre äfventyrare på egen bekoſtnad bekoſtnad beſlöto, att ifrån thronen nedſtörta en regent, hvilkens ätt uti flera fekler ſtyrt peruviaſka Riket.

Franſiſcus Pizarro mäſt känd bland deſſa äfventyrare var naturlig ſon af en adelsman i provinſen *Eſtramandura*, hans uppfoſtran var förſummad, han kunde hvarken läſa eller ſkrifva. Ledſen vid att vara fåraherde reſte han till nya Verlden: fnålhet och ärelyſtnad gjorde honom ovanligt verkſam, han deltog uti alla farliga företag, han hade ett naturligt godt förſtånd och han förvärfde ſnart en fullkomlig människo kännedom, nyttig för alla men omgängligt nödvändig för dem, ſom lyckan nekat alla fördelar, ſom åtfölja börd och rikedom. Det lyckliga bruk han uti nya Verlden gjorde utaf ſina natursgåfvor, ökte hans egenkärlek till den grad att intet företag ſyntes honom omöjligt.

Den andra äfventyraren var *Diego Almagro* hvars födſel är okänd, men hvars mod var beprófvadt. Han var måttlig, händig och tålig, han hade uti krigsſkolan förvärft en uppriktighet, ſom ſnaraſt finnes der, men den var förenad med en härdhet och grymhet, ſom den tiden ofta åtföljde fältlefnaden.

Ehuru deſſe tvänne mäns förmögenhet redan var betydande, ſå var den icke tillräckelig till koſtnadernes beſtridande, ſom planens verkſtällande fordrade; de upptogo derföre en ſnål men rik Munk med uti fitt bolag. *Fernand de Luiques* hade nyttjat vidſkepelſe och andra den tiden vanliga utvägar uti en präſts hand till rikedomars förvärfvande.

Hufvudvilkoret för bolaget var användandet utaf en gemenſam förmögenhet. Vinſtens lika delning utan affeende på olika tillſkott. *Pizarro* ſkulle anföra hufvudſtyrkan, *Almagro* fick befäl öfver hjelptropparne, *de Luiques* ſkulle förja för lifsmedels och öfriga förnödenheters anſkaffande. Munken invigde en *Hoſtia* (oblaten ſom brukas vid Nattvarden) förtärde en del ſjelf och delte återſtoden bland ſina tvänne bolagsmän, de aflade en högtidlig men gruflig ed, att icke ſpara människoblod för att vinna rikedom.

Ett företag, börjadt med ohelgande utaf Religionens heligaſte pligt, borde blifva olyckligt. *Expeditionen* började uti Novem-

ber 1524. *Pizarro* kunde på få ſtällen landſtiga, öfverallt voro dälderne vid den årstiden öfverſvämmade, ſkogarne voro ogenomträngliga och Indianerne föga benägna till någon underhandling. *Almagro* ſom förde hjelptropparne hade lika ſvårigheter att undanrödja; mera än hälften af manſkapet dog dels i beſtändig ſtrid med Indianer dels utaf hunger och ſjukdom. *Los Rios*, ſom efter *Pedraria* blifvit befälhafvare på Dariſka näſet, återkallade de öfverblefne *Spaniorer*, endaſt tretton blefvo qvar hos *Pizarro* med den förefatts att dela lika öden med honom. *Pizarro* och hans följeſlagare tillbragte ſex månader på ön *Gorgonna*, den ohälſoſammaſte ofruktbaraſte och ſtyggaſte ort på hela jordklotet. Änteligen blef ödet dem litet mer gynnande. Med ett litet fartyg ſom man af medlidande ſkickat för att afhämta dem ifrån *Gorgonna*, fortſatte de ſin ſegelfart och anlände till *Tumbez*, vid gränſen af Peruvianſka Riket. Ifrån *Tumbez* återkom *Pizarro* i ſlutet af December 1527 till *Panama*: han medbragte guldſand, flera Vaſer af guld, några

Vigoyner och trenne peruvianer som hade tjent honom som tolkar.

Pizarro och hans bolagsmän fällde ej modet, tvärtom tilltog deras begär efter rikedomar, sedan de med säkerhet kände stället der de funnos; men soldater och lifsmedel fattades och intet dera kunde de få utaf Kolonien i *Panama*. *Pizarro* reste till Spanien och begärde Hofvets tillstånd att värfva Soldater och upphandla lifsmedel. Hofvet bevilljade honom allt, hvad han begärde, som icke fordrade något understöd utaf skattkammaren.

Sedan bolaget samlat ihop sitt manskap, så hade de endast 144 man infanteri och 36 kavallerister och tre smärre fartyg. Rustningen var ganska ringa till en så stor expedition, men Spaniorerne väntade en lycklig framgång utaf sitt mod och sina vapen. Uti Februari månad 1531 gick *Pizarro* med sin lilla flotta till segels, den kännedom, som han hade om farvattnet, hjelpte honom att undvika alla de svårigheter, som mött honom under förra färden, den enda olycka, som hände honom, var att blifva utaf motvind

drifven, och nödgad att landstiga ikring hundrade mil ifrån den hamnen dit han ämnat. För att begifva sig dit åtföljde han stranden. Invånarne tvingades att lemna guld och skaffa lifsmedel. Efter en mycket besvärlig resa kom *Pizarro* för andra gången till *Tumbez*; sjukdom nödgade spanjorerne att uti trenne månader der qvarblifva; tvänne förstärkningar ifrån *Nicaragua* upprättade åter deras sjunkande mod, den bestod utaf sextio man. Deras anförare *Benalcazar* och *Fernando Sotto* ägde mycken ryktbarhet bland den tidens hjeltar.

Under första fälttåget blefvo spanjorerne alldrig oroade; orsaken härtill var den, att peruvianerne voro sins imellan uti inbördes krig, som uppkommit utaf en tvist imellan tvänne Regenter uti Perou, den första oroligheten som under loppet af fyra sekler skakat riket.

Tillståndet uti Perou vid Spanjorernes ditkomst.

Fyra sekler voro enligt Peruvianernes berättelser framflutne sedan *Manco Capac* och

Mama Ocello Huaca ſtiftat Peruvianſka riket. Deſſe nya Regenter och lagſtiftare kallade ſig för Solens barn, nedſända på jorden; de trodde ſäkert, att detta föregifvande ſkulle väcka peruvianernes mod, förſkaffa dem ſjelfva mera vördnad och ett ſtörre förtroende, verka mera kärlek för fäderneslandet och mera lydnad för lagarne.

Denna dikt är ej orimligare, än de ſom med begärlighet blifvit antagna af de folkſlag, ſom uti Witterhet ännu äro våra mönſter.

Incas (ſå kallades Peruvianſka Regenter) regering hade varit lugn och lycklig under ellofva viſa Regenter, då Kejſarn *Huijana Capac* bemägtigade ſig *Qvito*. För att göra ſig ſäker om denne beſittning, hade han gift ſig med den affatte Regentens enda dotter och lagliga arfvinge, med henne hade han en ſon *Atabalipa*. Efter fadrens död ville han tillträda regeringen; men en äldre broder, ſom fadren hade med ſin förra Gemål, ville göra hans rätt ſtridig. *Huaſcär* blef fången och inſpärrad uti ett fängelſe i *Cuſco* och *Atabalipa* blef Regent öfver alla Peruvianſka provinſer.

Deſſa oroligheter voro ej ännu alldeles ſtillade då Spaniorerne landſtego uti Perou. Folket, ſom trodde att de förtörnat Solen, öfverhopade främlingarne med ſkänker för att blidka Solens vrede, de viſte dem en vördnad, ſom liknade dyrkan. Spaniorerne kommo utan minſta motſtånd till Luftſlottet *Caxamalca*. *Atabalipa*, ſom viſtades nära intill detta ſtället, ſkänkte *Pizarro* lifsmedel, Smaragder, guld och ſilfver kärl. *Fernand*, *Pizarros* broder emottogs vänligt vid *Atabalipas* hof. Kejſarn yttrade likväl ſin önſkan, att främlingarne ſnart ville begifva ſig utur hans Stater. Ett möte utſattes till andra dagen med *Pizarro* för att öfverenskomma om återtåget.

Pizarro gjorde ſig i tyſthet färdig till ſtriden, ſitt Kavalleri undangömde han uti ſlottsträdgården, fotfolket var uppſtälldt på borggården, fältſtycken voro riktade emot den porten genom hvilken *Atabalipa* ſkulle komma.

Inca inſtällde ſig utan miſstroende; tolf till femton tuſen beväpnade Peruvianer följ-

de honom, Kejſarn bars på en guld thron, ſamma dyrbara metall lyſte uppå deras vapen. *Atabalipa* vände ſig till ſina troppar, förolämpen icke, ſade han, deſſa främlingar, de äro Gudarnes budbärare.

Atabalipa var nära ſlottet, då en Dominicaner munk *Vincent Valverde*, hvilkens namn till en evig ſkamfläck för den tidens andeliga odjur uti minnets tempel bör bevaras, trängde fram till Kejſarn med korsfet i ena och bönboken i andra handen. *Atabalipa* ſtannade och munken höll ett långt tal, ſom af en medförd tolk uttyddes. Talet handlade om kriſtna religionens förträfflighet, om himlens villja att Kejſarn ſkulle antaga den läran munken predikat, att Kejſarn ſkulle erkänna Konungen i Spanien för ſin öfverherre, emedan Påfven ſkänkt honom Kejſarens rike.

Kejſaren, ſom med tålamod afhört den urſinnige munkens tal, ſvarade ſagtmodigt: Jag vill vara Konungens i Spanien vän, men icke hans *Vaſall.* Påfven äger ingen rättighet att bortſkänka mina länder. Jag affvär icke min Religion, ni tillbeder en Gud, död på kors.

fet, jag Solen fom alldrig dör, fom dageligen förnyar fina välgerningar. Men om Gud fkapat verlden och äfven folen, få fkall jag tillbedja honom, öfvertyga mig derom, hvar finnes befvifen på det ni fagt mig om Gud och fkapelfen? här i denne bok, fvarade munken, och lämnade honom böneboken: *Atabalipa* tog boken betraktade henne, men kaftade henne ifrån fig: denna bok öfvertygar mig ej. Munken vände fig då till fina landsmän, hämnd kriftne, ropade han, *Evangelium* föraktas, dräpen deffa hundar fom trampa Guds lag med fina fötter.

Spaniorerne, fom begäret till guld gjort roflyftna, lydde munken. Kavalleriet rufade fram; man kan lätt föreftälla fig hvad intryck äfynen utaf häftar, fom voro okända djur uti Perou, hade, och hvad verkan fältflycken gjorde bland de olyckliga Peruvianerne, de flyddde med få mycken fkyndfamhet, få att de nedtrampade hvarandra, mördandet räckte i flere timar. *Atabalipa* togs till fånga. Alla Prinfar utaf *Incas* ftam, allt hoffolk mördades. Qvinnor, gubbar, barn, fom nyfikenhe-

ten fört till luftflottet, dödades: så länge detta omänſkliga blodbad varade gick Munken ikring och uppmuntrade Soldaterne att med ſina värjor ſticka Peruvianerne, på det deras får måtte blifva djupare och farligare; ſedan det var ſlutadt tillbragte Spaniorerne hela natten uti fylleri och liderliga utſväfningar.

Pizarro beſlöt att ſkilja ſig vid *Atabalipa*, han ville likväl gifva ett ſå affkyvärdt mord något ſken utaf rättviſa. Generalen hade en peruvianſk tolk *Philippillo*. Denne niding blef Kejſarens anklagare, han beſkylldes att emot Spaniorerne hafva uppviglat ſine underſåtare. Kejſaren erbjöd för ſin frihet ſå mycket guld ſom i hans fängelſerum kunde rymmas, hans tillbud antogs, *Atabalipa* påſkyndade guldets ankomſt, hela maſſan hade innan korrt varit ſamlad, men Spanioren kunde icke uppſkjuta delningen, ſedan man röfvat Kejſarens ſkatt, miſsbrukat hans förtroende, dömdes han på *Philppillos* anklagan till döden och ſtrÿptes uti fängelſet.

Pizarro trängde längre fram i landet. Uti *Cuſco* fans mera guld än då var uti hela

Europa, alla deſſa ofanteliga rikedomar deltes imellan två hundrade Spaniorer och deras ſnålhet blef ändå otillfridsſtäld. Alla tempel och privata hus plundrades, Peruvianernes huſtrur och barn bortfördes.

Uti ſin förtviflan grep folket till ſina vapen, men Spaniorerne fingo hjelptroppar ifrån Europa. *Cuſco* och *Lima* belägrades af Indianerne, men de kunde ej emotſtå ett folk, hvars vapen gåfvo dem en afgörande öfvervigt uti alla drabbningar; Peruvianerne tvingades att böja ſina hufvuden under Spanſka oket.

Perous eröfring väckte länge Europas förundran: Perou är ett bergigt utaf ſtrömmar genomſkurit land. Fyra tuſen man med mod och kännedom utaf landet hade genom hunger och beſtändiga mindre drabbningar kunnat förſtöra talrika Arméer. Perou hade en ſtor folkſtock. Spaniorerne voro få till antalet och utan kännedom utaf landet.

Räddhågan är okunnighetens dotter, en folkmängd utan ordning kunde ingen ting uträtta emot äfven ett ringa antal öfvade

troppar, modet uträttade intet emot Spaniorernes dödande ljungeld.

Manco Capac, som var Peruvianska rikets stiftare, byggden Staden *Cuſco*. Han lärde undersåtarne att odla jorden, bygga hus, skyla sin nakenhet med kläder. Han befallte dem att tillbedja Solen, inrättade tempel och offentlig gudstjenst och afskaffade människooffer, han förenade uti sin person den andeliga magten med den verldsliga. Han och hans eftertradare voro Öfverste Präster och Regenter.

Med en mild Gudadyrkan förenades faderliga lagar. Ungdomens forseelser straffades lindrigt, en förnuftig uppfostran, som af lagen bestamdes, vakade öfver deras seder.

Månggifte var förbjudit, hor straffades. Det var endast Kejsaren tillåtet att hafva flera hustrur, han kunde välja dem bland de mör, som voro helgade åt Solen; ty solens afkomma borde vara talrik.

Lättjan straffades, såsom roten till allt ondt. De som ålderdom och bräcklighet hindrade ifrån arbete föddes på allmänhetens

koſtnad, med det förbehåll att de ſkulle hindra foglarne att härja de nyſs ſådda fält.

Peruvianernes gemenſamma arbete var åtföljdt utaf ſång och glädje; ty allmänt väl var arbetets ſyftemål: egennyttan ſå mycket i menſkligheten möjligt är var okänd af detta lyckliga folk. Enighet, välvilja och kärlek till fäderneslandet voro de dygder ſom mäſt vördades. De ſom utmärkt ſig genom deſſa dygders utöfning belönte med präktiga kläder ſom fruntimmer af *Incas* ſtamm tillverkat; förmodeligen vore de ſloder, ſom Spaniorerne funno i Templen och förſtörde ſom afgudabilder, minnesvårdar efter ſtora och dygdiga medborgare.

Stora mäns bedrifter voro ämnen för de dikter ſom författades af *Inca*-ſlägten till allmänhetens upplysning. Skaldekonſten nyttjades till ſedernes förbättring. Uti *Cuſco* uppfördes Tragedier och Luſtſpel, de förra innehöllo nyttiga läror för präſter och ämbetsmän, uti de ſednare underviſtes de ringare folkklaſſer i allt hvad ſom tillhörde deras yrken.

Peruvianſka folkſtocken var hushållsvis delt uti *Decurier*. Tio familler en *Decurie* hade ſin uppſyningsman, högre ämbetsmän hade öfverinſeende öfver tio, femtio till och med hundrade Decurier, den kallades *Millenarius*, han utdelte belöningar, och påbjöd ſtraff, han lydde under *Inca* ſom hade högſta domsrätten.

Lagarna voro ſtränga men rättviſa och deras ſtränga helgd hade en lycklig verkan. Peruvianerne efterlefde dem, ty de trodde dem vara föreſkrifna utaf Solen, ſom upplyſte deras hemligaſte gerningar, de bekände frivilligt alla ſina begångna fel, för att blidka Solen, ſom nogſamt kände deras brott och hos hvilket alltfeende väſende de endaſt kunde vinna förlåtelſe och nåd genom upprigtig bekännelſe och ånger. Peruvianerne förſäkrade Spaniorerne att ingen af Inca-ſtammen förtjent något ſtraff.

All jord var deld uti trenne delar, en del tillhörde Solen, en del Inca, en del underſåtarne. Solens jord brukades af alla; änkors, faderlöſa barns, ſjuklingars och åldriga

underfåtares jord odlades af alla efter den heliga jorden. Kejfarens jord odlades federmera äfven af underfåtarne: arbete var den enda fkatt fom invånarne betalte. Enfkildtas jord anfågs ej fom innehafvarens tillhörighet, icke en gång på lifstid, fördelningen berodde utaf familiernes talrikhet.

Denna ombyteliga fördelning, fom af mången vid förfta påfeendet kanfke anfes vara rättvifare än ärfteliga befittningar, hvilka kunna kallas viffa perfoners inkräktningar af andras naturliga rätt, hindrar odling och en tilltagande välmåga.

Perou kan i visft affeende anföras fåfom ett undantag ifrån denne för andra ftater paffande grundfatfen, orfaken låg uti jordens fruktbarhet. Inca behöfde ingen annan inkomft än afkaftningen utaf jorden, den delen fom tillföll Solen nyttjades till templens underhåll, präfternes aflöning och barmhertighets verk, högre och lägre ämbetsmän lefde utaf fina ftörre eller mindre jorddelars afkaftning. Alla invånare lefde utaf jordbruk, fruktbarhet gjorde arbetet lätt, men oaktadt

alla deſſa fördelar, oaktadt uppmuntringar och verkſam vakſamhet utaf ämbetsmän, beſtämdes Peruvianernes flit ändaſt af behofvet. Hade ägendomsrätt hos dem blifvit införd så hade de utan tvifvel varit mera omtänkſamme för ſin egen och ſine barns framtida bärgning, med en tilltagande välmåga hade deras finnliga njutning utvidgats, nya beqvämligheter hade blifvit uppfunna, ſmaken hade ſmåningom förfinats och konſterne hade intagit de gröfre handaſlöjdernas rum.

Peruvianerne hade inga varu repreſentanter, intet mynt, ingen handel, ingen lux. De kände icke ſkrifkonſten, hieroglypher, ſom af andra nationer före ſkrifkonſtens uppfinning nyttjades, var okänd uti Perou. Deras *Quippas* likna i uttryck och uppfinning ej en gång *Mexicanernes* hieroglypher.

Ett folk, ſom ſaknade ägendomsrätt och handel, hade få förbindelſer ſins imellan, behöfde ej ſkrifkonſten. Deras *traditioner* voro minnesverk, de lärde Religionen och Hiſtorien, ſom voro författade på vers, i barndomen ſom vi lära katechefen. Deras lagar vo-

ro ofullſtändiga och beſtodo endaſt uti muntliga befallningar, ſom berodde af Regentens vishet och inſigter, uti utöfningen af ämbetsmännens redlighet, i åtlydnad af underſåtarnes moralitet: Lagarne voro följagteligen ombytliga och obeſtämda.

Deſſa briſters fara ägde en lycklig motvigt uti okunnigheten om mynt, uti inſkränkta behof och Religions Dogmernas ſtyrka, ſom gjorde laglydnad till en famvets-plikt, ändtligen å underſåtarnes ſida uti ett fullt förtroende till Regentens rättvisa, å Regentens ſida uti en lika välvilja emot och omſorg för alla underſåtares väl.

En öfverdrifven vantro, ſom följt vidſkepelſe och öfvertro, har kaſtat en föraktlig ſkugga på denna tafla; några Filoſofer anſe den ſom ett foſter af Spaniorernes öfverdrifna inbillning. Men fanns bland verldens förſtörare någon enda, hög upplyſt att kunna uppfinna en ſå väl hopſatt dikt och om någon funnits, ſå hade fruktan för Inqviſition, fruktan att öka andra folkſlags hat emot ſina

landsmän, bindrat honom från allmännandet af en så vacker Roman, som desutom säkerligen blifvit bestridd af en mängd åsyna vittnen: tvärtom stämma alla samtidens författare öfverens uti sina berättelser om Perou, denna likhet kan med skäl anföras såsom ett historiskt bevis. - Vi böra beklaga detta olyckliga folkslags öde, men icke beröfva dem hågkomsten af en förlorad sällhet.

Annorlunda förhåller det sig med de öfverdrifna beskrifningar, som Spanska författare meddelat oss om Peruvianska Rikets stora och präktiga inrättningar och byggnader. Håg att göra sina segrar mera lysande, förmådde äröfrarne att påtvinga sina egna landsmän äfven så väl som främmande Nationer så uppenbara osanningar. Dessa flerfaldiga berättelser motsäga sig och äro vederlaggde, sedan upplyste män besökt denna delen utaf nya verlden.

Vi anse således med skäl, som fabellik, berättelsen om en mängd väl byggda städer, ty utom Quito och Cusko finnas inga andra städer än dem Spaniorerne anlaggt, inga rui-

ner finnas qvar efter de omtalte många och präktiga ſtäder; Peruvianer, ſom lefde utaf jordens afkaſtning, ſom hvarken hade handel eller manufacturer, lefde på landsbygden.

Bland dikter räknas äfven beſkrifningen om Regenternes ſtora ſlott, fäſtningar och vapen-platſer, om ſådane funnits hade Perou ej ſå lätt kunnat ärofras. Herr *de la Condamine*, ſom med nogaſte uppmärkſamhet beſett fäſtet *Cannars ruiner*, fann dem af föga betydenhet; fäſtningsvärken hade blott tio fots höjd. En Nation, ſom hvarken hade kranar eller lyft-machiner, kunde ej uppföra höga byggnader. Inga af de omtalte ofanteliga ſtenmaſſor bemärktes af *la Condamine*, utom mekaniſka verktyg var deras transport omöjlig, utan kalk kunde de ſvårligen hopfogas.

Likaſå förhöll det ſig med vägar, broar, vattu-ledningar och uppdämningar. Deras landsvägar voro med pålar utſtakade, men hvarken grufade eller jämna och breda. Kejſarens landsväg var något beqvämligare. Af ſten funnos inga broar, ty de kände icke kon-

ſten att göra hvalf. Refande paſſerade ſtrömmar antingen uti ſtora korgar, ſom rymde fyra perſoner och hängde på rep ſamt drogos öfver ſtrömmen, eller ock på tätt ihopfläſta rep öfver ſtrömmen, på bägge ſidorna öfvertäcke med ſtora-grenar.

Fabelfull är beſkrifningen af *Quippos*, de voro, ſäga de, rep der knutar och färg uttryckte allt hvad man ville. Deſſa rep gömdes af viſſa ämbetsmän, till hvilkas redlighet man hyſte ett fullkomligt förtroende.

Ännu orimligare är beſkrifningen på badhus, der kar och rör voro af ädla metäller, på trädgårdar, der blommor af ſilfver och frukt af guld voro ſå väl arbetade, att det bedragna ögat tog konſten för naturen, *artificiela* åkrar, der Mais axen voro utaf guld, fina guld och ſilfver arbeten, ſom af den ſkickligaſte Europeiſke konſtnären omöjligt kunde eftergöras. Man kan väl ej påſtå, att ſådana arbeten blifvit förſtörda, ty mäſterſtycken förtjena att bevaras, mindre underligt vore om ſtörre delen utaf dem blifvit hopſmälta, emedan de voro af guld och ſilfver, ſäkert hade

Greklands mäſterſtycken fått vidkännas ett dylikt öde, om de varit af deſſa metaller, men några borde af kännare blifvit bevarade. Skall man dömma af dem ſom ännu finnas, få voro Peruvianſka konſtnärer hvarken mäſtare uti teckningskonſt eller uppfinnning. Bland alla de *Vafar*, djur och inſekter, gjorde af de omnämnde metaller, ſom länge gömdes uti ſkattkammaren i Quito och ſom uppſmältades och myntades 1740 för att undfätta *Carthagena*, fanns ingen enda ſpanior, ſom anſåg dem värde att inlöſas efter vigt.

Lätt finner man att Peruvianerne icke gjort ſtora framſteg i vetenſkaper, deras ſpråk är fattigt, der ſaknas ord, ſom uttrycka moraliſka och metafyſiſka begrepp. De fläſte vetenſkaper härleda ſig ifrån konſternes framſteg, deſſa ofta uppfunna af en naturens verkan, ſom af ſnillet bemärkas och begagnas, blifva obemärkte af de folkſlag, ſom ſakna undervisning och lefva utan all kommunikation med upplyſtare folkſlag.

Peruvianerne ägde likväl en konſt ſom bland Européer är förlorad, den att härda kop-

parn lik ſtål, men att ſlå tegel och murſten kände de icke. Med yxor af kiſelſten gjorde de graniten fyrkantig, genom en beſtändig gnidning gjordes ſtenarne jämna till den grad, att de utan kalk kunde hopfogas, men om timring hade Peruvianerne intet begrepp. Deras hus voro utan fönſter, blott en våning höga, ljuſet kom genom dörren, taket utaf halm hvilade på ſtänger, likaſom våra tält, rummen voro afſkilda utan kommunication ſins imellan.

Inbördes krig uti Perou.

Så ſnart Spaniorerne kommit i beſittning utaf Perou, ſå började de att tviſta om rofvets delning. *Pizarro* lade grunden till oenigheten, då han på en reſa till Europa förſkaffat ſig flera enſkildta fördelar, vid delningen af de ſkatter ſom *Atabalipa* lämnat, hade miſsnöjet börjat imellan *Pizarro* och *Almagro*, det öktes genom en tviſt om deras Gouvernementers gränſor, ſom medförde olyckliga följder.

Anarchi är vanligt en följd af Tyranni: under den delas folket i många smärre partier, som alla hafva sina talare; hvarje parti gör utan att veta det billiga eller obilliga, likstämmiga eller stridande påståenden. Det första häftiga utbrott medför flera ännu häftigare, de mörda hvarandra utan att en gång kunna angifva orsaken till dylika mordupptråden; enskild fördel, enädigt hat underhålla upproret, men sedan blodbadet är förbi, frågar man bestört, hvarföre så mycket oskyldigt blod blifvit utgjutit.

Så var tillstånder uti *Perou*. Efter några trolöfa underhandlingar grep man till vapen, den 6 April 1538 kom det på *Salinska* slätten nära *Cuſko* till en hufvud drabbning; *Pizarro* segrade, *Almagro* blef fången och förlorade hufvudet.

De utaf *Almagros* parti, som undgingo döden, hade gärna förlikts med Segervinnaren, men antingen misstänkte *Pizarro* sina fordna fiender eller var hans hat till dem outsläckligt; han visste dem mycken kallsin-

nighet, de förlorade alla sina förut erhållna belöningar, de förföljdes vid alla tillfällen.

Ett stort antal af de missnöjde Spanioter reste till *Lima*: uti den unge *Almagros* hus öfverlades och beslöts *Pizarros* fall. De oförskräcktaste, nitton till antalet, begåfvo sig den 26 Juni 1541 beväpnade och midt på dagen, som för hettan skull vanligtvis var en allmän hvilotid till *Pizarros* palats, han mördades utan något motstånd uti en stad, som han sjelf anlagt bland vänner, anhöriga och soldater; blodbadet började först straxt efter *Pizarros* död, hans förtrognaste vänner mördades, hus och tempel uppfylldes med döda kroppar, *Lima* liknade en utaf fienden skövlad Stad.

Den unge *Almagro* förföljde *Pizarros* anhängare, alla embetsmän affattes, soldaterne gåfvos nya anförare. Alla mördade personers rikedomar blefvo *Almagros* rof. Hans följeslagare tvingades för sin egen säkerhet att deltaga uti grymheter, för hvilka de hyste en hemlig afsky; de bland dem, som viste sitt missnöje deröfver, uppoffrades antin-

gen i tyſthet, eller om något ſken af laglighet kunde uppſökas, afrättades de offenteligen.

Uti den allmänna förvirringen lydde flera provinſer ett odjur, ſom uti *Lima* låtit hylla ſig ſom Gouvernör öfver *Peruvianſka* riket. *Almagro* tågade längre in i landet för att underkufva de provinſer, ſom nekat att lyda honom. Hans uppſåt hade vunnits, om *Generalens* ſkicklighet hade ſvarat emot troppernes mod. Men Almagro var en oduglig anförare; hans ledare *Johan d'Heorada* var död. *Pedro Alvarez* motpartiets anförare, vida liſtigare än *Almagro*, lockade honom uti fällan; oerfaren och häftig föll han i de för honom utſtällda ſnaror och förlorade uti fruktlöſa underhandlingar en tid han bättre bordt använda.

Imedlertid anlände *Licentiaten Vaca di Caſtro*, ſom var ſkickad till *Perou* för att tranſaka och domma den gamla *Almagros* mördare, och ſom han äfvenväl i händelſe utaf *Pizarros* död ſkulle emottaga ſtyrelſen uti

Perou, få förenade ſig alla med honom ſom voro miſsnöjde med *Almagro*. *Licentiaten* nyttjade, lik en erfaren krigsman, ſom gränt uti läger, deras otålighet och förde dem genaſt emot fienden; bägge härarne ſlogos vid *Chapas* den 16 September 1542 med lika mod och envishet: *Caſtro* ſegrade, de mäſt ſkyldiga bland de upproriſka begärde utaf ſina fiender döden på ſlagtfältet, ſom en näd. *Almagro* blef fången och förlorade ſitt lif på *Schavotten*.

Deſſa mord-uppträden voro nyſs ſlutade, då *Blaſco Nunez Vela* 1544 kom ſom Vice-Konung till *Perou*. Han ägde en vidſträckt makt för att få mycket lättare kunna verkſtälla Regeringens befallningar: huru vida deſſa voro öfverensſtämmande med det åſyftade ändamålet, ſom var *Peruvianernes* befrielſe ifrån enſkildas våldförning, hvarmed moderlandets ſanna fördel var oförenbart, dömmes bäſt, enär de nya anordningarne ovilligt granſkas.

Enligt Regeringens befallning ſkulle några *Peruvianer* genaſt återfå ſin frihet, de

öfriga ſkulle frigifvas efter ſina herrars död. De frikallades ifrån Gruf-arbetet ſåſom tvång, utan efter viſſa beſtämda dagsverken, deras afgifter ſkulle äfven väl faſtſtällas.

Spaniorerne tilläts på ſina utvandringar, till fots att medtaga tre *Indianer*, ſom buro deras ſaker, ſkedde reſan till häſt, öktes Indianernes antal till ſem. *Caciquerne* voro frikallade ifrån att lemna lifsmedel åt reſande.

Med Kronans Domäner förenades alla Kommendarier, Kloſter och Hoſpitaler, hvilkas ägare och åboer deltagit uti upproret; den öfriga jorden, ſom var uti enſkilta perſoners vård, ſkulle efter deras frånfälle tillfalla Kronan, utan att deras arfvingar ägde något anſpråk till ſina förfäders jord.

Innan en ſå betydlig förändring företogs, borde Koloniſternes villda ſeder genom förutgående varningar och äfven genom lagens åtgärd mildras och tyglas. De ſom lefvat uti en fullkomlig oafhängighet borde blifvit vana vid lydnad, man borde omſkapat äfven tyrare till medborgare, infört ägendomsrätt

och perſonlig ſäkerhet, förenat enſkilt fördel med allmänt väl, gjordt en ordentlig ſtyrelſe vördad och älſkad: en dylik förändring fordrade tid och ett fortſatt bemödande; man ville vinna ett i ſig ſjelft nyttigt ändamål genom magtſpråk; en ſäker utväg att göra de nyttigaſte Författningar förhatliga och att förſvåra deras värkſtällighet.

Underhandlarn, åt hvilken ett ſå betydligt värf anförtroddes, hade bordt äga utmärkt ſkicklighet, tålamod och en outtröttlig verkſamhet. *Nunez* naturliga mod och ſträfva artighet var ej mildrad genom en omvårdſam uppfoſtran: han ägde inga egenſkaper, ſom göra en befälhafvare älſkad, han ägde ingen talgåfva, ingen människo-kännedom; utan all hyfsning fullgjorde han ſin inſtruction utan affeende på perſoners vilkor, på tid och omſtändigheter. Folkets förundran förvandlades uti miſsnöje och knot, ſom ſnart utbraſt uti ett allmänt uppror. Vice-Konungen fängſlades och bortfördes till en obebodd ö, för att ſedermera afföras till *Spanien.*

Gonzalés Pizarro var vid samma tid återkommen ifrån en långväga farlig expedition till *Amazon*-floden. Han hade icke deltagit uti de haftigt på hvarandra timade hvälfningar; vid sin återkomst väcktes hans äreluft: han beslöt att under Anarkiens raseri bemägtiga sig öfverstyrelsen, hans namn tycktes gifva honom någon rättighet härtill: snart missbrukade *Pizarro* ett välde man lämnat honom: *Nunnez* saknades och återhämtades; åter såg han sig i spetsen för en talrik Krigshär: *Indianerne* deltogo äfven uti kriget och bägge anförarne tågade emot hvarandra. Efter flera ömsesidiga fördelar och förluster, kom det slutligen till en hufvuddrabbning uti Januarii 1545 under murarne utaf *Quito*; *Pizarro* segrade, *Nunnez* och hans närmaste Vänner slutade sin lefnad på ärans bana.

Pizarro förde sin segrande krigshär till *Lima*, der man rådgjorde om *Pizarros* högtidliga emottagande: några föreslogo att bära en himmel öfver honom, likasom öfver en Konglig Person: andra ville att en del utaf

Stadsmurarne ſkulle nedrifvas ſåſom vid triumfaliſka intåg uti *Rom*.

Pizarro åtnöjde ſig att hålla ſitt intåg till häſt: hans Under-Befälhafvare gingo före honom till fots: vid ſidan utaf honom beledſagades han af fyra Biſkopar: blommor voro ſtrödde på gatorne: alla Klockor förkunnade hans ankomſt, fält muſik öppnade tåget: alla deſſa ärebetygelſer dårade fullkomligt en förut högfärdig man.

Med förſigtighet och blotta ſkenet utaf mildhet hade *Pizarro* lätt kunnat bibehålla ſitt välde: hans förnämſta anhängare önſkade det; folket var liknöjdt om hvem ſom ſtyrde, endaſt det ſkedde med mildhet och billighet; de miſsnöjde hade blifvit tvungna att lyda. Men *Pizarros* grymhet, hans omåttliga fnålhet och odrägliga högfärd, förvandlade en allmän välvilja uti ett allmänt hat. Alla ſuckade undet ett odrägligt ok och önſkade en befriares ankomſt.

Deras önſkan uppfylldes; *Pedro de la Glaſca* kom ifrån *Spanien*. Den nya *Guver-*

nören var Präſt och redan något gammal, men han var förſtåndig, oegennyttig, oförſkräckt, lätt och intagande uti umgänget. Hans förſta författning uti *Perou* var ett allmänt *Pardons-Placat*, utan affeende till Perſoner eller Politiſka tänkeſätt: han upphäfde alla de ſtränga lagar, ſom gjordt den fordna ſtyrelſen hatad: detta uppförande tillvann honom Flottans och Bergs-Provinſernes förtroende och tillgifvenhet. Om *Pizarro* emottagit ſamma tillbud, förenadt med flera erbjudna fördelar, ſå hade kriget genaſt varit flutadt, men hans ärelyſtnad hindrade honom ifrån att åt en annan lemna befälet: han trodde att med vapen kunna förſvara ſitt välde, derföre begaf han ſig utan dröjsmål till *Cuſko*, der *Gaſca* hade ſamlat en Krigshär. En af Generalens Under-Befälhafvare, hvilken i början af träffningen redan ſåg *Pizarro* öfvergifven af ſina bäſta troppar, rådde honom att förtvifladt kaſta ſig uti fiendtliga lederna, för att där finna en ſäker och hederlig död; men *Pizarro* hade icke mod nog till en ſå djerf gärning, han gaf ſig till fånge och flutade ſitt lif med en neslig död.

års förlopp, slutade ett olyckligt lif. Hans enda dotter gifte sig med en *Loyola*, och blef stammoder för famillerne *Oropesa* och *Alcannizas*.

Andra häfdatecknare påstå, att *Tupac Amaru* varit sista ättlingen af *Inca* stammen, att han blef tillfångatagen och orättvist anklagad för brott, som han alldrig begått, och på Vice-Konungens *Franciskus Toledo* befallning halshuggen.

Uti Provinsen *Xauxas* blef 1742 en Indian, som sade sig vara af *Incas* stamm, utropad till Konung. Hoppet att återfå fri Religions-öfning, fordna lagar och befittningar, hade samlat många Indianer ikring honom, de skingrades med möda af Spanska Troppar. Några fångne *Indianer* bekände, att de uti trettio år arbetat på denna sammangaddning, detta bevisar *Amerieanernes* fordna hat emot *Spanioren*.

Perous Fysiska beskaffenhet.

Peruvianska Riket, då det af Spaniorerne äröfrades, sträckte sig ifrån *Smaragd*-floden

till *Chily* vid *Söderhafvet*, till *Papayan* på landsidan: *Cordillerne*, som genomskära *Perou*, börja uti *Terra Magellanica* och gå genom *Perou* till *Mexico*, för att förena de norra Spanska besittningarne med de södra.

Dessa bergstoppar, säger Herr *de la Condamine*, förlora sig uti skyarne för vår åsyn, de höljas af snö-massa som aldrig smälter; utur bergen uppstiger ofta rök och låga, detta fenomen visar sig i synnerhet på topparne utaf bergen *Cotopaxi*, *Tongourarga* och *Sangai*: de sista utaf dessa berg hafva varit *Vulcaner*, många äro det ännu; öfver allt finns Pimpsten och spår utaf Lava, som är säkert tecken till eldens härjning.

Bergens höjd är nästan omätlig. *Cotopaxi* är tretusende 196 famnar öfver hafsytan: *Coyambuur*, som ligger under *Æqvatorn*, och *Antisana*, som ligger fem mil mera uti söder äro tretusende famnar öfver hafsbrynet. På *Pitchincha* och *Caracon*, der Franska Akademisterna gjorde sina sista observationer, gick höjden ifrån 2430 till 2470 famnar. Snö hin-

drar att komma öfverſt på de högre bergen, den ſmälter näſtan alldrig.

Midt uti *Perou* finnes många mindre berg, ſom vanligen innehålla metaller: dälderna äro frukibara och betas af talrika hjordar. En lindrig vinter räcker endaſt uti tvänne månader: uti ſtarkaſte hettan njuter man uti ſkuggan den angenämaſte ſvalka: luften är hälſoſam, der gifves inga landet egentligt tillhörande ſjukdomar. Ett Spanſkt ſkepp ditförde 1588 Koppſmittan, ſom ſedermera ſlundom bortryckt mycket folk.

Stränderne äro ſandiga och ofruktſamma i ſynnerhet imellan *Truxillo* och *Lima*; de dalar, ſom ligga inunder bergen och vattnas af de nedrinnande ſtrömmar, äro fruktbärande, men uti den lågländta delen utaf *Perou* faller intet regn, denna torka torde härröra ifrån de beſtändiga väſtan-vädren, ſom näſtan blåſa hela året och ſom medföra köld ifrån de med is betäkta ſtora bergen: de befordra uti dalarne en ſå beſtändig temperatur uti luften, att molnen, ſom uppſtiga, icke hopſamlas och kunna förvandlas uti regn. Der-

före bibehålla huſen utaf obrändt tegel ſig ganſka länge; taken, ſom äro af torf eller halm, beſtrös med aſka, ſom ſuger in dagg och töknens fuktighet.

Sällan höres i dalarne något ſtarkt oväder; de ſom alldrig varit uti bergstrakten, hafva alldrig hört åſkan; jordbäfningar äro deremot vanliga uti *Perou*: enär de blifva ſtarka, ſå hörs förut ett faſligt ſuſande uti luften, foglarna flyga tungt utan ſtyrfel, de falla emot träd och murar, i jordens ihåligheter hörs ett tungt dån, hundarna tjuta, alla djur ſtanna och ſkrefva ut med benen, för att icke ſtupa: ſå ſnart invånarne bemärka deſſa förutgående kännetecken, ſå öfvergifva de ſina hus och ſöka ſin ſäkerhet på fria fältet; barnens ſkrik, qvinnornas klagorop, ett nattlikt, haſligt påkommande mörker, ökar faſan och förenar inbillningens föreſtällningar med olyckans verklighet; likväl var denna oſäkra jordyta före Spaniorernes ditkomſt, bebodd af en talrik folkmängd under loppet af flere ſekler; Spaniorernes grymhet, ett långvarigt förtryck, invärtes

krig och Religions-förföljelfer hafva fmåningom förvandlat ett förut mägtigt och folkrikt land näftan till en ödemark.

Perous öde under Spanfka väldet.

Orfakerna, fom verkat denna olyckliga förändring, böra litet närmare omtalas: det Tyranniſka fyſtemet att förſtöra, för att bibehålla, att göra underfåtarne till fattiga trälar, för att nedſlå deras finnen, har varit frön till alla Statshvälfningar. En fådan lärer äfven väl en gång uti födra *America* återgifva invånarne de rättigheter, fom våldfamt blifvit dem frántagne.

Perouvianerne miſtade lika fom *Mexicanerne* all fin jord, de fingo väl i början gemenfamt bibehålla en del af den jord, fom under Incas regering var anflagen till allmänt behof, men denna gemenfamma beſittning blef fnart minſkad genom ämbetsmäns och i fynnerhet munkars orättmätiga inkräktning.

Deſſa onyttiga medborgare, (ett namn de ej förtjena), ſkördade de fält, hvilkas gröda fordom användes till ſjuklingars, åldriga männiſkors, änkors och faderlöſa barns underhåll.

Indianerne förlorade med Åbo rätten ſin perſonliga frihet: de ſom blefvo Statens trälar nyttjades till allmänna arbeten, kläddes och föddes illa; enär ſtyrelſen ſaknade arbete åt dem, fåldes de till privata, ſom behöfde dem till uppodlingar och gruf-arbeten: de voro hos ſina nya ägare endaſt pliktiga till ſex månaders arbete om året, men ſnålheten upptänkte medel att göra deras träldom varagtig: deras dagspenning var otillräcklig till deras underhåll, behofvet tvingade dem att emottaga förſkotter, och ifrån den ſtunden de hos ſina husbönder råkade uti ſkuld, förlorade de ſin frihet, ty i dylik händelſe fick ingen gå ifrån husbonden, få länge han var honom penningar ſkyldig.

Tyranniet drefs ännu längre emot de gäldenärer, ſom hade huſtru och barn. Sådane olyckliga husfäder kaſtades uti fängel-

ſe, till deſs huſtru och barn borgade för en olycklig maka, en ſin förut nog inſkränkta frihet förlorande far: genom en ſådan borgen fick ägaren flera arbetare.

Detta enſkilta förtryck är nu afſkaffadt, men de äro lika olyckliga, ſedan de blifvit *Mitayos* (Kongl. Trälar).

Utom detta ſå kallade lagliga förtryck, finnas tuſende utvägar att utarma *Indianerne.* Enligt Författningarna betala *Indianer* ifrån aderton till femtio år 26 Liver 5 Sous uti kroppſkatt men Krono-betjenten fordrar denna ſkatt ofta längre än den utſatta tiden, den utfordras tvänne gånger, enär qvittencet är förkommit.

Den husbonde, ſom genom ſträngt arbete varit orſak till en Indians död, ſkall till ſtraff förlora en annan arbetare, men ehuru lindrigt detta ſtraff är för ett ſå groft brott, ſå har det ſällan blifvit verkſtäldt. Alla byamän böra efter Rulla fullgöra viſſa gemenſamma arbets-ſkyldigheter, ſom vanligen blifva de fattigas lott, ty de rika muta byfogden: enär en *Peruvian* fått en jordlapp utaf en *Spanior*, ſom vill fäſta honom på ſina ägor, ſå bör den lagligen frändömmas *India-*

nen om han uppfyllt *Kontraktet*, men den mägtige föraktar deſſe formaliteter, han återtager ſin ſkänk, ſå ſnart hans fördel eller nyck fordrar det. Reſande Spaniorer, ſom borde betala hvad de förtära, borttaga med våld uti *Indianernes* hyddor de mat-förråder, de der finna; detta hindrar *Indianen* ifrån att hafva lifsmedel hemma, de gömma ſina varor uti underjordiſka hålor, hvilka gömſtällen *Indianerne* enſamt känna, derifrån hämta de proviant oftaſt för dagen, ſällan för veckan. *Corregidorer*, ſom tillvällat ſig rättigheten, att ſälja Europeiſka varor åt *Americanerne*, låta dyrt betala ſig, och tvinga dem att köpa varor, ſom de icke behöfva.

Om Hofvet tänkt, att ſådane oordningar förekommas och afhjelpas utaf en Spaniſk Guvernör eller en *Americanſk Caciq*, ſå har det bedragit ſig. Gouvernören tar utaf hvarje Indian tretton Franſka Sous, Caciquen ſex och en half, deruti beſtår hela reformen; den förre ſäljer Indianen åt den, ſom bäſt betalar, och den andra är ſå förne-

drad och af så ringa betydenhet, att han omöjligen kan hindra förtrycket.

Religionen bidrager lika så litet som Lagarne till Indianens fällhet. Präster och Munkar, som äro deras affvurne fiender, tvinga dem till att arbeta åt sig utan betalning; för de minsta förseelser handtera de dem illa: ingen Indian vågar komma till en Präst utan någon skänk. Americanerne hafva fått tillstånd att bibehålla några af sina gamla plägseder, som varit nyttiga för de andeliga Fäderna, t. e. den att bära lifsmedel på de dödas grifter. Prästerna bestämma en vifs betalning för deras andeliga förrättningar: Munkarnas kollekter likna militairiska indrifningar, denna fastställda plundring är alltid åtföljd af någon våldsamhet.

Prästernes uppförande har hos *Peruvianen* bibehållit hat till Christna Religionen; de gå med vedervilja till Kyrkan, förbannande uti sina hjertan de främligar, som utöfva ett lika förtryckande välde öfver deras själar, som öfver deras kroppar.

Peruvianerne bibehålla hemligen deras fäders tro, de våga ibland bära solens bild offentligt på gator och landsvägar: de uppföra ett sorge-spel *Atabalipas* död, det börjas bland Åskådarne med gråt, till slut komma de uti ett raseri, som kostat mången Spanior lifvet, en gång torde detta sorgespel medföra bedröfliga följder: samtidens Präster torde en gårg uti Perou med sitt eget blod betala det blodbad, som deras fordna Ämbetsbröder tillställt vid Freds-Furstens altare.

På Peruvianernes själar röjes Tyranniets verkan, de lefva uti en fullkomlig liknöjdhet eller Apathi, de lefva utan längtan, utan hopp, ett sådant tillstånd är mäst gynnande för Revolutioner; den som uti en närvarande ställning ingen ting har att förlora, söker uti en total upplösning af alla samhällsband en möjlig förbättring uti egna vilkor. Hos Peruvianen väcker rikedom intet begär, han skulle ej en gång villja visa en vanlig välmåga; naturens välgärningar väcka ingen sinlig njutning, ingen moralisk känsla: de äro känslolösa äfven för äreluftan, de blif-

va hvad deras öfverherrar befalla, Caciquer eller Mitajos, Vördnadens eller föraktets föremål; supa och dansa utgöra deras enda nöjen, de äro låta utaf vana, noden skall tvinga dem till arbete.

Så forglöft blifva alla folkslag, som sakna ägendoms-rätten. Träldom medför låghet i tänksätt, en lömsk hämdlust. Uti sådane länder synas å ena sidan galgar och pinbänk, å andra finner man hat, hemliga mord och uppenbart uppror.

Folkflocken uti Perou aftog hastigt, man tvangs att hämta slafvar ifrån Afrika. Denna nesliga människo-handel har minskat folkflocken uti en verldsdel, utan någon synbar nytta för en annan. Slafhandeln är betungad med dryga afgifter uti Perou, en lång sjötransport är kostsam, men oaktadt slafvarnes dyrhet, är deras antal större uti Perou än uti Mexico. På samma sätt förhåller det sig med Spaniorerne.

Orſakerna till Spaniorernes ökning uti Perou, deras odlingar och induſtri.

Perou anſågs mycket rikare på ädla metaller, än nya Spanien. Begäret till guld ditlåckade en mängd Spaniorer. De fleſte ämnade väl återvända med ſina förvärfda rikedomar till fäderneslandet, men ett hälſoſamt och angenämt klimat, öfverflöd på lifsmedel och hogen att ännu vinna ſtörre rikedomar ändrade deras föreſatts och de ſtadnade qvar uti Perou. Uti Mexico deremot ſaknade Européerne deſſa fördelar, de ſtodo i en närmare förbindelſe med moderlandets ſtyrelſe, än de mer frånlägsna Peruvianſka nybyggen, och följakteligen voro de mindre oafhängiga och fria.

Ett ſtort antal Caſtillianer nedſatte ſig uti fordna Peruvianſka Rikets hufvudſtad Cuſco, byggd på ojämn grund, men fördeld uti ſå många qvarter, ſom der funnos provinſer uti Riket. Uti hvarje qvarter ägde invånarne rättighet att följa ſina bruk och

ſedvanor. Alla ſkulle likväl antaga den läran, ſom Peruvianſka Rikets ſtiftare påbudit. Byggnaderna uti Cuſco voro hvarken ſtora eller beqväma, ty Peruvianerne voro okunniga äfven om byggnings-konſtens förſta grunder. Prakten uti Regenternas och de förnämares palatſer beſtod uti Zirater utaf Guld, hvarföre Spaniorerne talat om deſſa präktiga byggnader med ſnålhetens hänryckning. Solens tempel var rikaſt, murarne voro inlagde med guld, alla zirater och bilder voro utaf guld, Templen voro uppfyllda med de kufvade folkſlags afguda-bilder, alla af ſamma metall.

Liderliga och Okunniga munkar hafva miſsbrukat deſſa rikedomar, dels till löjliga vidſkepelſer, dels till öfverdrifven ſinlig njutning. Förſvagade af lättja och välluſt, hvilade de ſina utmattade kroppar på de välgörande Incas grifter. Ehuru Peruvianerne lefde med Spaniorer, ſom de hata, få låckade minnet och vördnaden för ſina Regenter och Lagſtiftare dem till deras fordna hufvudſäte.

På en höjd norr ut om Cuſco hade Incas uppfört ett Kaſtell, hvilket fordrade mycket arbete och tid: de äldre Spanſka häfdatecknare beſkrifva denna fäſtningen ſom ett underverk. De mera granſkande reſande, ſom beſett ruinerna och beſkrifvit dem, medgifva väl, att det fordrats mycken tid och arbete att med handkraft framſkaffa och hopfoga ſtora ſtenmaſſor, men intyga derjämte att de icke funnit ſporr till den minſta byggnings-konſt och att detta kaſtell föga förtjent namnet fäſtning.

Fyra mil ifrån Cuſco är en förtjuſande dal, der Incas och de förnämare Peruvianer hade ſina luſtſlott. Cuſcos nu varande invånare anſe något fela uti deras fällhet, om ej de äga något luſtſtälle der: ſjuklingar reſa dit, för att på denna ſköna och hälſoſamma ort öfvervinna ſina krämpor, och vanligen vinna de ſitt ändamål.

Sedan Spaniorerne plundrat Cuſco, tågade de uti ſamma förſtörande affigt till Quito 1534, under *Sebaſtian Benalcazars* anförande. Alla byar och tempel plundrades.

Nya Städer anlades vid kuſterna, ſom för landets mindre fruktbarhet fordom voro obebodde. *Paita*, *Truxillo*, *Callao*, *Piſco* och *Arica* blefvo enligt deras belägenhet mer eller mindre rika handelsſtäder. De ſtäder, ſom byggdes inuti landet, lades närmaſt gruf-vorna på mindre fruktbara platſer och delte ett lika öde med dem. Peruvianernes fordom väl odlade fält förvandlades uti ödemarker, all verkelig välmåga gaf vika för begäret till guld.

Indianerne lefde mäſt utaf *Mais*, hvilket de tillagade med ſalt och *Piment*, Indianſk Peppar. Deras dagliga dryck är *Chica*, ſom bryggdes af Mais, mältad uti vatten, torkad och malen till fint mjöl, det tillblandas ſedan med vatten uti ſtora krukor, der det innom få dagar kommer uti gäsning. Denna dryck håller ſig för ägarne längre än åtta dagar utan att ſurna; till myckenhet nyttjad är den rusgifvande: måtteligt njuten är den ett ſäkert botemedel för Stranguri.

Spaniorerne hafva uti Perou planterat Vinrankan och Olive-träd; Peruvianſka Ol-

jan är bättre än den Spanſka. Sockret, ſom tillverkas uti Perou, öfverträffar allt annat Socker uti finhet. Hvete och Korn gifva en rik ſkörd. Alla ditförda Europeiſka djur hafva förökt ſig, ſå att talrika boſkaps-hjordar nu beta uti de gräsrika dalarne.

Peruvianerne voro bättre klädda än de andra Americanſka Folkſlagen. Tvänne djurſlag, ſom endaſt finnas uti Perou, lämnade en fin Ull, tjenlig till de vackraſte väfnader.

Lama, är fyra fot hög och fem a ſex fot lång, halſen utgör hälften af djurets längd, hufvudet är vackert: Lama har ſköna ögon, men lång Mule och tjocka Läppar, i öfre Käken har Lama inga tänder, fötterna äro klufna ſom Oxens, på bakfoten har djuret en ſpåre, hvarmed det fäſter ſig enär det klättrar ſig uppå branta berg; på ryggen är Ullen kortt, men under buken och på låren är den lång och fin.

Honan får alldrig mer än två ungar, vanligaſt blott en. Vid tre års ålder bär ho-

nan, till tolf år bibehåller djuret fin naturliga ſtyrka, ſedermera aftager det. Lama lefver fällan mer än femton år.

Lama nyttjas till varu-transporter; lik Kamelen går det långſamt men ſäkert, äfven uti oländig mark.

Efter fyra dagars marſch lägger det ſig att hvila öfver ett dygn. Lama är tålig och förſigtig, och lägger ſig på knä när det hvilar, men rubbar alldrig ſin börda.

Deſſa djur beta om dagarne och idiſla om natten, äfven under det de ſofva: tåla hunger och törſt, men när de äro trötta eller för ſtarkt laſtade lägga de ſig, utan att genom ſtryk eller uppmuntran kunna förmås att uppſtiga. De förſvara ſig alldrig när de öfverfallas, de ſpotta på den, ſom förolämpar dem.

Pacos, ett annat djurſlag är mindre än Lama, har kortare ben, eljeſt är det till natur och feder lik Lama, dock något nyckfullare, ſom hos djur ofta åtföljer mindre ſtyrka. Så väl Lamas ſom Pacos likna Ka-

nelen derutinnan, att de kunna ganſka länge lefva utan vatten.

Utom de tamda Lamas, finns der ett ſlags vilda, ſom kallas *Guanacos.* Så ſnart en människa nalkas, fly de uppå bergen, de älſka köld och uppehålla ſig uti nordliga delen af Perou, hälſt uti *Sicoras* eller bergstrakten, der äro de ſtarkaſt, men äfven villdaſt.

Vigognen är ett villdt Species utaf Pacos, de älſka köld och ſöka ſnö uppå bergs-topparne, deras ull är mycket finare än Guanaco ullen, äfvenväl mycket tjockare. Vigognerne äro rädda; om de af jägarne drifvas inuti ett trångt paſs, vid hvars utgång de upphängt kläder eller linne-lappar, våga de icke hoppa öfver dem, utan låta hällre döda ſig.

Deſſa djur finnas endaſt uti den delen af ſödra America, der Cordillierne äro. Man har ſökt att öfverföra och fortplanta dem uti Spanien, men då de ſläpptes på Andaluſiens heta ſlätter, i ſtället att lemna dem på Pyrenerne, ſom var öfverensſtämmande

med deras natur och lefnadsfätt i Perou, der de föka köld och lefva uti bergstrakten, få skulle genom ett så oförlåteligt misstag förfoket misslyckas, som federmera ej blifvit förnyadt.

Köttet af unga Lamas kan ätas. Huden utaf de gamla nyttjas af Indianer till skor och stöflor, af Spaniörerne till seldon. Af Vigognerne kan endast ullen och något *Bezoard*, som de lemna, nyttjas.

De omtalte djurens ull nyttjades före Spaniorernes ditkomst utaf Peruvianer till flera väfnader. Uti Cusco förfärdigades tapeter och ett slags mantlar, som de förnäma buro öfver en bomulls skjorta: dessa mantlar uppfästades med agraffer utaf guld, det fämre folket nyttjade endast en gördel gjord utaf mjuk bark.

Efter Perous äröfring tvingades alla Indianer att nyttja kläder. Då förtrycket, under hvilket de suckade, ej tillät dem följa sina fordna bruk, så nödgades de i början att dyrt betala groft Europeiskt kläde, och se-

dan de blifvit utfattiga och utur ſtånd ſatte att betala utländſke kläden, anlades förſt inländſka Fabriker.

Uti Cuſco väfvas af Vigogne-ull ſtrumpor, näsdukar, mycket fina kläden och hattar; blandat med får-ull tillverkas va kra kläden, den gröfre ullen nyttjas till förfärdigande af gröfre tyger. Guld och Silfverarbeten förfärdigas uti Cuſco, Arequipa och Lima, dock utan ſmak. Der nyttjas äfven uti Galoner ſilfver och guld-brodering: af Nunnor väfvas fina ſpetſar, uti detta arbete underviſas unga *Metisſar*, ſom innan de gifta ſig, vanligen få någon uppfoſtran uti kloſter.

Andra perſoner måla tapeter och förgylla lådor, förfärdiga i trä med elfenben inlaggda arbeten, deras ritningar äro väckra, men färgorna hafva ingen glans.

Om Indianerne hade goda läromäſtare, få blefvo de ſkickliga arbetare; de äga, åt ſig ſjelfve lemnade, ingen uppfinnings-gåfva, de copiera väl och correct efter mön-

ſter. Uti ſlutet af ſjuttonde ſeklet fördes en Peruvianſk Målares *Michael de S:t Jacques* arbeten till Rom, ſom utaf kännare berömdes.

Deſſa berättelſer torde kanſke roa de läſare, ſom hyſa välvilja och vänſkap för ett fordom lyckligt folk. De känſlolöſa mot ſina likar anſe dem med förakt. Vane att höra talas om de ſkatter, ſom hämtas utur Perous grufvor, anſe de dem ej förtjena någon uppmärkſamhet, deras nyfikenhet tillfridsſtälles endaſt af berättelſer om deſſa rikedomar.

En för ſnålheten angenäm känſla, borde minſkas vid öfvervägandet af de grymheter och brott, ſom varit följder utaf grufvornas upptäkt.

Grufvorna uti Perou.

Perous Invånare kände metallernas bruk utan att äga mynt. Guld och Silfver nyttja-

des till ftera zirater uti tempel och hus. De upptogo metallerne utur mindre djupa grufvor: guldet fanns vanligaft uti ftrömmar och floder. Spaniorerne upptecknade ej Peruvianernes fätt att utur grufvor uppbringa metaller, de anfågo med förakt en, efter deras talefätt, barbarifk nations uppfinningar.

Denna liknöjdhet fträckte fig likväl ej till grufvorna; beftändigt upptogo de nya; guldet retade i början mäft deras fnålhet; en olycklig ärfarenhet af guld. Grufvornas mindre fortfatta rikhaltighet minfkade hågen, äfven hos de mäft egennyttiga, för nya guldgrufvornas upptagning. Regeringen förmåddes att minfka fin andel utaf afkaftningen ifrån en femtedel till en tiondedel, på det guldgrufvorna icke alldeles fkulle öfvergifvas.

Silfver-grufvorna voro mindre fällfynta och äfven rikare. Ofta funnos vid ftränderna hela ftycken gediget filfver. Likväl var hoppet om grufvornas rikhaltighet ofta bedrägligt; grufvan *Ucuntaya* fom upptogs 1718 anfågs vara ganfka rik. En maffiv filf-

verſkorpa gaf uti början flera millioner: läñgre på djupet förſvann den förmodade rikedomen, och den malm man fann, var föga gifvande.

Andra, ſom äfven på djupet gifvit en rikhaltigare malm, äro i ſednare tider nedlaggda, emedan omkoſtnaderna nu äro ſå betydande, att afkaſtningen icke är ſvarande emot utgifterna. Så har det gått med gruſvorna uti Quito, Cuſco och Arequipa och ſamma öde torde hafva drabbat flera andra gruſvor.

Många rika gruſvor äro vattenſjuka: med mycket arbete och nyttjandet af eld och luft-machiner kunna de göras vattenfria, men Spanioerne uti nya verlden tillföro ſig icke kunna arbeta mot naturen. Ett exempel beviſar likväl möjligheten.

Joſeph Saliedo hade 1660 vid ſtaden *Puno* upptäckt *Laycacota*, den rikaſte bland då kända gruſvor. Saliedo, ädelmodig äfven i lyckan, tillſtadde ſina grannar att några dagar få för egen räkning arbeta uti gruſvan,

emot det, att de i öfrigt arbetade för honom. Denna gifmildhet ditlåckade ett ftort antal lyckfökande Spaniorer, och fnart ftiftade fnålhet oenighet bland arbetarne. *Saliedo* fökte förgäfves att bilägga dem, raferiet gick få långt, att de häktade fin välgörare fåfom orfaken till den uppkomna tviften. Under det *Saliedo* fatt i fängelfet, komvattnet uti grufvan, denna händelfe anfågo arbetarne fåfom ett himmelens ftraff för fin emot välgöraren begångna illgerning: grufvan öfvergafs, men 1740 upptogs den åter af *Diego de Balna*, i bolag med flera andra rika män. Man började arbeta på att göra grufvan fri från vatten. Detta fvåra och koftfamma företag ftutades förft 1754 och det lyckades få, att grufvan federmera gifvit lika få mycket, fom den gaf i början.

Americanen *Hualpa*, fom år 1545 förföljde några rådjur, tog för att hjelpa fig upp för ett brant berg uti en buske, hvilken han ryckte upp och fann ett ftycke gediget filfver. Indianen tog det med fig, han befökte

ſedermera ofta detta berg, der han med fördel vid anſtälld gräfning fann ſilfver-klumpar.

Ändringen uti hans vilkor och lefnadsſätt bemärktes utaf *Guanca* en annan American. För att förmå honom till tyſtnad, gjorde Hualpa honom delagtig uti ſitt hemliga fynd.

Snart blefvo bägge vännerne oenige och Guanca upptäckte berget åt en i nejden boende Spanior *Villaroel*. Flera rika grufvor upptogos uti berget efter denna upptäckt, och de äro kände under namnet *Potoſi*-grufvor; deras läge är ifrån norr åt ſöder, de rikaſte finnas uti nordliga delen utaf berget: detta omtalta läge är det vanligaſte för alla rika grufvor uti Perou.

Ryktet om gjorda rika upptäckter utbredde ſig haſtigt öfver hela Perou. Vid foten utaf berget anlades en ſtad, ſom ſnart blef folkrik.

Till 1738 upptogs hvarje år ſilfver utur Potoſi-grufvorna till ett värde utaf 22 millioner 332 tuſen 975 Liver.

Till metallernes rening uti ſödra Ame-

rica nyttjas qvickſilfver ifrån Grufvan *Guancavelica.* Qvickſilfvret finns antingen rent eller förenadt med ſvafvel, och i ſenare fallet utgör det i förhållande till blandningen ett ſtarkare eller ſvagare rödt ämne kalladt *Cinnober.* På det ſtället der *Montpellier* är byggd, har man funnit qvickſilfret rent, men grufvan kan under huſen icke upptagas: flytande qvickſilfver har funnits uti *Ydria* uti *Caoniolen*, uti en dal, vid foten af den bergſträcka, ſom Romrarne kallade *Alpes Julia.* Grufvan upptäcktes 1497, dels djuplek är niohundrade fot: Gallerierne äro låga, ner uti grufvan är ſvettdrifvande varmt; ſtenarna äro fulla af qvickſilfver, ſom, enär de ſönderbultas, flyta uti ſmå globformiga delar. Några Chemici hafva trott, att den flytande Mercuren är bäſt; ärfarenheten beviſar motſattſen. Den Merkyren ſom är blandad med ſvafvel, nyttjas med mera fördel ſå väl uti Farmacien, ſom uti Prober-konſten eller Metallurgiſka proceſſen.

Till qvickſilfrets rening ifrån ſvafvel fordras eldens medverkan, jämte en främ-

mande tillfatts. Härtill nyttjas filfpån, *regulus Antimonii*, koppar, kalk eller *Sal Alcali fixum*. Bland adMerkyr finns uti många grufvor; den rikaſte är grufvan *Almaden* uti *Eſtremadura*. Denna grufva var redan berömd uti Romrarnes tid, ehuru allmänna meningen påſtår, att den förſt 1564 blifvit upptäckt.

I början efter den förnyade upptäkten, var handeln med qvickſilfver frigifven, men 1571 blef den ett Monopolium, då förbjöds all upptagning utaf Qvickſilfvers-grufvor, Guancavelica uti Perou undantagen, hvilken grufva blef Konungens enſkildta tillhörighet.

Denna grufva är upptagen uti en vidlyftig bergſträcka, 60 Franſka mil ifrån ſtaden Lima. Uti grufvan finns torg, gator och ett Kapell, der gudstjenſt förrättas alla helgdagar, tuſentals blofs upplyſa grufvan.

Jorden, ſom der innehåller qvickſilfret, är ljusröd och liknar till färgen illa brändt tegel.

Jorden ſöndergnuggas på en jernhäll, ſom uppvärmes af gräsſlaget *Icho*, hvilket på

tjugu mils afstånd ikring grufvan, icke får till annat behof afskäras. Ugnen, uti hvilken Solutionen verkställes, är af eldfast lera; hatten är hvälfd som ett klot: värman uppdrifver qvicksilfret uti rök, hvilken, då hatten är noga täppt, tränger endast genom ett fint hål in uti flera i hvarandra gående lervasor eller kolber i form af gurkor, på botten af dessa vasar finns litet vatten, som gör att den kringsväfvande röken samlas och förvandlas uti ett flytande ämne, som af sin tyngd nedfaller, man samlar mera qvicksilfver uti de sista än uti de första kärilen, hvilka med kallt vatten flitigt böra svalkas.

Nu drifves tillverkningen utaf Private, som åt regeringen lemna qvicksilfret efter ett bestämdt pris. Så snart behofvet för året är uppfylldt, så upphör arbetet, för att bibehålla priset. En del säljes på stället, det öfriga föres till Kongl. Magasinerna uti Perou, der det utdelas för samma pris, som uti Mexico. Denna knålhet gör, att många gamla grufvor uti Perou nedläggas och att inga nya upptagas. En så obillig författ-

ning är lika få orimlig, som om en regering ville beskatta åkerredskap och gödsel, ty qvicksilfret är lika få oumbärligt för grufägare, som de förenämnde ämnen för landtmannen.

Uti Qvicksilfver-grufvan, der utdunstningen oftast förorsakar convulsiva rörelser, arbeta likfom uti de andra grufvorna endast Americaner. Dessa olyckliga varelser tvingas att arbeta nakna, för att förekomma snatteri. Om några öfverlefva en så omänsklig medfart, så är det bruket utaf *Coca*, som hos dem bibehåller lifvet.

Coca är ett litet träd, sällan mera än fyra fot högt: frukten växer uti klasar, enär den börjar mogna, är frukten rödaktig; när den är fullmogen blir den svart. Bladen äro mjuka och blekgröna, nog lika Myrten, de tuggas utaf Peruvianerne och äro magstärkande och fodande.

Så snart Peruvianerne icke få tillräckligt af dessa blad, så upphöra de med arbetet. Grufägarne förse sig till öfverflöd med den-

ha vara, men den fattiga Indianen får betala den af ſin dagspenning.

Platina, en metall, ſom uti ſenare tider blifvit upptäkt, har fått ſitt namn af Spanſka ordet Plata ſilfver, hvaraf Platina är ett diminutif.

Herr *Ulloa* är den förſte, ſom beſkrifvit Platina; hans afhandling utgafs ſedan deſs återkomſt ifrån Perou 1748. Platina säger han ſom med ſkäl kan anſes för den åttonde metall-arten, finnes uti guldgrufvorna uti Perou, men i ſynnerhet uti nya Grenada. många Chemiſter hafva analytice underſökt Platina och funnit det vanligtvis förenadt med guld och jernpartiklar, ofta med en ſvartagtig ſand, ſom af Magneten attraheras, men ſom ej kan upplöſas i fyror och emotſtår länge eldens ſmältnings-förmåga.

Några Chemiſter trodde, att Platina endaſt var en verkan utaf en tillfällig blandning af guld och jern. Herrar *Macquer*, *Beaume* och Baron *Sikingens* förſök beviſa, att Platina är en ſärſkild metall. Tillgån-

gen har varit få ringa, att man icke kunnat uti ſtort tillſtälla något förſök. Sjelfva ſmältnings-methoden är likväl fullkomligt beſtämd.

Den förſta operationen med Platina är att ſkilja den ifrån alla heterogena partiklar, hvarmed den är förenad, detta ſker med *Aqua Regis* vid jämn värma, ſanden ſjunker då till botten och vid afhällningen har man en ſolution, ſom innehåller guld, jern och platina; för att frånſkilja guldet, tillägges något *Vitriolum Martiale*, ſom precipiterar guldet; men för att ſedan ſkilja jernet ifrån platina, drypes uti ſamma ſolution några droppar *Alkali* calcineradt med oxblod, jernet precipiteras och får en berliner-blå färg, Platina blifver enſamt qvar uti Aqva Regis. Nu återſtår endaſt att ſkila Platina ifrån löſnings-ämnet, och det ſker med *Sal amoniacum*, ſom precipiterar platina under en gulaktig färg, hvilken vid elden mjuknar, kan hamras och förvandlas uti ſtänger.

Denna uti ſmått anſtällda ſmältninhs-proceſs bevifar fullkomligt tillgången uti ſtort.

Platina har i det närmaſte lika ſpecifik tyngd ſom guld, färgen är imellan jern och ſilfver, den kan hamras och utſträckas uti tunna ſkifvor, äfven dragas ſom guld, men med lika tjocklek ſom guldtråd, bär Platina icke ſamma tyngd och är ej heller ſå ſmidig. Under upplösningen med ſkevatten, får man ett precipitat af olika färgor. Derutaf har Grefve *Millis* uti Paris låtit förfärdiga en *Tableau.*

Platina kan, lik guldet, förenas med alla andra metaller: om tillſattſen af Platina är för ſtark, ſå blir blandningen ſkör: förenad med gullkoppar blir den en tät och hård metall, ſom kan få en fin polyr, hvilken uti fria luften bibehåller ſin glans. Platina kan derföre med fördel nyttjas till *Teleſcoper.*

Qvickſilfver verkar ej på Platina, den angripes af ingen hittills känd ſyra och upplöſes endaſt af *Aqua Regis.* *Platina* roſtar alldrig, den förenar med guldets varaktighet jernets hårdhet, men är mindre lätt att

bringa till ſmältning. Platina förtjenar i hänſeende till alla ſina fördelar lika med guldet, förſta rummet bland ädla metaller.

Önſkeligt vore att Platina blef mera allmän och tillgången ſtor, då kunde den nyttjas till alla ſlags käril, de blefvo lika vackra och ſnygga ſom af glas, Poſtlin och ſandſten, utan att vara ſå bräckliga ſom deſſa.

Spanſka Miniſtérens fördom, ſom äfven ſmittat flera Chemiſter, har verkat ett förbud uti America emot utförſlen af Platina. Man trodde att Platina oſkiljagtigt var förenad med guld: nu känner man att Sal amoniacum precipiterar Platina och Vitriolum martiale precipiterar guldet: Spanſka Regeringen lärer ſåledes ej förſumma att begagna en rikedoms-källa, ſom den enſam är ägare utaf, till ſin egen och andra folkſlags nytta.

Inre Handeln imellan Peruvianſka Provinſerna.

Alla varor föras dels på fartyg, ſom paſſa åt deſſa lugna haf, dels på mulåsnor till ſtäderna inuti landet; floden *Guayaquil* befordrar transporten. Vid denna flod byggdes en ſtad, ſom bär flodens namn; hamnen förſvaras af trenne ſkanſar, der Borgarne åtagit ſig vakthållningen.

Trävirket rötes icke utaf flodens vatten, ſom är ganſka förmonligt i affeende på den eljeſt ſumpiga jordmonen.

En Spanſk Reſebeſkrifvare berättar, att Purpur-ſnäckan finnes vid *Guayaquils* ſtränder äfven ſom vid *Guatimala* kuſten. Snäckans hus är fäſtadt på klippor, det är till ſtorlek jämförligt med en ſtor valnöt. Saften, ſom lämnar purpur-färgen, utpräſſas på tvänne ſkiljagtiga ſätt: ſomliga döda ſnäckan, ſedan hon är utdragen, och präſſa henne med en knif ifrån hufvud till ſtjärten, ſkilja ſedan den delen utaf kroppen ifrån det öf-

riga, der ſaften ſamlats: ſå ſnart man utaf flera ſnäckor fått ſaften, doppas det man vill färga; färgen är förſt hvit, ſedan grön: enär garnet är torrt, blifver det purpur-färgadt. Andra, ſom icke tycka om detta ſättet, draga en del af ſnäckan utur huſet och präſſa ſaften utur den utdragne delen och detta kan fyra färſkildta gånger förnyas. Tager man på en gång för myckет ſaft, ſå dör ſnäckan. Ingen färg kan uti ſkönhet och glans liknas vid denna färgen, ſom bibehåller ſig oförändrad: bomullsgarn ſom färgas, blir vackrare än ſilke och ullgarn.

Provinſen *Guayaquil* förſer de öfriga provinſerna med Oxar, Muläsnor och ſalta fiſkvaror. Åt Europa utſkeppas *Cacao*, ſom är bättre än den Mexicanſka. Provinſen är rik på Skeppsvirke. Staden *Guayaquil* är en nederlags-plats för alla Perous produkter. All handel med *Panama* och *Mexico* afſlutas der: de ſtörre handelsſkepp ſtadna vid *Puna*, de mindre ſegla fyratio mil högre upp på floden.

Oaktat alla deſſa förmoner är *Guayaquil* ändå icke bland de rikaſte ſtäder uti *Perou*,

De der famlade rikedomar hafva nio färfkildta gånger varit ett rof för lågorna och tvänne gånger har ftaden blifvit plundrad utaf fjöröfvare. Ett odrägligt varmt klimat en vifs årstid, ett under fex månader näftan fortfarande ftörtregn, farliga och befvärande infekter, epidemifka fjukdomar hindra folkmängden. Der viftas endaft de, fom ej förvärft en nog tillräckelig förmögenhet: rika Peruvianer flytta till Lima.

Lima, Perous hufvudftad, ligger uti en angenäm dal, två mil ifrån hafvet, lika långt ifrån *Æqvatorn*, fom fodra Vändkretfen. Jordmonen är kifelften, betäckt utaf en bördig matjord. Hvareft man gräfver får man en källa utaf ett klart och välfmakande vatten.

Ikring *Lima* växa Socker-rör, Olive-träd och Vinrankor: ett förträffligt faltfjö-bete ger i fynnerhet åt får-köttet en behaglig fmak. Frukt-träd af alla flag trifvas ganfka väl. Utur hafvet hämtas den fmakligafte fifk. Fordom fåddes hvete och korn, men en

jordbäfning förorſakade en ſå beſynnerlig ändring uti jordmonen, att ſäden ruttnade uti jorden. Efter fyratio års förlopp förbättrades åter jordmonen, men *Chily*, ſom fått ett monopolium att förſe *Lima* med ſpannemål, hindrade ett åter börjadt Landtbruk. Regeringen tillät 1750 invånarne uti Lima att odla ſina egna fält.

Lima har tolf gånger lidit utaf jordbäfningar, den fiſta och ſtarkaſte 1746; den 28 Octobet kullſtörtade ſtaden inom få minuter, hamnen *Callao* fylldes, förluſten uti myntat och arbetat ſilfver och guld räknades till 1500 millioner Livres.

Lima är nu mindre rik, men vackrare än den var 1682, då, vid Hertigen af *Palatos* Vice Konungens intåg, gatorna, der intäget ſkedde, voro betäckte med ſilfver. Gatorna äro räta och breda, huſen vackra och beqväma: flera vattu-ledningar förſe ſtadens invånare med godt vatten, murarne äro likväl för höga, opaſſande för ett ſtälle, ſom ofta är blottſtällt för jordbäfningar. Då Peruvianerne ſågo Spaniorernes byggnings-

ſätt, ſpådde de, att de uppreſte grafvar åt ſig; men tvänne ſekters ſtraff har ej varit en nog ſtark varning. Nöjet att hafva ſtora hus är ſtarkare, än den billiga fruktan att blifva begrafna under deſs *Ruiner.*

Vidſkepelſen, ſom oafbrutet regerat uti Spanſka Americanſka beſittningar, för äfven uti Perou tvänne ſpiror: med guldſpiran ſtyrs ſegervinnaren, med jernſpiran de till ſlafvar förvandlade olyckliga och ädelmodiga Peruvianer. Mäſshaken och Roſenkranſen äro de enda Religions-tecken man finner hos Andliga ſtåndet. En andelig Munkdrägt blir för en döende brottſling ett ſäkert förſvarsmedel emot djefvulens anfall. Den bredevid Altaret hvilande rike ſyndaren, blir mera delagtig uti Präſternes förböner än den dygdige men fattige ſlafven; deſſa ifrån Frälſarens lära gjorda afvikningar äro uppfunna utaf Katholſka Präſternes egennytta. Rikedom beſtämmer männiſkans fällhet och värde enligt deſſa grundſattſer, äfven uti den andra verlden; olycklig likväl den, ſom uti dödsſtunden litar på ett ſå bedrägligt hopp.

Fåfängan att föreviga ſitt minne eller ſnarare ſin därſkap, förmår många rika att ſkänka ſin egendom åt Präſter och Munkar, ſom berika ſig på den döendes lagliga arfvingars bekoſtnad. Andra Nationer förglömma uti främmande länder ſina National fördomar. Spanioren har länge fört dem med ſig öfver hela jordklotet; den fordom tappre Caſtillanen har nog länge bäfvat för Inqviſitionen, lik Aſiaten, ſom bäfvar för Deſpoten.

Creolerne tillbringa ſin lefnad uti välluſt och lättja: fällan gifta de ſig med vanlig andelig högtidlighet: Biſkopparne förkunna årligen kyrkans band emot dem, ſom lefva ogifta ihopa, men kärlekens band är ſtarkare än *Anathemen.* Uti de ſköna Peruvianſka fruntimrens armar trotſas faran, deras ſtora ögon, fina hy och vackra växt väcka begäret: en ſuckande älſkare nedkaſtar ſig för de ſkönaſte fötter, enär de någon gång viſas honom; deras långa ſköna hår, kan tjena en afklädd Creolſka till ſlöja, de låta det utan någon konſt, fritt falla öfver deras hvita axlar.

Juveler och pärlor nyttjas till halsband,

örhängen och armband, en guld plåt, rikt brilljanterad, hänger på den blottade hvita barmen, axlarne äro bara, en lätt klädning, som utmärker växten, räcker litet öfver knäet, der tar en garnering af flor eller spetsar vid, som går ned till fötterna. Hos de rika är lintyget, till och med under-kjorteln garnerad med spetsar.

Peruvianska damer älska mycket välluktande starka Essencer, de nyttja i synnerhet mycket Ambra-Essence. Blommor utgöra en hufvudsakelig prydnad. På torgen uti *Lima* säljas hvarje dag blommor för flera tusen Liver, der infinna sig alla damer uti präktigt förgyllda Calescher. Karlarne komma dit, för att tillbedja det kön, som naturen danat så skönt, för att förtjusa mannen och göra hans lefnad lycklig. Fruntimern uti *Lima* älska tonkonsten, ofta hör man sköna röster accompagneras af harpan eller Spanska Guitarren. Dans är ett bland deras käraste nöjen, de dansa med en obeskriflig lätthet, de föra fina armar illa, men kroppens ställ-

ning utmärker välluft: i de länder der känflorna äro häftiga, röras i dans fötter och kropp mera än armar.

De nyttja mycket *Limpion.* Detta namn gifves åt små tobaksrullar, vanligen fyra tum långa och nio linier i diameter. Denna tobak är omlindad med fin hvit tråd. Detta bruk är nödvändigt uti ett land, der hettan är upplösande och angriper tänder och tandkött, ty det falt, som fins i tobaken, bevarar tandköttet för skörbjugg.

Tobakstuggningen brukas i synnerhet uti fällskap; uti samlingsrummet är ett upphöjdt skrank på ena sidan, der sitta Damerne på präktiga mattor, ofta hela eftermiddagar och aftnar i en oförändrad ställning: de serveras på små bord.

Handeln är uti *Lima* i Spaniorernes händer. De Capitaler, som är omlöpande i rörelsen, äro ofantliga. Tio eller högst tolf hus endast, hafva mera än två millioners fond, men en millions Capital är aldeles icke fällsynt; vanliga Köpmanshus äga 500 tusend li-

ver. Adeln i Perou anser handeln vara hedrande; i denna del hafva de vikit ifrån sina förfäders fördomar. *Lima* är medelpunkten för all handelsrörelse så väl inom *Perou* som med *Mexico*, *Chily* och *Spanien*.

Handeln med Europa.

Fordom anfågs *Magellanska* sundet såsom den ende väg till Europa. Vägens längd, fruktan för de faror man i ett stormande haf var blottställd före, omöjligheten att i faran finna någon hamn, gjorde att seglarne vände sin uppmärksamhet på *Panama*. Spaniorerne hade denna vägen kommit till *Perou*.

Staden var rik då den 1670 blef plundrad och bränd af Sjöröfvare. Spaniorerne uppbyggde den å nyo på en beqvämare plats, tre å fyra franska mil ifrån förra stället. Hamnen *Perico* är stor och kan rymma en ganska stor flotta.

Panama blef hufvudstaden på fasta landet. De trenne provinser *Panama*, *Darien*

och *Varaguas* gåfvo i början något hopp om rikedom, men det varade icke länge. De vilda vid Dariſke viken återtogo ſin frihet. Grufvorne i de tvänne andra provinſerne voro få litet gifvande, att afkaſtningen icke erſatte arbetskoſtnaden. Fem eller ſex byar bebos utaf fattige Européer och några Indianer. De utgöra en liten ſtat, ſom Spaniorernes högfärd gifvit namn utaf Konungarike. Landet är näſtan öfver allt ofruktbart och oſundt, pärlfiſket utgör deſs rikedom.

Pärlorna fiſkas vid öarne ſom ligga uti viken: de negrer, ſom ſimma och dyka, nyttjas att upptaga pärlor. Ett rep bindes omkring dem, ſom fäſtes uti båten, repet har en tyngd vid negrens kropp, ſom gör att han ſjunker till botten, der tager han de oſtron, ſom hafva pärlor, hvilka gömmas under armarne, i händerne, äfven i munnen, han kommer upp och dykar å nyo, ſå länge krafter och mod tillåta detta mattande arbete.

Hvarje Neger ſkall lämna ett viſſt antal pärlor, hvad han får öfver det beſtämde antalet, tillhör ſionom.

Hafsdjur, ſom mera finnas vid deſſa öar, än vid de andra ſtränderna, tillfoga dykarne mycken ſkada; hvarje fiſkare är förſedd med en dolk för att förſvara ſig mot deſſa glupſka fiender: vanligen omkomma hvarje år några pärlfiſkare, flere blifva ſkadade.

Pärlorna ifrån *Panama* äro klara och vackra, ofta af en ovanlig ſtorlek, de fördes i början till Europa, men ſedan konſten efterhand gjordt dem och ſmaken för Juveler blifvit mera allmän uti Spanien, få föras de nu till Perou, der de mera betalas. Pärlfiſket har likväl icke enſamt bidragit till *Panamas* uppkomſt. Denna Stad har länge varit nederlagsplats för alla varor, ſom ifrån *Perou* gå till Europa: de komma dit på en liten handelsflotta, derifrån gå de landvägen till *Portobello*, belägen på nordliga ſidan utaf landtudden, ſom åtſkiljer bägge hafven.

Portobello byggdes 1584, utaf *Nombre de Dios* öfverlefvor, på ſluttningen af ett berg, ſom omgifver hamnen i form af en halfmåne; denna bekanta hamn var, innan Amiral *Vernon* 1740 förſtörde fäſtnings-verken, väl befä-

ſlad; inloppet tycks vara mycket bredt, men de många klippor, ſom ligga i ſjelfva hafsbrynet, lemna endaſt ett ſmalt inlopp; ſkeppen måſte boxeras i hamnen, emedan vindarne antingen äro emot, eller hafslugnet få fullkomligt, att intet fartyg kan inlöpa.

Klimatet är ohälſoſamt i *Portobello*, hvarföre denna ort kallas Spaniorernes begrafningsplats; flera gånger hafva *Galions* qvarlegat ſedan de miſt ſtörſta delen af ſin beſättning. Garniſonen, beſtående endaſt af femtio man, afflöſes efter tre månader. Man påſtår att alla Europeiſka djur, ſom eljeſt i *America* mycket fortplantas, miſta der ſin fruktſamhet; oagtadt ett förträffeligt bete, äro hjordarna vid *Portobello* litet talrika, hvilket beſtyrker denna mening.

Allt detta oaktadt var *Portobello* i beſittning af ſödra Americas handel, dit kommo alla Europeiſka varor. Varupriſerne beſtämdes af bägge handlande verldsdelarnes deputerade, på Amiralſkeppet, under Amiralens och Preſidentens i *Panama* öfvervaro.

Handels-Agenternes ſkicklighet erkändes om Europeiſka varorne uppvägde de Perouvianſke produkter. När på någondera ſidan, varor eller penningar voro öfriga, få anſågs marknaden varit mindre förmånlig. I denna händelſe ſingo Spanſka Köpmän ſälja ſina varor i Söderhafvet; eller Perouvianſke Handlande betala med växlar ſina Europeiſka varors inköp.

Så ſnart priſen voro beſtämde, började handeln; der iagttogs myeken ärlighet, ſå att allt afgjordes på god tro. Piaſter kiſtorna öpnades aldrig för att räknas, varorne mätades icke, der fanns ofta guld i ſtället för ſilfver, eller varor ſom icke voro uppförde uti fakturan, allt återſtäldes ärligt. År 1654 fanns, vid ankomſten till Europa, alla Piaſtrar hafva en åttondedels tillſatts, men då det var ett bedrägeri utaf Spanſka Mynt-Direktören uti *Lima*, få verkade depna händelſe icke på ett ömſeſidigt handelsförtroende.

Marknaden varade i fyratio dagar. Alla år, eller åtminſtone efter aderton månader, ſkickades Galions ifrån Spanien, hvilka efter

elofva, tio, ibland endaſt åtta månaders reſa återkommo till Europa, med en laddning af hundrade millioner liver uti guld, ſilfver och varor.

Handelns lyckliga framgång räckte oafbrutit till medlet uti fjuttonde ſeklet. Med förluſten af *Jamaica*, började en betydlig ſmyghandel. *Panama* plundrades 1670 af Engelſke ſjöröfvaren *John Morgan*, hvilken plundring medförde bedröfliga följder för handeln. *Perou*, ſom förut ſkickade ſtora penninge förſkotter till handelns befrämjande, ſände ſedan fina penningar efter Galions ankomſt till *Carthagena*. Dröjsmål, oſäkerhet och miſstroende blefvo följderna; marknaderne blefvo mindre fördelagtiga, men ſmyghandeln tilltog.

Ett ännu ſtörre ondt hotade Spanien. *Skottarne* landtſtego 1698, med tolf hundrade man i *Dariſka* viken. Deras föreſats var att vinna de vildas förtroende, att beväpna dem emot en nation hvilken de hatade, att hindra föreningen imellan *Portobello* och *Carthagena*, att borttaga Spanſka Galions, och att i före-

ning med *Jamaica* vinna en betydlig ſtyrka uti Södra America.

Denna plan miſshagade *Ludvig XIV*, ſom tillbjöd Spanien en flotta. Holland miſstycke den äfven, ty Holländarne fruktade att förlora ſmyghandeln i deſſa farvatten. England ſjelf var miſsnöjd med den; det inſåg, att deras gamla Kolonier ſkulle blifva öfvergifna: att Skottland, ſedan deſs invånare blifvit rika, ſäkerligen ſkulle befria ſig ifrån den afhängighet, i hvilken England höll dem. Denna ſtarka oppoſition förmådde *Willhelm III* att återkalla de privilegier Skottſka Compagniet redan undfått.

Spanſka Succesſions kriget tillfogade handeln mycken ſkada. Spanſka Galions uppbrändes i hamnen *Wigo*. All communication imellan Spanien och *Portobello* afbröts; på Söderhafvet handlades direkte med främmande nationer.

Vid freden i Utrecht förlorade Frankrike *Aſſiento* handeln, ſom England fick.

Söder Kompaniet, ſom fick *Aſſiento* handeln, ſkulle lemna fyra tuſend åtta hundrade Negrer, för hvilka åt Konungen i Spanien betaltes 160 liver perſonen. För de Negrer, ſom leſvereras öfver det beſtämda antalet betaltes de tjugofem förſta åren af Oktrojen hälften. De ſiſta fem åren var den förbjuden.

Kompaniet undfick tillſtånd att ifrån Europa på fartyg om 150 Tonns laſt ſkicka till Norra *America* kläder, medikamenter, lifsmedel, m. m. för faktorierne, ſjömanſkapet och ſlafvarne: deſſa varor kunde ſäljas åt de Spanſka ſkepp, ſom återſeglade till Europa.

I afſeende på aflägſenheten, ägde Kompaniet äfven tillſtånd att vid floden *Plata* bygga hus, arrendera jord vid handels Contoirerne, med ett ord att fätta ſig i beſittning utaf handeln med *Chili* och *Paraguay*.

Kompaniet kunde uti *Panama* och andra hamnar på denna kuſten frakta ſkepp om fyra hundrade Tonns för att transportera Negrer till alla Perouvianſka kuſter.

Ehuru känbara deſſa uppoffringar voro för Spanſka Hofvet, vann England genom ſin öfverlägsna ſjömagt en ännu ſtörre fördel, den, att årligen få ſkicka ett med varor laſtadt ſkepp till *Portobellos* marknad; i ſtället för fem hundrade Tonns laddning ſkickades altid ett dubbelt ſtort Tonn-antal. Vatten och lifsmedel medfördes på fyra à fem mindre fartyg, ſom äfven hade varor om bord. Härigenom förſtördes Spanſka handeln alldeles och efter 1737, upphörde marknaden uti *Portobello*.

De ſtörre handels-ſpeculationer hafva ſedan den tiden tagit en annan direktion.

Man vet, att *Magellan* 1520 upptäckte det ſund, ſom ännu bär hans namn och ſom ſkiljer den yttre udden af Södra *America* ifrån *Elds landet*. Ehuru detta ſund var lång-tid enda kända vägen till Söderhafvet, få var den få farlig att den näſtan glömdes. Den bekanta *Drake* ſeglade genom Magellanſka Sundet och härjade Perouvianſka kuſterne. Spanſka Hofvet förmåddes att anlägga ett nybyggge 1582 vid Sundet; men den nya Kolonien ut-

dog i brist på lifsmedel inom tre års förlopp. *Fernand Gomez*, den sista som var qvar, fördes utaf *Thomas Cavendisch* till Europa. Främmande sjöröfvare öfvergåfvo segelfarten genom *Magellanska* Sundet. Några djerfva seglare förbiseglade *Cap Horn*, för att komma uti Söderhafvet. Under Succesions kriget togo Franska handelsskepp denna väg till *Perou* och vunno i början på handelsvaror åtta hundrade gånger värdet. Tid efter annan fick Frankrike många medtäflare: varorne råkade uti ett så stort vanpris, att flera gånger laddningar uppbrändes för att icke återföra dem till Europa. Handels-jämnvigten återställdes snart och främmande Köpmän gjorde betydliga vinster. Hofvet i *Madrid* tvingades 1718 att taga kraftiga mått och steg för att hindra främmande Köpmän ifrån att besegla dessa farvatten.

Handels expeditionerne förbi *Cap Horn* uti Söderhafvet upphörde, då Spaniorerne började sjelfva drifva sin handel, fast med ringa fördel; de trodde att, vid *Asientio*-traktatens slut, Perouvianska handeln åter skulle blifva

hvad den fordom varit: följderne vifle att hoppet bedragit dem. Utförſlen utaf Chinabarken, *Vigogne* ullen och *Cacao*, har ſedan icke blifvit ſtörre än den var förut, men gruſafkaſtningen har få aftagit, att årliga beloppet utaf guld och ſilfver, ſom ſändes till Spanien, icke gått högre än till ſjutton millioner Liver. Af denna ſumma har Regeringen icke fått något, ehuru ſamma pålagor äro faſtſtällde uti *Perou* ſom uti Nya Spanien; ty förvaltningen är der få koſtſam, att alla Kronans inkomſter årligen i *Perou* åtgå, utan att lemna någon behållning för Spanſka Stats-kaſſan. Vinſten är privete perſoner tillhörig: den kan icke erſätta moderlandet den verkliga ſkada, ſå väl i affeende på folkmängden, ſom idoghet, hvilken *Americas* upptäckt förorſakat.

Statsförvaltningen uti *Nya Grenada*, ſom 1718 ſkiljdes ifrån *Perou* och fick ſin egen vice Konung, föres med lika ringa kännedom, hushållning och redlighet, ſom uti de öfriga Spanſka beſittningar. Detta Konungarike ſträcker ſig i ſöder ifrån *Panama* till *Guaya-*

quilſke viken, i norr ifrån *Mexico* till floden *Orenoque*. De många landſkap, ſom utgöra detta vidſträckta Gouvernement, äro till ſtörre delen höljde af ogenomträngeliga ſkogar. Några vilda invånare hafva bibehållit ſin frihet. Deras käraſte bemödande är, att öfverfalla och mörda Spaniorer.

De Indianer, ſom blifvit tvungna att erkänna Spanſkt öfverherrſkap, bibehålla hemligen ett outſläckeligt ärfteligt hat till ſina förtryckare.

Före Spaniorernes ankomſt beboddes denna landſträcka utaf flera mindre talrika, men lika grymma och vilda folkſlag. Karlſlägtet var vigare, Qvinnokönet vackrare och hvitare, än de i granſkapet boende Indianer. Långt ifrån ſtora ſtrömmar, ſåg man, på tjugo franſka mils affſånd, ofta ingen enda hydda. Folkmängden är ännu lika ſom den förr varit; ty invånarne äro fria ifrån grufarbete. Man fordrar utaf dem endaſt en viſs beſtämd afgift, ſom antingen betalas med varor och lifsmedel, eller med guldſand, hvilken finnes i

ſtrömmar och floder. Somlige ſkattſkyldige Indianer betala ſin afgift med vinſten på Europeiſka varor, hvilka de ſälja åt de fria Indianerne.

Quito är den vackraſte och fruktbaraſte provins uti Konungariket Grenada. Under den hetaſte luftkrets herrſkar uti dalen imellan *Cordillererne* en beſtändig vår. Jordklotets höjning, berg betäckta med ſnö, ſtändigt fläcktande vindar bibehålla en behaglig ſvalka under ſjelfva linien. Intet ſtälle på jorden vore angenämare, om inga andra olägenheter åtföljde deſſa förmåner.

Klockan ett eller två eftermiddagen börja ſvafvelagtiga utdunſtningar uppſtiga: luften fördunklas af tjocka moln, ſom förvandlas i oväder; Åſkan hörs förfärligt knalla mellan bergen, och ibland ſkakas jorden haſtigt. En långvarig torrka, eller en lika oafbruten väta ſkämmer årsväxten, och förorſakar ſmittande ſjukdomar. Utom deſſa olägenheter, hvilka likväl äro ſällſynta, är luften uti landſkapet *Quito* hälſoſam: der finns ej ſom i andra Americanſka länder, beſvärande inſekter.

Veneriſka ſjukdomar, ſom äro nog allmänna, medföra inga ſvårigheter, inga dödande följder.

Jordens fruktbarhet, ſvarar emot luftſtrekets mildhet: de tre ſkönaſte årstider omväxla beſtändigt uti ſin verkan; medan gräſet visnar på ett ſtälle, grönſkar det å nyo på ett annat: blommor och frukt finnas växelvis på ſamma ſtammar: man får och ſkördar hela året.

Mängden utaf lifsmedel, omöjligheten att kunna exportera dem, qväfver idogheten hos invånarne, hvilka förnöta ſina dagar uti en lättjefull välluſt och forgloshet. *Quito*, ſom 1534 af Spaniorerne erofrades och uppbyggdes vid det märkvärdiga berget *Pitchincha*, räknar femtio tuſend invånare, ſom mäſt alla föra ett oordentligt lefnadsſätt; dryckenſkap är en laſt allmänt i ſvang; ſpel är deras enda tidsfördrif. Ehuru bruket af dolkar ſträngt är förbjudet, ſå öfverträdes detta förbud; alla veckor ſker flera mord, men Kyrkor och Kloſter äro ſäkra tillflyktſtällen för mördare och bofvar.

Spanska Regeringen beskyller Sederna förderf att hafva hindrat grufvornas uppkomst, men Spanska Embetsmän i *Quito*, och de som äro födde i landet, anse denna beskyllning såsom obillig; de påstå att grufvornas afkastning aldrig svarat emot de på deras upptagning använde kostnader.

Man har sökt i *Quito*, att med manufaktur-arbeten ersätta bristen på Metaller; der tillverkas en myckenhet hattar, vanliga kläden, raskor och etaminer. Exporten af dessa varor har ofta stigit till Sex millioner liver. Med dessa penningar betalas Viner, Bränvin och Olja ifrån Europa, torr och sallt Fisk ifrån hafskusten, Såpa ifrån *Truxillo*, som göres utaf Get-ister, och Jernet som de behöfva till åkerbruket. Sedan smaken för Europeiska kläden tagit öfverhand, hafva Klädes manufacturerne uti *Quito* mycket förlorat. Ehuru Provinsen *Quito* är bland de fruktbaraste i södra America, så kan den icke genom sina produkter hinna till någon välmåga, ty utom *China*-barken äro inga af deras varor

synnerligen begärlige på andra handelsplatser.

Trädet, som gifver detta dyrbara läkemedel, växer, enär det icke agas, mycket högt; stammen är rak och grenarne svara emot höjden, bladen äro äggformiga, breda vid stjelken, men spetsige vid ändan, utaf en skön grön färg; blomman liknar något lavendel, frukten är torr och deld i tvänne halfva kärnhus, der fröen gömmas.

Detta träd växer vanligt på bergens sluttning. Barken, som torrkas, är den kostbaraste delen utaf trädet. Den tunnaste barken är den bästa. Invånarne känna trenne särskildta *China* sorter, den röda och gula, som anses af lika värde, den hvita hvilken är mycket sämre, den igenkännes på bladen, hvilka äro rundare, på blommorna, som äro hvitare, på frön, som äro större och på yttre barken, hvilken är hvit. Barken på de trän, som gifva den bästa *China*, är brun och skör.

Man trodde länge, att röd och gul China endast fanns vid staden *Loxa*, som anlades utaf Capitainen *Alonzo de Mercadillo* 1546. Ännu

för sextio år sedan togo Köpmän bevis på, att Chinan var ifrån detta stället, men sedan har man funnit samma trädslag i granskapet omkring *Loxa* vid *Riobamba*, *Cuenza* och sednast uti nya Konungariket vid *Bogota*.

Uti Rom lärde man 1639 känna detta läkemedels verkan; Jesuiterne utdelade det gratis åt fattiga, men sålde det dyrt åt rika. Året derefter infördes bruket af China i Spanien. *Johan de Vega*, Medicus, hade i *Perou* gjort försök med China-bark emot Febrar: i Spanien betaltes den i början med hundrade plåtar skålpundet. Allmänna förtroendet för China tilltog mer och mer, till dess invånarne uti *Loxa*, som icke kunde fylla de ifrån Europa gjorde reqvisitioner, började uppblanda China-barken med andra barkslag. Detta af egennyttan uppfunna bedrägeri minskade China-barkens hälsosamma kraft, värde och pris. Nu sedan nya upptäckter gifvit ett större öfverflöd på China, så kan man förmoda, att hon der på stället icke uppblandas.

Det är en allmän antagen mening, att infödingarne före Spaniorernes ankomst kände

China-barkens nytta. De gjorde en infuſion utaf den, ſom de ſjuka brukade. Fruktan att deras fiender ſkulle lära att begagna barken uti deras ſjukdomar gjorde, att de ſjelfva förſakade China-barkens bruk, ſom aldeles glömdes, de trodde, att Europeerne endaſt nyttjade barken till färgning. *Jusſieu*, en franſyſk örtkännare, lärde för inemot femtio år tillbakars invånarne, att åtſkilja den bättre ifrån den ſämre barken, och att nytta China uti kalla *intermittenta* febrar. Denna lärde mannens författade anmärkningar blefvo honom frånſtulne. Hans minne hade kunnat erſätta denna förluſt, men nya beſvär och tröttſamt arbete ſåväl ſom läkare, ſom *Ingenieur*, förſvagade hans ſinneskrafter; han var aldeles förvirrad, då han 1771 återfördes till Europa, efter ett tretioſex ärigt viſtande uti Södra America.

Herr *Jusſieus* bemödande att införa *Cochenill* afveln, ſom vild finnes i landet, har varit fruktlöſt. Invånarnes lättjefulla och välluſtiga lefnad afhåller dem ifrån alla ſådana göromål, ſom fordra någon fortſatt omtanka,

Uti landſkapen *Quioxos* och *Macas*, eröfrade 1559 och förenade med *Quito*, ſer man några kringſpridde uſla byar. *Quixos* har aldrig varit nyttig för moderlandet och *Macas* har upphört att vara det, ſedan Indianernes upproriſka ſinnelag tvungit Spaniorerne att igenlägga de grufvor, de der upptagit. Bägge deſſa provinſer lämna Kanel, hvilken afkaſtning genom någon drift mycket kunde ökas.

Uti provinſerne *Popayan* och *Choco* finnas rika guldgrufvor. För att ſkilja guldet ifrån de med denna metall förenade oädla delar, behöfver man intet Qvickſilfver, emedan de tyngre delarne ſkiljas genom tvättning ifrån jordarterne. Åtta tuſende ſvarta ſlafvar arbeta beſtändigt uti grufvorna, emedan metallen ligger i ytan. Negrerne nyttjas aldrig i djupa grufvor, der kölden påſkyndar deras död. Vanliga bruket i *Popayan* är, att hvarje ſlaf lämnar dageligen en viſs mängd guld, och det han ſamlar deröfver, tillhör honom. Helgdagarne arbeta de för egen räkning med vilkor att de då ſjelfva föda ſig. De ſom äro

flitiga kunna köpa fin frihet, och gifta fig då med Europeiſka flickor.

Staden *Santa Fé* byggdes 1536 utaf *Gonſalvus Ximénes Queſeda* på det ſtället dit han ifrån Nordhafvet på floden *Magdalena* anlände vid ſamma tid, då *Sebaſtian Benalcazar* ditkom ifrån *Popayan*. De ſtridigheter, ſom om gränsſkillnaden uppkommo imellan bägge eröfrarne, afgjordes till *Queſedas* fördel; den nya Staden blef hufvudſtad uti Konungariket *Grenada*, ehuru tid efter annan ſtäderne *Maquito Pampelona* och *Tocayma* anlades.

Uti denna provins finnas Smaragder, en ädel ſten af en genomſkinlig grön färg; i hårdhet liknar den bergkriſtal. Man har länge trodt, att de ſkönaſte Smaragder hämtades ifrån Aſien; men ſedan ſtället, der de ſkulle fås, icke kan uppgifvas, få är nu mera afgjordt att de Smaragder, ſom uti Aſien åt Europeer ſäljas, komma ifrån America.

Spanſka hiſtorieſkrifvare tala med en öfverdrifven hänryckning om de rikedomar i ädla metaller och ſmaragder, ſom Americas

inkräktare hämta utur grufvorna uti nya *Grenada.*

Om verkligheten svarat emot deras diktfulla uppgift, så hade nybyggarnes antal bordt jämnförligen med rikedomen tilltaga; men folkmängden är der ringa, ehuru man vid ingen tidepunkt kan finna spår till några betydliga utvandringar eller förödelser.

Detta fordom för sin rikedom berömda nybygget är nu i ytterste vanmagt. Landets produkter äro obetydliga; de bestå uti medelmåttig Tobak, ett qvantum Spannemål, som affättes uti *Carthagena*, några Smaragder och litet guld, som *Neyva* dalen lämnar.

Den ryktbarhet *Santa Fé* till en del ännu bibehållit, grundar sig på stadens belägenhet, som gjort den till en nederlagsplats för Landtskaperne *Popayan* och *Choco*. Dessas produkter föras femtio franska mil landvägen på Mulåsnor till *Honda* vid floden *Magdalena*, der inlastas varor och metaller på lätta fartyg. Efter några dagars segelfart komma fartygen uti en af naturen gjord kanal, som

i medlet af förra seklet gjordes bredare: denna kanal går till *Carthagena.*

I den årstiden, då vattnet minskas, måste man tre dagsresor ifrån *Carthagena* transportera varorne på axel och mulåsnor.

Stället, der *Carthagena* är anlagd, upptäcktes 1502 utaf *Bastidas.* Tid efter annan besöktes dessa förut okända stränder utaf *La Cosa, Guesra, Ojeda, Vespucius* och *Oviedo.* Invånarne försvarade sin frihet emot Spanioerne, men då *Peter Heridia* ditkom 1527, med ett talrikt antal krigsmän, tvingades invånarne, att erkänna Spanska herravälde.

Heridia byggde och befolkade staden *Carthagena.* Franska Kapare plundrade staden 1544. Fyratioett år sednare upphrändes *Carthagena* utaf Amiralen *Drake Pointis:* en bland *Ludvig XIV:s* Amiraler borttog staden 1697.

Engelsmännen tvingades att 1741 upphäfva belägringen, ehuru Engelska flottan var 25 krigsskepp stark och medförde sex brännare, tvänne bombardér-Galioter, jämte ett tillräckligt antal landstignings troppar. Misshäl-

lighet imellan *Vernon* och *Wenthwort*, insubordination, brist på erfarenhet och kännedom gjorde, att en bland de största expeditioner emot Spanska besittningarne uti America misslyckades.

Carthagena ligger på en halfö, sammanhängande med fasta landet genom tvänne landtungor, den bredaste är tretiofem famnar. Fästningsverken äro goda; på ett berg nära staden ligger kastellet *St. Lazarus;* i fredstider är Garnisonen sjuhundrade man stark. Staden är väl byggd, der finnes vackra hus och breda gator. Invånarnes antal räknas till 25 tusend personer, dels Européer, dels Negrer, Indianer och blandning af dessa tre folkslag. Denna blandning är allmännare i *Carthagena* än uti andra Spanska besittningar, ty dit komma ständigt en mängd äfventyrare utan förmögenhet. Dessa olyckliga främlingar lefva utaf invånarnes allmosor, ligga i gathörnen och vid Kyrkodörrarne. Om deras ufelhet ökas genom sjukdom, få skötas de utaf barmhertige Negrinnor, med hvilka de ofta, enär

de tillfriſkna, utaf erkänſla gifta ſig. De bland främlingarne, ſom icke äro lycklige eller uſla nog att väcka de ſvarta qvinnors medlidande, fördelas uti byarne på landet, der de föda ſig med landtarbete, hvilka göromål invånarne utaf lättja och högfärd anſe med förakt. Klimatet anföres ſåſom orſak till invånarnes lättja.

Varman är odräglig: ett ifrån Maj månad till November beſtändigt fortfarande regn uppfriſkar icke luften, hvilken tempereras mera i den torra årstiden utaf nordväſtliga vindar. Nattens hetta är lika ſå qväfvande ſom dagens: en ſtändig utdunſtning mattar och förſvagar människo-kropparna, invånarne få en gul hy, värmen ſlappar alla fibrer, denna ſlapphet bemärkes äfven i deras ſagta och långſamma tal. De ſom komma ifrån Europa förlora inom några få månader hälſan och ett frodigt utſeende, genom en beſtändig ſtark ſvettning.

Detta tillſtånd förebådar ett ännu ſtörre ondt, hvars naturliga upphof är föga kändt. Man tror, att ſomlige ådraga ſig det genom

förkylning, andra genom en hindrad matſmältning. Det onda utbryter med faslig uppkaſtning förenad med raſeri i ſå hög grad, att den ſjuke måſte bindas: vanligen dör den ſjuke inom fyra dygn; de ſom genomgå denna ſjukdom behöfva icke frukta något nytt anfall.

Invånarne uti *Carthagena* plågas äfven utaf ſpetälſka: de Läkare, ſom tro att denna ſjukdom kommer utaf Svinkött, ſom väl ätes mycket, glömma, att lika ſå mycket ſvinkött förtärs på andra ſtällen i America, der likväl denna ſjukdom alldeles är okänd. För att hindra ſmittan, är ett Hoſpital inrättadt på landet, dit alla föras utan affeende på ſtånd och kön, ſom tros vara angripna utaf ſjukdomen. Denna kloka inrättning har förlorat mycket genom Direktörernes ſnålhet, ſom för beſparing ſkull låta de fattiga gå omkring och tigga.

De ſjukas antal är ſå ſtort, att omkretſen af Hoſpitalets område är ganſka vidſträkt; åt hvarje ſjuk anvifes en plats, der han efter råd och lägenhet får bygga och bo, till deſs

döden gör slut på hans plågor, som ofta äro långvariga. Sjukdomen retar en hos människan medfödd drift, hvarföre giftermål dessa olycklige imellan tillåtas. Detta missbruk, som fruktan för syndigare oordningar infört, föder och ökar det onda, och fortplantar sjukdomen uti nya generationer.

Om Spaniorerne voro mindre liknöjda än de äro, så kunde hos dem ett försök anställas, som kanske skulle lyckas. Uti en viss trakt i Africa, under samma höjd som *Carthagena*, smörja invånarne hela kroppen med en Olja, som en trädfrukt gifver, hvars stamm liknar Palmträdet: denna Olja har den egenskapen att uppmjuka huden och minska transpirationen. Om invånarne uti *Carthagena* nyttjade denna olja, så torde kanske spetälskheten minskas eller aldeles upphöra. Man vet att hos dem, som äro angripna af detta onda, utdunstningen, som förut varit ganska stark, fullkomligen afstannar, och att deras hud blifver hård och skarp. Denna olja, som minskar utdunstningen, borde rimligen kunna förekomma det onda, som härrör ifrån en bestän-

dig ſvettning, enär derjemte mycken renlighet iagttages.

Hamnen vid *Carthagena* är en bland de bäſta Spanſka hamnar: vidden innehåller två franſka mil, den har en ren och djup botten, ett ſtändigt lugn gör ankringen ſäker; det fordna inloppet var en ſmal Kanal, ſom beſköts utaf batterier, anlagde på bägge ſidor. Då Engelſka flottan förſtörde deſſa fäſtningsverk 1741 ſå igenfyllde Spaniorerne kanalen, en äldre öppnades å nyo, ſom ſvårligen någon fiendtlig flotta kan paſſera.

Så länge Spanien nyttjade Galions till Handeln med *Perou*, ſå ſeglade deſſa ſkepp till *Carthagena*, innan de anlände till *Portobello*: der lämnade de ſådana varor, ſom voro begärliga inuti landet, för hvilka varor de vid hemreſan hämtade betalning. De handlande uti *Lima* beklagade ſig öfver detta bruk. De påſtodo att, vid deras återkomſt ifrån marknaden, landet var förſedt med alla de varor, ſom de uti *Portobello* upphandladt; för att tillfridsſtälla dem, beſlöt Regeringen att

låta Galionerne gå direkte på *Portobello* i ſtället för *Carthagena.*

Provinferne *Santa Fé*, *Popayan* och *Quito* tvingades genom denna ändring att antingen hämta ſina förnödenheter på marknaden uti *Portobello*, eller att åtnöja ſig med ſådana utſkotts varor, hvilka der icke kunnat affättas. Efter flera års förlopp återſtälldes handeln 1730 på gamla foten, med den inſkränkning likväl, att all handel med Europeiſka varor imellan de ſiſtnämnde provinſer och *Perou* ſträngt förbjöds.

Affkaffandet utaf Galions har icke medfört någon ändring. Värdet af de varor, ſom ifrån Europa ſändas till *Carthagena*, öfverſtiger fällan fem millioner Liver. Man vet med ſäkerhet, att uti Myntet i *Santa Fé* metallers myntning årligen ſtiger till mera än tio millioner liver, ehuru ändå icke allt guld, ſom utur grufvorna upphämtas, förvandlas i penningar. En myckenhet guld går hemligen utur landet på flera ſtällen vid kuſterna. *Chocos* rikedomar komma på floden *Atrato*, uti Dariſke viken. Metallerna ifrån provin-

ſen *Popayan* åtfölja floden *Magdalenas* mångfaldiga utgreningar. Spanien kan icke hindra denna ſmyghandel, ſå länge detta Rike följer ſina gamla grundſatſer. Ett förnuftigare ſyſtem kunde qvarhålla guldet, och derigenom gifva ett ſtörre värde åt de produkter, ſom odlas uti deſſa landſkap.

Imellan floderne *Orenoque* och *Magdalena* finnes en vidlyftig landſträcka, långs med hafvet: den upptäcktes af *Ojeda Johan de la Coſa* och *Americus Veſpuſius* 1499. Stället der de ankrade, kallades för ſin likhet med Venedig, *Venezuela* eller lilla *Venedig*. Deſſa äfventyrare borttogo invånarne och förde dem till de öar, hvars fordna åboer Spaniorerne mördat. *Johan Ampuez* anlade 1527 ett nybygge och lofvade Spanſka Monarken ett landſkap, rikt på ädla metaller.

Carl V, ſom af *Velſerne*, de rikaſte Tyſka Handlande uti *Augsburg*, lånt ſtora penningeſummor, afträdde åt dem provinſen *Venezuela* ſåſom ett lån under Konungariket *Caſtilien*. Man borde väntat, att Handlande, ſom

vunnit ſin förmögenhet på varor, ſkulle uppmuntrat landtbruk och odling, att Tyſkar, ſom kände bergshandtering, upptagit rika grufvor. *Velferne* gjorde intetdera. De ditſkickade några hundrade Tyſka ſoldater, vane vid plundring; under deras anförare *Alfinger* och *Sailler*, genomvandrade deſſa röfvare landet, lade Indianerne på pinbänken för att tvinga dem att bekänna hvareſt de gömt de hos dem förmenta rikedomar. Hunger och Indianernes giftiga pilar befriade jorden ifrån deſſa odjur.

Spaniorerne togo åter denna Provins i beſittning, ſom *Velferne* öfvergifvit, men deras uppförande var lika omänſkligt med de förres.

Bland de produkter, ſom provinſen *Venezuela* frambringar, är *Cacao*-bönen den betydligaſte. Cacaoträdet är af medelmåttig ſtorlek, utaf deſs rötter uppväxa vanligt Fem å Sex ſtammar: trädſlaget är hvitt och ſkört, roten röd och knölig, grenarne växa nedåt, bladen äro ovala och ſpitſiga. Blommorna ſitta i ſmå buketter långs med grenarne. Bönorna äro inneſlutne uti en hylſa i form utaf en

ſpetſig Melon af ſex eller ſju tums längd på fyra à fem tums bredd, indelte uti flera rader, ſom innehålla imellan tjugo à tretio bönor; deras godhet beror på den Oljan de hyſa, följakteligen på deras fullkomliga mognad. Så ſnart yttre ſkalet ifrån gröna och gula färgen förändrats till en mörk muſcusfärg, få afplockas frukten, ſkalet öppnas och mandlarne ſamlas uti ett tråg, der de komma uti gäsning, hvarigenom de förlora ſin öfverflödiga fuktighet; bönorne torkas ſedan vid ſolen; de hålla ſig länge, men förlora ſin olja ſmåningom, ſom utgör deras värde. Cacaoträdet växer upp af bönor, ſom ſättas på fem à ſex fots afſtånd ifrån hvarandra; trädet växer fort och bär frukt efter tvänne års förlopp. Cacao behöfver en fet jordmon, ſkugga emot ſolſtrålarne, ſkygd af ſtarkare träden emot ſtarka ſtormar och tillräcklig fuktighet.

Ifrån *Venezuela* och *Soconuſco* fås de bäſta Cacaobönor. Under tvänne ſeklers lopp hade moderlandet ingen vinſt utaf *Venezuela*.

Denna Provins tog alla ſina förnödenheter ifrån *Curaco* utaf Holländarne; i afbetalning gafs Cacaobönor, ſom Holländarne med en betydlig vinſt fällde i Europa, äfven åt Spanien. Uti en få ſtor vanmagt var handeln, då några Handlande uti provinſen *Guypuſcoa* 1728 förenade ſig uti ett bolag, ſom hade handeln på *Venezuela* till föremål. Octroyens förnämſta vilkor var, att Kompaniet för alla utgående och inkommande varor ſkulle till Regeringen betala alla förut beſtämda afgifter. I början fick bolaget blott tillſtånd att ſkicka tvänne fartyg, men 1734 ficks rättighet att ſkicka få många ſkepp, ſom bolaget fant nödigt. 1742 vann bolaget Privilegium excluſivum i affeende till handeln på Departementet *Caraka;* ſamma rättighet vunno de tio år ſednare på Departementet *Maracaebo.* Provinſen *Venezüela* är deld i deſſa tvänne Gouvernementer.

Till 1744 ſkulle alla Kompaniets handelsfartyg utlaſta ſina laddningar uti Cadiz: ſedermera fingo ſkeppen tillſtånd, ſedan de lämnat ett beſtämdt qvantum Cacao, att gå med

ſina öfriga laddningar till hamnen *St. Sebaſtian*, der äfven bolagets delägare hade ſina allmänna ſammankomſter, till deſs 1751 de flyttades till Hufvudſtaden, då hvartannat år ordföranden, ſom väljes bland Indiſka Rådets ledamöter, ombytes.

År 1752 anlades Magaſiner i *Corogna*, *Alicante* och *Barcelona*. För att hindra några rika delägare att tillhandla ſig hela Cacaoladdningen, ſom ſedan i minut ſåldes till ett öfverdrifvit pris, befalte Regeringen, att Cacao uti Magaſinerna ſkulle ſäljas i minut för ett viſſt faſtſtäldt pris. Aktierne förvandlades 1753 till faſt ägendom: utaf dem kunde inrättas Majorater, hvilka hvarken kunde ſäljas eller delas. År 1761 förbandt bolaget ſig att åt Aktie-ägare lämna värdet utaf ſexton Aktier, ſåſom förſkott. Aktierne lämnades i underpant: de ſåldes för bolagets räkning, enär de efter en viſs tid icke af ägaren inlöſtes. Ändamålet var att hjelpa de delägare, ſom behöfde penningar och att derigenom bibehålla bolagets kredit. Bolagets privilegium utvidgades 1776 till *Cumana*, *Orenoque*, öarne *St. Margareta* och *Trinidad*.

Folkmängden ökades uti *Venezuela*, nya plantager anlades, odlingen tilltog, boſkaps-hjordar blefvo inuti landet mindre fällſynta. Förbättringarne voro mäſt ſynbara uti landſkapet *Caraque*. Staden, ſom har ſamma namn, räknade 24 tuſend invånare. *Guayra* blef genom konſten tämmelig god hamn.

Vid *Puerto Cabello*, en bland de bäſta Americanſke hamnar, byggdes tre hundrade hus. Läſaren bör känna orſakerna till en under ett tryckande Monopolium ſå ovanlig framgång.

Bolaget uti Spanien inſåg tidigt nog, att deſs intereſſe var förenadt med Koloniernes. De lände åt invånarne utan ränta ett Kapital utaf 3 millioner 240 tuſend liver, hvilken ſkuld uti produkter ſkulle afbetalas: den ſom briſtade i ſin ingångna förbindelſe, ſtämdes för domſtolen, ſom afdömde målet.

Bolagets Magaſiner uti Kolonierne voro förſedde med alla de varor, ſom nybyggarne behöfde. De emottogo alla de produkter, ſom invånarne lämnade. Tillgång och afſättning ſaknades följakteligen aldrig.

Prifet för Europeiſka varor beſtämdes af provinſens ſtyresman. Landets produkters värde faſtſtäldes utaf en Direktion, beſtående af de ſtyrande i provinſen, af Koloniſter och bolagets Faktorer. De koloniſter, ſom voro miſsnöjde med prifet, ägde rättighet att för egen räkning ſkicka en ſjettedel utaf ſina produkter till Europa och hämta varor derifrån tillbakars, likväl alltid på bolagets egna ſkepp.

Genom få kloka anſtalter, fick Jordbrukaren ſin möda bättre betald, de ſkadade endaſt några få driftiga och tilltagsna handlande, ſom förut tillhandlade ſig för ett lågt pris, landets produkter, hvilka de fälde åt främmande ſjöfarande med en betydlig vinſt.

Åren 1748 till och med 1753 ſkickade bolaget till Kolonien Europeiſka varor för tre millioner 197 tuſend 327 liver. Kolonien betalte varorne med 239 tuſend 144 liver i penningar, 37 tuſend Centner Cacao, ſom fäldes till 5 millioner 332 tuſend liver, 2500 centner tobak, ſom fäldes till 178 tuſend två hundrade liver, 157 centner Indigo till 198

tuſend 990 liver, 22 tuſend oberedde hudar till 356 tuſend 400 liver, Dividi, ett färgämne till 27 tuſend liver. Varuexport-ſumman ſteg till 6 millioner 831 tuſend 134 liver. Den ſynbara vinſten var 3 millioner 634 tuſend 407 liver. Men enär alla bolagets utgifter afdrogos, ſom beräknades till 1 million 932 tuſend 500 liver, ſå var bolagets verkeliga vinſt 1 million 701 tuſend 897 liver.

Exporterne hafva ſedan ännu anſenligen blifvit ökta, ehuru ſmyghandeln oaktadt bolagets förſigtighetsmått, ſom håller tio kryſſande fartyg med fem hundrade mans beſättning och tio å tolf poſteringar, icke fullkomligen kunnat förekommas; en nog betydlig contrebands handel drifves uti *Coro*.

Bolaget har åt moderlandet lämnat Cacao för hälften lindrigare pris än Holländarne, ty centnern, ſom i fordna tider betaltes med 320 liver, ſåldes af Kompaniet för 160 liver.

Spanſka Regeringen har dragit mycken förmon utaf bolagets inrättningar; förut ſvarade inkomſterna aldrig emot utgifterna, e-

huru de. fednare anfenligen blifvit ökte genom *Puerto Cabellos* anläggande, fom koftat 1 million 620 tufend liver och genom ett ftörre antal troppar inuti landet, få har fkattkammaren kunnat använda betydliga penningefummor uti *Cumana*, *Trinidad* och *Margareta*. I Europa betala Koloniens produkter en afgift utaf 1 million 600 tufend liver och fegelfarten håller 1500 Matrofer uti en beftändig verkfamhet.

I början ville Kolonifterne, ehuru de kunde deltaga uti bolaget, icke lämna fina produkter. Få perfoner deltogo uti Kompaniet, ehuru Konungen, Drottningen och Infanten *Don Louis* föregick dem med exempel. Aktiernes antal, fom enligt inrättningen var faftftäld till tre tufend, gick endaft till femton hundrade; Kapitalet var fåledes tre millioner i ftället för fex. Oaktadt deffa fvårigheter blef likväl utdelningen redan i de förfta åren betydlig. År 1752 var Kompaniets ftående Kapital fördubbladt genom befparingar; 1766 fteg grund-kapitalet till 9 millioner: fem för hundrade betaltes i intereffen, obe-

räknade några utomordentliga utdelningar. År 1772 hade Kompaniet 9 millioner afbetalte utaf Kompaniets ſkuld och ändå 5 millioner 955 tuſend 141 liver öfverſkott.

Bolagets uppförande har alltid varit förſigtigt, genom redlighet har det undvikit alla koſtſamma tviſter: till förekommande af ſjö-olyckor har Kompaniet aſſekurerat ſkepps-laddningarna. För att vinna nationens välvilja hafva Kompaniets tänkeſätt och företag varit medborgerliga. Det började 1735 driftigare utvidga Gevär-faktoriet uti *Placentia*, der nu, i ſtället för åtta tuſend gevär, fjorton tuſend årligen tillverkas.

Kompaniet åtog ſig äfven 1766 att hugga ſkepps-virke uti *Navarra*, och att föra det till floden *Vidaſſoa*, och flotta det till hamnen *Ferrol*, hvilket varit mycket fördelaktigt för Spanſka Marinen.

Kuſten *Cumana* upptäcktes 1498 utaf *Columbus*. *Ojeda*, ſom följt denna ſtora ſeglaren, återkom dit året derefter. De äfventyrare, ſom ſedermera ditkommo, plundrade och röf-

vade på denna kuſten lika ſom uti de öfriga Americanſka länder. Den ädelmodige *Las Caſas* förefatte ſig att göra ett ſlut på Indianernes elände. Han hade blifvit Präſt för att kunna arbeta på deras omvändelſe; ſom männiſka förbittrade Europeernes barbari honom mera än Indianernes vidſkeppelſe. Han reſte ifrån den ena verldsdelen till den andra, använde allt för att beveka tyrannerne och lindra Indianernes olyckliga öde.

Öfvertygad om att redan inrättade Kolonier icke kunde förbättras, beſlöt han att ſjelf ſtifta ett nybygge. Hans Koloniſter ſkulle blifva jordbrukare, handtverkare eller misſionärer. En färſkildt drägt, prydd med ett korſs lik *Calatrava*-Riddarnes, ſkulle ſkilja hans nybyggare ifrån den hatade Spanioren; *Las Caſas* trodde utan krig kunna införa hyfsning och ſedlighet ibland Indianerne: han begärde inga penningeförſkotter utaf Regeringen. Länge afſlogs hans anſökan: ſluteligen anvistes *Cumana* honom, der han kunde verkſtälla ſin plan.

Las Casas genomvandrade Caſtilien för att värfva nybyggare, vana vid jordbruk och handtverk. Men denna klaſs medborgare öfvergifva ogärna ett älſkadt fädernesland; blott tvåhundrade öfvertaltes att följa honom, med dem anlände han lyckligt till *Porto Rico* 1519.

Las Caſas fann, efter en tvåårig frånvaro, tillſtåndet i America helt förändradt. Spaniorernes grymhet hade totalt ödelagt Indianſka folkſtocken på öarne, de tvingades att på faſta landet hämta ſlafvar. Detta barbari uppretade alla vilda folkſlag, hvilka älſkade ſin frihet. För att hämnas, mördade Indianerne alla Europeer, ſom föllo i deras händer; tvänne Misſionärer, ſom, efter all fannolikhet, i ett godt uppſåt blifvit förde till *Cumana*, blefvo olyckliga offer för Vildarnes hämnd.

Ocampo kom ifrån *St. Domingo* för att ſtraffa ett brott, begångit emot ſjelfva himmeln, och Spanſka Generalen for ſjelf fram ſom ett vilddjur, brände och röfvade; en liten by anlades ſom *Ocampo* kallade *Toledo*.

Denna illa förſvarade by var den enda plats, ſom *Las Caſas* och hans följeſlagare kunde bebo. De fleſte dödades utaf Indianerne, de få ſom voro qvar tvingades 1521 att uppſöka en ſäkrare friſtad.

Några Spaniorer hafva ſedan den tidpunkten inrättat ett nybygge uti *Cumana*, men deras antal har varit ringa. De hafva alldrig vågat begifva ſig ifrån kuſterne inuti landet. I ſednare tider har moderlandet årligen ditſkickat tvänne mindre fartyg med Europeiſka laddningar, för hvilka de i byte hemfört Cacao.

Spanſka beſittningarne vid Orenoque.

Columbus upptäckte 1498 floden *Orenoque*, hvars ſtränder kallades Spanſka *Guijana*. Denna ſtora flod har ſitt urſprung uti *Cordillierne*, den kaſtar ſig på ſyratio ſärſkilte ſtällen uti hafvet, ſedan floden under ett långt fortſatt lopp blifvit ökt med flera ſtörre och mindre

ſtrömmar. Deſs fart är ſå ſtark, att hon tränger ſig genom den ſtarkaſte uppſjö.

Orenoquens vatten bibehåller flera mil uti hafvet ſin ſötma. Strömmen är likväl olika häftig. *Orenoque* börjar ſtiga uti April och ſtiger beſtändigt uti fem månader, den ſjette bibehåller den ſig oföränderlig vid ſamma höjd, ſedermera aftager han uti fem månader och förblifver äfven uti Mars oföränderlig uti ſin minſkning: denna beſynnerlige omväxling är alla år lika.

Detta ſenomen tyckes endaſt bero utaf hafvet. Under det halfva året, ſom *Orenoquen* tilltager, är jorden mindre än hafvet lodrätt blottſtäld för ſolſtrålarne, då deremot de ſex andra månaderne jordytan emottager ſålſtrålarne perpendiculärt. Solen verkar då mindre på hafvet och floderna, ſom ohindrade uti deras lopp ökas endaſt utaf den på bergen ſmälta ſnön och regnvattnet. Kan hända att flodens ökning är en följd af regnet, ſom en viſs årstid faller ymnogt. För att gifva en beſtämd orſak till detta fenomen borde man noga känna *Orenoquens* förhållande till *Ama-*

zon-floden genom *Rionegro*. Man kunde då i olikheten af deras läge, urfprung och utlopp, uppföra ſkälen till en ſå befynnerlig naturens verkning. Men många ſvårigheter ſkulle möta en dylik underſökning. *Orenoquen* är lika på alla ſtällen ſegelbar: defs bädd uppfyld med farliga klippor tvingar ſeglaren att föra ſå väl båt ſom lifsmedel långa ſyckten på landet.

Före Europeernes ditkomſt kände de folkſlag, ſom bodde vid *Orenoquens* ſtränder, hvarken bruket utaf kläder, eller lydnad för lagar, ordning och ſtyrelſe. Fattige, men frie, lefde de utaf jagt, fiſke och vilda trukter. Utan annan odlings redſkap än en käpp att röra om jorden med, kunde åkerbruket ej vara i flor. Qvinnorna lefde under det grymmaſte förtryck. Bland alla folkſlag, ſom endaſt fätta värde på ſtyrka och mod, är ſvaghet föraktad, allt arbete anſes nefligt för mannen, det blir qvinnans lott: bland herdar eller de folkſlag, ſom betecknas med namnet Nomader äro qvinnorna mera aktade. Ett mindre kringvandrande yrke och en rikare utkomſt ger an-

ledning till ett beqvämare lefnadsſätt; man lefver mera tillhopa: man delar ſina göromål och man förenar med det fyſiſka nöjet äfven en ädlare känſla.

Föreningen könen imellan blifver ömmare och fullkomligare hos de folkſlag, der åkerbruk infört ägendomsrätt. Olikheten uti förmögenhet, ſom ſnart viſar ſig, medför olikhet uti anſeende. Äktenſkaps bandet är då icke blott en följd af ſlumpen, der fordras en viſs paſſande likhet, man måſte behaga för att vinna ſin önſkan och denna nödvändighet ökar könets anſeende och värdighet. Handel och konſter gifva könet ett ännu ſtörre värde. Den inre ſtyrelſen, ſom, under mannens oftare frånvaro, fordrar en nogare tillſyn, uppmuntrar qvinnan till uppfyllandet af husliga dygder: vördnad och tillgifvenhet af den, ſom omgifva qvinnan, blir en nödvändig belöning för hennes aktningsvärda bemödanden.

En mera tilltagande välmåga, medför mera ſorglöshet: förnämſta omſorgen blifver då

att förekomma ledsnad, söka nöjen och njutning. Vid denna *epok* söker man omgänget med könet dels för de behag som det fått utaf naturen, dels för dem som det förvärft genom uppfostran: Fruntimren spela då en betydlig rol på verldstheatern. Vårt köns yppersta omsorg blifver att behaga dem, den största äran att vara utmärkt af dem framför andra. En fullkomlig frihet råder imellan makar likfom uti naturens tillstånd, likväl med den skillnad, att de äro mera liknöjda sins imellan, mera måna att behaga andra. Uppfostringsmödan, lämnad åt främmandes lejda vård, är oftare åtföljd af kallsinnighet imellan föräldrar och barn. Ett så lättsinnigt åsidosättande utaf heliga plikter är det säkraste tecken till ett fullkomligt sedeförderf.

Tyranniet emot könet, hårdast vid *Orenoquens* stränder, är orsaken till folkbristen uti denna eljest af naturen gynnade trakt. Mödrarne döda flicke-barnen genom ett grymt bruk att så nära affkära nafvelsträngen, att de dö af förblödning. Kristendomen har icke kunnat utrota en så affkyvärd plägsed. Jesuiten

Gumilla bevittnar det: underrättad om att en af hans *néophyter* begått ett dylikt brott, förebrådde han henne det på ett rörande och eftertryckligt sätt; hon afhörde honom utan synbar sinnesrörelse och sedan hon begärt tillstånd att försvara sig sade hon: "Gifve Gud! vördnadsvärde fader, att min moder, då jag föddes, haft medlidande och ömhet för mig och befriat mig ifrån alla de plågor jag lidit och ännu kommer att lida till min död. Om min moder qväft mig vid födslostunden, så hade jag upphört att lefva utan att känna dödens bitterhet. Ack! mitt lidande kan icke beskrifvas, när skola mina plågor slutas."

"Föreställ dig fader hvad en qvinna måste utstå bland dessa barbarer. De beledsaga oss på fältet med sin båga och sina pilar: vi måste följa dem med våra barn, af hvilka det ena oftast ännu hänger vid vårt bröst, och det andra måste bäras uti en korg: de roa sig med jagt och fiske, vi måste gräfva och odla jorden, vi måste skörda de fält, som vi fuktat med vår svett och våra tårar. De komma hem utan någon börda, vi måste hämta dem

rötter och mais. De spåka och roa sig med sina vänner, vi måste tillaga deras aftonmåltid, skaffa ved och vatten. De njuta en sorglös hvila, vi deremot tillbringa en del af natten med tillredningen utaf *chica*: (Indianskdryck af mais). Hvad är vår belöning? jo! den att, när de berusat sig, blifva slåpade vid håret och slagna af våra bödlar."

"Ack, Fader! du vet sjelf om vår klagan är billig, du ser vårt dagliga lidande; men vår största olycka är okänd för dig; det är visserligen svårt för en usel Indianska att vara sin egen mans träl, men vida svårare är likväl att efter tjugo års förlopp blifva befalld af en ung oförståndig qvinna, som slår våra barn och handterar oss som tjenstbjon, nej! fader, jag upprepar det än en gång, gifve Gud! att min moder hade begrafvit mig, då jag föddes, mitt hjerta hade då icke lidit så mycket, mina ögon ej fält så många tårar."

Spaniorerne, som, uti denna fruktbärande landsträckan, ej funno de metaller, som

enſamt föraktade deras begär, föraktade en beſittning, ſom i deras ögon var utan allt värde, den glömdes till dess 1753 *Nicolaus de Yturiaga* ditſkickades. Denne vise man inrättade en ordentlig ſtyrelſe uti Kolonien, ſom, få länge vanvårdad, var af ringa betydenhet.

1771 räknade man vid *Orenoquens* ſtränder 13 byar. Folknummern gick då till 4 tuſend 219 perſoner dels Spaniorer, Metis och Negrer. Indianernes antal, ſom vid ſamma tidpunkt öfvergifvit ſin vilda lefnad, voro fördelte uti 49 byar utom enſtaka gårdar.

De fem, ſom Jeſuiterne vårdade, räknade ett tuſend fyrahundrade tjugoſex invånare, tre hundrade fyratiofyra hemmansdelar och tolf tuſend kreatur, ſå väl häſtar ſom mulåsnor och boſkap.

Ellofva under Franſiſcanernes Direktion räknade ett tuſend 934 invånare, 305 hemmansdelar och 950 kreatur.

Ellofva under Capuſinerne ifrån *Arragoniens* öfverinſeende räknade två tuſend 211 invånare, 470 hemmansdelar, 507 kreatur.

De återſtående under Capuſinerne ifrån *Cataloniens* öfverſtyrelſe räknade ſex tuſend

830 invånare, tre tusend 142 hemmansdelar och 46 tusend kreatur.

Till 1780 och förmodligen längre innehade Holländarne på *Curacao* handeln med denna Kolonie. Europeer och Negrer afgjorde sin handel sjelfve, men Missionärerne voro *Neofiternes* fullmägtige.

Man bör hoppas, att Kolonien under senare tider kommit till en högre grad af välmåga, hvartill landets fruktbarhet gifver mycken anledning. Imellan den vilda lefnaden och samhällens inrättning har man en omätlig öcken att genomvandra, men ifrån samhällens barndom till handelns tillväxt är mellanrummet ganska korrt. Frukten af Koloniens tilltagande välmåga skulle tillskynda Spanien en betydlig vinst, genom byteshandeln af Koloniens produkter emot de öfverflödsvaror, som en beqvämare lefnad fordrar. Snart skulle de landskap, som ligga imellan *Magdalena*-och *Orenoqve*-floderna, öfverträffa i rikedom och odling de många andra Kolonier, hvilkas fruktbarhet man länge beundrat och omtalat.

CHILY.

Den delen utaf America, känd under namnet *Chily*, gränsar åt öster till obebodda öknar, uti väster till Söderhafvet ifrån Perouvianska gränsen till Magellanska sundet. Incas hade bemägtigat sig en del af denna vidlyftiga landsträcka. De ärnade underkufva den återstående delen, då oöfvervinnerliga hinder mötte verkställigheten.

Så snart Spaniorerne fullbordat eröfringen utaf *Perou*, så vände de sina vapen emot *Chily*. *Almagro* gick öfver *Cordillierne* 1535, och ehuru han under en så lång och besvärlig march förlorade mycket utaf sitt folk, så emottogs han med undergifvenhet af alla de folkslag, som förut lydde den Perouvianska kroffade spiran. Indianernes fruktan för Spaniorernes vapen hade säkert tillskyndat honom än större fördelar, om ej enskilte angelägenheter återkallat honom uti hjertat af det eröfrade riket, der hans lif hann ett olyckligt slut.

Spaniorerne fyntes 1541 åter uti *Chily*. *Valdivia*, fom anförde dem, fann i början intet motftånd: invånarne voro fysfloſatte med ſkörden, men ſedan den var fulländad, började des ett krig, ſom räckte uti tio år, emedan några Indiſka Cantoner enviſt förſvarade ſin frihet oagtadt beſtändiga förluſter.

En Indianſk anförare, ſom ålder och ſjuklighet hindrade att öfvergifva ſin boning, hörde omtalas ſina medbröders olyckor och fattade det beſlut att oagtadt ſina krämpor blifva ſina landsmäns anförare. Han upprättade tretton Kompanier utaf ett tuſen man hvardera, ſom ſkulle följa efter hvarandra och förde dem emot fienden: få ſnart den förſta truppen blef ſlagen få ſkulle den icke repliera på den andra utan famla ſig bakom den ſiſta. Denna befallning, ſom noga åtlyddes, gjorde Spanſka anföraren villrådig och ſpridde beſtörtning bland Spanſka Soldaterne: de funno alltid nya fiender att ſtrida emot, utan att vinna någon afgörande fördel. Både folk och häſtar behöfde hvila.

Valdivia befalte retraiten till ett trångt pafs, der han lätt kunnat förfvara fig, men Indianernes Arrier-garde hade befatt paffet medan Avant gardet följde fienden. Han blef omringad och mördad med femton hundrade Ryttare, fom utgjorde hans Armée. De villde begagnade fin feger, härjade ech brände de fläfte Spanfka nybyggen. Säkert hade alla haft famma öde; om ej en betydlig förftärkning ifrån *Perou* fatt de öfvervunne i ftånd att förfvara de platfer, fom voro bäft befäfta-de. Spanioerne gjorde väl federmera några vidfträcktare eröfringar, men öfverallt mötte dem det mäft hårnackade motftånd.

Deras oförfonligafte fiender äro de folkflag, fom bo uti *Arauco*, *Tucapel* och vid födra ftranden utaf *Biobio*-ftrömmen, de likna uti feder och tapperhet Norra Americanerne, de medföra uti fält hvarken trofs eller lifsmedel, fäkra att öfverallt finna fin föda, lämna de utan faknad den landfträcka, fom de icke kunna förfvara: deras rörelfer äro af en ovanlig fnabbhet, de bjuda fina grannar att med dem angripa en gemenfam fiende: en fä-

dan uppmaning kallas att låta pilen gå, emedan den går haſtigt ifrån en boning till en annan under fullkomligaſte tyſtnad. Uti nattens mörker angripa de Spaniorernes bopålar och ifrån det ena ſtället till det andra ſpriddes förödelſe och döden.

Männerne mördas, de hvita qvinnorna bortföras och detta är orſaken till de många hvita och blonda Indianer. Deras här, ehuru mindre öfvad, vågar likväl angripa de bäſt befäſtade poſter; nya hjelptroppar erſätta förluſterna och deras häftiga anfall lyckas ofta; tvingas de till återtåg, ſå ſamlas de efter några dagar ånyo, för att rickta ett nytt anfall på ett annat ſtälle. De anſe ſig icke vara öfvervunna, om ej de äro omringade. Segervinnare tro de ſig vara, om de upphinna ett ſtälle, der de kunna förſvara ſig. En Spaniors hufvud, ſom de bära uti triumf, är en tillräckelig erſättning för förluſten utaf hundrade Indianer. Ett ſådant folkſlag är omöjligt att öfvervinna.

Landet är ſå vidſträckt, att de ſvårligen kunna utrotas. De taga ſin tillflyckt uti o-

genomträngliga ſkogar, för att, ſedan de fått förſtärkning, åter anfalla de platſer, hvilka de öfvergifvit. Det är denna omväxling af flyckt och anfall, af djerfhet och förſigtighet, ſom gör dem oöfvervinnerliga.

För deſſa folkſlag är krig ett tidsfördrif, de föra dem utan koſtnad och utan ſvårighet; de frukta ej deſs längd: deras grundſats är att aldrig begära fred. De högdragne Spaniorer tvingas att förſt begära den: äro villkoren antagliga, ſå hålles en gemenſam öfverläggning. Spanſka Gouverneuren och Indianſke anföraren, beledſagade utaf de förnämſta Officerarne, komma under en glättig måltid öfverens om Freds-Traktaten. Vanligen måſte freden köpas utaf Spaniorerne med några ſkänker; efter flera fruktlöſa förſök hafva Spaniorerne öfvergifvit hoppet att göra ſtörre inkräktningar uti *Chily*, de hafva befäſt ſina gränſor med flera ſkanſar, för att förekomma föreningen imellan de Indianer, ſom erkänna Spanſka herraväldet och dem, ſom förſvarat och bibehållit ſin frihet.

Vid hafsſtranden äga Spanıorerne *Valdivia*, *Valparayſo*, *Coquimbo* och *la Serena*, ſom tillika äro goda hamnar. Uti det inre utaf landet ligger *St. Jago*, Koloniens hufvudſtad. Huſen uti deſſa ſtäder äro låga, utaf obrändt tegel och oftaſt täckte med halm. Detta uſla byggningsſätt öfverensſtämmer förträffligen med landets natur, der jordbäfningar äro vanliga, äfven ſom med invånarnes håglöshet.

Folkſtocken är uti *Chily* föga talrik, man räknar der tjugu tuſen hvita och ſextio tuſen Indianer och Negrer, ſom äro vapenföra. Miliſen, ſom fordom beſtod af två tuſen ſoldater, blef, för beſparingen af en dryg koſtnad, nedſatt till fem hundrade i början af förra ſeklet: lugnet har likväl bibehållits, emedan Indianerne äro befriade ifrån koppſkatten, äfven mildare behandlade än uti andre Spanſka beſittningar. Det mod, hvarmed de förſvarade friheten, förſkaffade dem förmonligare vilkor, äfven då de förlorade den; fruktan att de kunna en gång förena ſig med de oafhängiga Indianſka folkſlagen har hin-

drat Spaniorerne ifrån att bryta den ingångne kapitulationen.

Om *Chily* är mindre odlad, så är det icke klimatets fel, som är hälsosammare än i de öfriga Provinser uti Södra America. Der finnes ingen provins uti Spanien, som i afseende till temperaturen kan jämföras med *Chily*.

Man har öfverdrifvit guldgrufvornas afkastning; hela beloppet som nu myntas uti *St. Jago*, utgör blott en årlig summa af Fem millioner. Den förträffliga kopparn, som hämtas ur grufvorna vid *Coquimbo*, cirkulerar uti *Perou*. Alla Europeiska frukter trifvas väl under *Chilys* blida klimat. Vinet skulle blifva förträffligt, om konsten uti tillredningen hjelpte naturen. Skörden anses för dålig, om den går under femtionde kornet.

Handeln uti Chily.

Oaktadt alla dessa förmoner är likväl handelsrörelsen inskränkt; den sträcker sig endast

till *Perou*, *Paraguay* och de vilda, som bo vid Koloniens gränsor. Åt de senare byter man bort varor utaf obetydligt värde emot oxar och häftar, äfven emot deras egna barn. Oaktadt deras smak för Europeiska varor, lämna de icke sina bopålar för att förskaffa sig dem, de måste föras till dem.

Köpmännen begär utaf husfäderne tillstånd att få handla; enär han fått det, genomfar han alla Indianska byar, lämnar sina varor åt dem, och när allt är bortsåldt, så utsätter han dagen till sin afresa; alla köpare infinna sig då med betalningen uti den byn, der han börjat handla. De lämna en eskort, som beledsagar de i byte lämnade slafvar, oxar och häftar öfver deras gräns. Bedrägeri, är en ibland Indianerne okänd last.

Till 1724 sålde man vin och starka drycker åt Indianerne; men denna handel blef för dess farliga följder alldeles förbjuden. Detta förbud, som förekommit fylleri, har verkat mera lugn; men hadeln med Indianerne blifver ändå alldrig så förmånlig, som den

med *Perou.* *Chily* lämnar åt *Perou* hudar, torra frukter, koppar, falt kött, häftar, hampa, hvete och guld.

Ifrån *Perou* tages Tobak, Säcker, Cakao, oäkta Poftlin, Kläden, Tyger och Hattar. Skeppen ifrån *Callao* komma till *Valparayfo.* Seglingen längs med kuſterna var få långſam, att ett helt år behöfdes till fram- och återreſan. Indianſka ſtyrmännen vågade aldrig förlora landet utur ögnaſigte. En Europeiſk ſtyrman, ſom bemärkt vindarne, gjorde farten på en månad. Han anſågs ſom en trollkarl. Inqviſitionen, lika löjlig för ſin okunnighet, ſom föraktlig för ſin grymhet, lät häckta ſtyrmannen; den at honom om bord förde dagbok upplyſte hemligheten; hans efterdöme följdes ſedan af alla ſeglare imellan *Chily* och *Perou.*

Till ſjöſs är ingen kommunication imellan *Chily* och *Paraguay*, ty Spaniorerne paſſera ogärna *Magellanſka* viken, eller förbi *Cap Horn.* Alla varor föras landvägen, ehuru den ifrån *St. Jago* till *Buenos Ayres* räknas

vara 300 franſka mil, hvarutaf 40 mil öfver *Cordilliererne* äro högſt beſvärliga. Mängden af Mulåsnor, ymnoghet på lifsmedel och foder, gör transporten mindre ſvår än man ſig föreſtäller. *Chily* ſkickar till *Paraguay*, *Ponchos*, (en ſlags yllen väfnad, ſom nyttjas till mantlar) vin, bränvin, olja och guld. De hämta ifrån *Paraguay*, vax och *Paraguay*-örten: Europeiſka varor och ſlafvar, ifrån *Buenos Ayres*.

Länge ſaknade *Chily* den förmån att få handla direkte med Spanien; alla Europeiſka varor påfördes Kolonien ifrån *Perou*: dit de kommo öfver *Panama* och åledes i *Perou* voro mycket dyra. År 1778 i Februari månad, fingo alla hamnar i Spanien tillſtånd, att direkte ſkicka handelsſkepp till *Chily*.

Rättelser:

Pagina 1 rad. 19 ſtår *rika* - läs råa.
pag. 4 r. 20 ſt. *mordiſka* - l. nordiſka.
p. 23 r. 13 ſt. *pairates* - l. privates.
p. 33 r. 15 ſt. *han* - l. den.
p. 45 r. 3 ſt. *har* - l. hade.
p. — r. 20 ſt. *gunſtlingar* - l. gunſtling.
p. 57 r. 7 ſt. *Herrea* - l. Herrera.
p. 75 r. 10 ſt. *men* - l. med.
p. 79 r. 13 ſt. *Jaſpenda* - l. Jaſpeada.
p. — r. 16 ſt. *Nejra* - l. Negra,
p. — r. 23 ſt. *luftſref* - l. luftſtrok.
p. 82 r. 6 ſt. *kändelſer* - l. händelſer.
p. 85 r. 19 ſt. *Caudienza* - l. Audienza.
p. 92 r. 4 ſt. *nyttade* - l. nyttjade.
p. — r. 5. ſt. *välluſten ſom ägarne* - l. välluſten ſom ogärna vill förſaka nöjen och beqvämligheter: lättjan ſom ſkyr arbetet.
p. 96 r. 16 ſt. *betalas* - l. betalas med.
p. 110 r. 1 ſt. *eſt* - l. en'
p. — r. 4 ſt. *vill* - l. ville.
p. — r. 21 ſt. *metall-tillgång*; - l. metall-tillgång ifrån America;

p. 112 r. 10 ft. *Atvarado* - l. Alvarado.
p. 117 r. 17 ft. *Vilja* - l. *Vieja.*
p. 118 r. 2 ft. *Nuva* - l. Nueva.
p. 129 r. 19 ft. *händig* - l. härdig.
p. 130 r. 6 ft. *Luigues* - l. Lucques.
p. 132 r. 1 ft. *Vigoyner* - l. Vigogner.
p. 138 r. 1 ft. *länre* - l. länge.
p. 140 r. 4 ft. *bygden* - l. byggde.
p. 144 r. 17 ft. *Quippas* - l. Quippos.
p. 153 r. 12 ft. *d'Hheorada* - l. d'Herada.
p. — r. 19 ft. *Vaca* - l. Vaco.
p. 156 r. 13 ft. *artighet* - l. ärlighet.
p. 158 r. 23 ft. *Glaſca* - l. Gaſca.
p. 173 r. 1 ft. *Papayan* - l. Popayan.
p. — r. 2 ft. *Cordillerne* - l. Cordillierene.
p. 178 r. 11 ft. *kropp* - l. kopp.
p. 184 r. 21 ft. *lefde* - l. lefde ogärna.
p. 186 r. 15 ft. *brygdes* - l. bryggas.
p. — r. 19 ft. *för ägarne* - l. ogärna.
p. 189 r. 7 ft. *Sicoras* - l. Sieras.
p. 191 r. 10 ft. *den nyttjas* - l. den ſaknas.
p. — r. 17 ft. *lådor* - l. läder.
p. 193 r. 14 ft. *grufvornas* - l. grufvors.
p. 194 r. 19 ft. *Saliedo* - l. Salcedo.
p. 195 r. 13 ft. *Balna* - l. Baena.
p. 197 r. 10 ft. *Caoniolen* - l. Carniolen
p. — r. 11 ft. *Alpes Julia* - l. Juliæ.

274

p. 201 r. 17 ſt. *fyror* - l. ſyror.
p. 203 r. 14 ſt. *gullkoppar* - l. gul koppar.
p. 209 r. 5 ſt. *des* - l. deras.
p. 231 r. 1 ſt. *Quioxos* - l. Quixos.
p. 234 r. 8 och 9 ſt. *La Coſa, guera* - l. La Coſa guerra.
p. 241 r. 22 ſt. *län* - l. lähn.
p. 244 r. 2 ſt. *Curaco* - l. Curacao.
p. 255 r. 5 ſt. *lika* - l. ej lika.
p. 264 r. 16 ſt. *Tucapel* - l. Tucapet.

Exemplaret häftadt 36 sk. Banco.

LIBRARY OF CONGRESS

0 017 505 814 A